GRIGORE GAFENCU

ULTIMELE ZILE ALE EUROPEI

DOSARE XX

610651. Hic
Lector

Grigore Gafencu

ULTIMELE ZILE ALE EUROPEI

Grigore Gafencu

ULTIMELE ZILE ALE EUROPEI

O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939

Traducere de RODICA MIHAELA SCAFEȘ
Prefață și note : CORNEL I. SCAFEȘ

EDITURA MILITARĂ, BUCUREȘTI, 1992

Coperta : *VICTOR ILIE*

© Grégoire Gafenco, *Derniers jours de l'Europe*
(Un voyage diplomatique en 1939)
Egloff, Fribourg ; L.U.F., Paris, 1946
© Editura Militară, Bucureşti, 1992

ISBN 973-32-0301-7

DESPRE AUTOR

Grigore Gafencu s-a născut la 30 ianuarie 1892, la București, în casa inginerului Alexandru Gafencu, ca descendent al unei vechi familii boierești rutene, pe nume Agafencu, împământenită în Moldova dintre Prut și Nistru în secolul al XVII-lea, sub numele de Gafencu. Bunica sa, Ecaterina Gafencu, fiica slugerului Iordache Gafencu, boier basarabean cu demnități dobîndite la începutul secolului al XIX-lea, s-a căsătorit cu un englez, pe nume Saunders, tînăra familie părăsind Basarabia și stabilindu-se, în a doua jumătate a veacului trecut, în România. Ajuns la maturitate, fiul acestora, Alexandru Saunders, tatăl lui Grigore Gafencu, a optat, din mîndrie față de ascendența mamei sale, pentru numele de Gafencu [1].

Grigore Gafencu și-a petrecut primii ani ai tinereții în Elveția, la Geneva, unde a legat strînse prietenii, ce-i vor fi utile peste ani. Acolo, în orașul de pe malurile lacului Leman, a urmat facultatea de științe juridice, după absolvirea căreia a plecat la Paris și s-a înscris la Sorbona, în vederea obținerii doctoratului. Va deveni doctor în științe juridice în anul 1914.

În același an, 1914, se reîntoarce în România și se decide să urmeze cursurile școlii de observatori aerieni din cadrul aeronauticii militare.

După intrarea României în război, în august 1916, de partea Antantei, în scopul realizării idealului său de reîntregire națională, Grigore Gafencu a participat la luptele din anii 1916—1918 în cadrul aviației de observație. În acești ani el a fost camarad cu mai mulți militari francezi în cadrul escadrilei de observație „Farman VII", o escadrilă mixtă româno—franceză din Grupul 1 aeronautic român, comandată de căpitanul francez André Goulin

[1] Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I—II, București, 1943, p. 57 (vol. I) și p. 37, 111 (vol. II).

și constituită după sosirea în România, în luna octombrie 1916, a Misiunii militare franceze condusă de generalul Henri Mathias Berthelot [2].

Participant la luptele de la Mărăști și Mărășești, unde a efectuat misiuni de observare, dirijare a focului artileriei și bombardament, el și-a înscris, la 4 august 1917, alături de coechipierul său, pilotul sergent-major Ștefan Iliescu, o victorie aeriană, doborînd un aparat inamic.

Între acțiunile sale demne de amintit se numără și aceea din toamna anului 1918 — efectuarea unui zbor, de data aceasta în calitate de pilot, pe ruta Salonic—Iași, în cursul căruia a înfruntat primejdiile ce decurgeau din survolarea teritoriului ocupat de armatele Puterilor Centrale. Misiunea pe care a îndeplinit-o prezenta o importanță deosebită pentru viitorul României : de la Salonic el l-a preluat pe ministrul României la Paris, Victor Antonescu — cei doi au călătorit îmbrăcați în uniforme franceze și sub identități false (căpitanul Noël și căpitanul Antoine Louis), pentru a nu fi identificați ca români în eventualitatea capturării lor de către inamic —, care aducea la Iași planurile de reintrare a României în război alături de Antantă *. Cei doi au ajuns la Iași la 22 octombrie/3 noiembrie 1918 [3].

Pentru faptele sale de arme din timpul primului război mondial, Grigore Gafencu a fost decorat cu înalte ordine militare românești și străine : Ordinul „Mihai Viteazul", clasa a III-a, și „Crucea de război" britanică [4].

Peste ani, în aprilie 1939, aflat în vizită oficială la Paris în calitate de ministru de externe al României, Grigore Gafencu se va reîntîlni cu fostul său comandant, André Goulin, și cu alți camarazi francezi cu care luptase pe frontul românesc, prilej de rememorare a evenimentelor din anii grei ai războiului.

După încheierea conflagrației mondiale, Grigore Gafencu a început să practice ziaristica și avocatura. Mai mult decît atît, el va fi un fondator de ziare. În anul 1921 înființează publicația „Revista Vremii", bilunar politic, literar și economic pe care îl va conduce pînă în 1924, cînd își va înceta apariția. Din 1923 preia conducerea financiară și economică a cotidianului „Argus", editat în intervalele 1910—1916 și 1918—1948, cotidian al cercurilor financiare și economice. În 1937 fondează ziarul „Timpul",

---

[2] Grigore Gafencu, *Aviația romantică*, [București, 1931], p. 9—10, 11—13.

* Prăbușirea frontului de est la finele anului 1917, ca urmare a ieșirii din război a Rusiei, a obligat România, la 24 aprilie/7 mai 1918, să încheie pace separată cu Puterile Centrale. La 27 octombrie/9 noiembrie 1918, după ce, în prealabil, și-a coordonat acțiunile cu aliații, ea a reluat ostilitățile.

[3] Victor Antonescu, *Un courrier de guerre*, în *Hommage à Monsieur de Saint Aulaire*, București, 1930, p. 17.

[4] „Universul", nr. 350 din 23 decembrie 1938, p. 11.

cotidian de mare tiraj apărut în anii 1937—1948. De asemenea, el s-a numărat printre membrii fondatori ai agenției telegrafice de presă „Orient Radio" (RADOR) S.A.R., înființată în iunie 1921, care în intervalul 1926—1949 a funcționat ca agenție de știri guvernamentală.

Accesul la informații de primă mînă, prin intermediul agenției de știri RADOR, i-a permis lui Grigore Gafencu să desfășoare o susținută activitate ziaristică, semnînd în decursul anilor interesante articole de analiză politică internațională.

În paralel, el a practicat avocatura, izbutind să devină membru al Asociației de Drept Internațional în anul 1938. Tot pregătirea juridică a fost aceea care l-a recomandat ca expert, fiind ales în consiliile de administrație ale unor societăți comerciale, de stat și particulare : președinte al consiliului de administrație al uzinelor „Industria Aeronautică Română" (I.A.R.), administrator delegat al consiliului de administrație al cotidianului „Timpul", membru în consiliile de administrație ale băncilor „Chrissoveloni" și „Franco-Română" și ale societăților „Vulcan", „Colombia" și „Ford Română", „Mărășești", „Standard Electrica Română" și „Seta" [5].

Activitatea publicistică, audiența pe care a găsit-o în rîndul opiniei publice, influența pe care o exercita din funcțiile deținute în cadrul societăților amintite, i-au permis lui Grigore Gafencu o timpurie și strălucită carieră politică. În perioada imediat următoare războiului el a aderat la Partidul Țărănesc, înființat în anul 1918 și condus de Ion Mihalache, dovedindu-se o personalitate dinamică, lucidă, reformatoare ; acest partid tînăr i-a oferit proaspătului său membru șansa unei rapide cariere politice. Ascensiunea lui Grigore Gafencu a continuat și după unificarea, în 1926, a Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român, condus de Iuliu Maniu. Considerat un membru de valoare și de perspectivă al partidului nou creat, Partidul Național Țărănesc, el a fost propulsat în funcții înalte, cum au fost aceea de membru al Delegației Permanente și, respectiv, de membru al Comitetului Executiv.

La alegerile parlamentare din 1928 Grigore Gafencu a candidat pe lista național-țărănistă, devenind, din acest moment și pînă în 1940, o prezență constantă și activă în forul legislativ al țării. În 1937, alături de Nicolae Iorga, Grigore Iunian, Grigore Filipescu și de alți parlamentari, el a cerut reprimarea mișcării legionare, pe care o considera drept extrem de periculoasă pentru viața politică și socială a României. Acesta este și motivul pentru care Grigore Gafencu s-a pronunțat împotriva pactului electoral încheiat la 25 noiembrie 1937 de conducerea Partidului Național Țărănesc cu mișcarea legionară și a exercitat, în perioada următoare, presiuni asupra președintelui partidului, Iuliu

[5] Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919—1940*, București, 1976, p. 72.

Maniu, în sensul ruperii oricăror legături cu Zelea Codreanu, fapt materializat la 27 ianuarie 1938, cînd Maniu a luat atitudine publică împotriva conducătorului Gărzii de Fier.

Poziţiile înalte deţinute în partid i-au oferit, cum era de altfel şi firesc, posibilitatea ocupării unor funcţii politice în guvernele naţional-ţărăniste, odată cu venirea pentru prima dată la putere a P.N.Ţ. în 1928. Posturile ocupate au fost de secretar general la Ministerul Afacerilor Străine, apoi de subsecretar de stat la Ministerul Lucrărilor Publice şi Comuhicaţiilor (1929—1931), de subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1932) şi subsecretar de stat la Ministerul Industriei şi Comerţului (1933).

În februarie 1929, în perioada în care îndeplinea funcţia de secretar general la Ministerul Afacerilor Străine, a fost şeful delegaţiei române participante la Conferinţa Micii Înţelegeri desfăşurată la Bucureşti.

După restaurarea domniei lui Carol al II-lea, Grigore Gafencu s-a numărat între personalităţile naţional-ţărăniste — Armand Călinescu, Dinu Simian, Mihail Ghelmegeanu, Petre Andrei, Grigore Iunian, Nicolae Lupu, Mihail Ralea, Dem. Dobrescu[6] — care vedeau în instaurarea unei dictaturi personale a regelui unica soluţie de contracarare a legionarilor, din ce în ce mai prezenţi în viaţa publică.

Drept urmare, nu trebuie să surprindă faptul că, după instaurarea, la 10 februarie 1938, a regimului personal al regelui Carol al II-lea şi desfiinţarea partidelor şi grupărilor politice, Grigore Gafencu a fost cooptat în guvernul alcătuit la 7 martie 1938 de noul prim-ministru, Armand Călinescu. Numit în fruntea Ministerului Afacerilor Străine la 21 decembrie acelaşi an, el a fost chemat să transpună în practică noile direcţii de politică externă stabilite de regele Carol al II-lea şi Armand Călinescu, care luau în calcul politica tot mai ameninţătoare a Germaniei, revizionismul Ungariei şi Italiei, precum şi deteriorarea vertiginoasă a poziţiilor Franţei şi Marii Britanii ca rezultat al atitudinii lor tot mai conciliante faţă de Berlin.

Numirea în funcţia de ministru de externe a lui Grigore Gafencu, cunoscut pentru simpatiile sale profranceze şi proengleze, dar şi pentru abilitatea-i diplomatică, atît de necesară în noul context politic internaţional, a trezit ecouri favorabile printre contemporani. Francezul Henri Prost, expert economic aflat în România de mulţi ani, bun cunoscător al societăţii româneşti, scria despre Gafencu că „are un farmec extraordinar şi o strălucire care îi atrage toată simpatia", fiind, după părerea aceluiaşi, „omul cel mai sincer ataşat politicii externe promovată de România după 1916"[7].

---

[6] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Bucureşti, 1970, p. 123; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a, Bucureşti, 1988, p. 164.

[7] Apud Mi Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 904.

În timpul ministeriatului său (1938—1940), el a încercat, pe lîngă direcțiile politice generale ce-i fuseseră trasate cu ocazia numirii în fruntea ministerului de externe, să întărească legăturile între statele ce alcătuiau Înțelegerea Balcanică, urmărind transformarea ei într-un bloc al neutrilor care să stopeze penetrația germană în Peninsula Balcanică și să garanteze frontierele în această zonă. Călătoriile întreprinse în prima jumătate a anului 1939 la Berlin, Paris, Londra, Belgrad, Ankara și Atena au urmărit realizarea integrală a pachetului de obiective politice pe care Grigore Gafencu și le însușise odată cu preluarea funcției.

După izbucnirea celui de-al doilea război mondial la 1 septembrie 1939, prin atacarea Poloniei de către Germania, Grigore Gafencu s-a numărat printre cei care, în Consiliul de Coroană, au susținut ca România să-și declare neutralitatea față de conflict, adoptînd totodată o atitudine binevoitoare față de Polonia, materializată în perioada următoare, în ciuda protestelor germane, în autorizarea evacuării tezaurului polonez prin teritoriul românesc și adăpostirea armatei și populației poloneze refugiate din fața înaintării trupelor Wehrmacht-ului și ale Armatei roșii.

Politica adoptată de guvern n-a rămas fără răspuns din partea celor care își vedeau în acest fel periclitate interesele. La 21 septembrie 1939 primul-ministru Armand Călinescu a fost asasinat de un comandou de legionari. Moartea lui a reprezentat o grea lovitură, zguduind profund opinia publică românească. În întîlnirea de urgență convocată la Palatul Cotroceni cîteva ore mai tîrziu, cînd s-a pus problema numirii unui nou prim-ministru, a fost pronunțat numele lui Grigore Gafencu, dar acesta, conștient că atitudinea sa antigermană ar fi fost un impediment, generînd noi presiuni din partea Berlinului asupra României, „a refuzat cu energie", după cum consemna în notele sale zilnice regele Carol al II-lea[8]. În cele din urmă, prim-ministru a fost numit generalul Gheorghe Argeșeanu (21—27 septembrie 1939), urmat de Constantin Argetoianu (28 septembrie — 23 noiembrie 1939) și apoi de Gheorghe Tătărescu (24 noiembrie 1939 — 3 iulie 1940), cabinete în care Grigore Gafencu și-a păstrat postul de ministru de externe. Sub Gheorghe Tătărescu el a mai îndeplinit, o scurtă perioadă de timp, între 24—30 noiembrie 1939, și funcția de ministru ad-interim la Ministerul Propagandei Naționale.

Motivul ce l-a determinat pe Grigore Gafencu să păstreze în continuare portofoliul externelor reiese dintr-o notație făcută la 26 martie 1940 pe marginea unei convorbiri avute cu dr. Karl Clodius, președintele comisiei germane pentru relațiile economice germano—române, ministru plenipotențiar, șef adjunct al secției economico-politice a Ministerului de Externe german. „Trebuie să rezistăm și să cîștigăm timp, scria Grigore Gafencu. Nu trebuie ca Germania să cîștige războiul economic la est înainte ca

[8] Apud M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1 023.

sorții războiului militar să fi căzut la vest. Trebuie să păstrăm drepturile noastre neatinse și pozițiile noastre întregi pentru cazul cînd războiul se va încheia printr-o victorie a aliaților, ca și pentru cazul cînd se va ajunge la o pace de compromis" [9].

Intensificarea presiunilor germane asupra României a determinat guvernul român să adopte, ca ultimă soluție, promovarea unei politici de o și mai mare apropiere de Germania. Această decizie era departe de a corespunde sentimentelor lui Gafencu, care a primit vestea cu profundă amărăciune. Carol al II-lea nota, la 24 mai 1940, că, deși Gafencu era conștient de sacrificiul cerut, el era „așa de abătut, că ar dori să-și părăsească portofoliul, să lase altuia să ducă această politică, pe care totuși o consideră singura posibilă în momentul de față" [10].

Intenția de a demisiona s-a materializat însă peste puține zile, la 1 iunie 1940; i-a urmat Ion Gigurtu, un germanofil cu vaste relații în Germania.

Grigore Gafencu nu a rămas multă vreme departe de viața diplomatică. La începutul lunii august, el a fost numit ministru al României la Moscova. Misiunea încredințată a fost aceea de a contribui la normalizarea raporturilor cu Kremlinul, raporturi grav deteriorate în urma ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940 privind cedarea teritoriului românesc dintre Prut și Nistru către U.R.S.S., în scopul eliminării factorului de presiune sovietic în timpul tratativelor cu Ungaria și Bulgaria, care ridicau și ele pretenții teritoriale. Bucureștiul mai spera ca apropierea româno—sovietică să poată determina guvernul german să-și revizuiască politica și să adopte o atitudine mai binevoitoare față de România.

Sentimentele cu care pleca la Moscova Grigore Gafencu reies dintr-o scrisoare, datată 7 august 1940, adresată lui Nicolae Iorga: „Plecarea mea în Rusia, foarte tîrzie, poate totuși să mai fie de folos. Îmi dau seama cît de grea și de neplăcută e sarcina care mă așteaptă. Mă voi sili, ca «un soldat al țării mele», cum mi-ați făcut cinstea să scrieți odată, să-mi împlinesc datoria" [11].

Numirea lui Grigore Gafencu a fost bine primită la Moscova, deoarece, așa cum nota Mihail Manoilescu, ministrul de externe român de atunci, „după tradiția și uzanțele diplomatice, considerația care se acordă unei țări se măsoară după importanța personalității trimise pe lîngă acea țară", noul ambasador fiind o „personalitate incontestabil de mîna întîi" [12], antipatizată la Berlin de Hitler personal.

---

[9] M. Sturdza, *România și sfîrșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Rio de Janeiro-Madrid, 1966, p. 143.

[10] M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1 080.

[11] Apud Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, 1991, p. 363.

[12] M. Manoilescu, *Urmare la Memoriile mele. Ministru de externe, iulie-august 1940*, în M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1 174.

Acestei dovezi de bunăvoință Grigore Gafencu îi va răspunde printr-o declarație de bune intenții, afirmînd : „Misiunea mea de aici va avea scopul să înlăture tot ce pare provizoriu, vremelnic, tranzitoriu în raporturile ruso—române [...]. Mă voi strădui să înseninez atmosfera și să dau raporturilor diplomatice, politice și comerciale din cele două țări [...] un caracter statornic" [13].

În perioada activității sale la Moscova — avea să fie confirmat în post și de noul președinte al Consiliului de Miniștri, generalul Ion Antonescu — Grigore Gafencu a demonstrat că politica de atunci a României nu era decît o adaptare de moment la împrejurările politice internaționale. El a încercat să lichideze problemele în litigiu ridicate de cedarea Basarabiei și nordului Bucovinei către U.R.S.S., de pildă cea a repatrierilor, căutînd totodată să mențină raporturi apropiate cu reprezentanții Iugoslaviei și Marii Britanii, fapt ce a stîrnit protestul vehement al germanilor, care l-au acuzat pe ministrul român că „a pregătit o acțiune a României alături de Rusia și de Anglia, acțiune care este tot ce poate fi mai contrar politicii preconizate de România de la instaurarea guvernului Gigurtu" [14].

După izbucnirea războiului dintre statele Axei și U.R.S.S., Grigore Gafencu a fost invitat pe 24 iunie 1941 la Kremlin, unde a fost primit de V. M. Molotov, ministrul de externe sovietic. Cu acest prilej, el a răspuns reproșurilor șefului diplomației sovietice în legătură cu atacarea U.R.S.S. astfel : „Să-mi fie îngăduit, în această calitate, să-mi exprim părerea de rău că, prin politica ei urmată în timpul din urmă, U.R.S.S. nu a făcut nimic pentru a împiedica, între țările noastre, durerosul desnodămînt de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina, și un colț din vechea Moldovă [...] Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățită teamă că însăși ființa statului român e în primejdie" [15].

După închiderea ambasadei române la Moscova, la începutul lunii iulie 1941, Grigore Gafencu se reîntoarce la București. Cu sănătatea cam zdruncinată, el își pune ziarele la dispoziția guvernului printr-un agrement cu statul român și, folosind un pașaport diplomatic, pleacă în Elveția în toamna aceluiași an.

Ajuns în țara cantoanelor, el se va stabili inițial la Geneva, oraș în care crescuse și în care avea numeroși prieteni din tinerețe, asigurînd în același timp autoritățile elveține, ținînd seama de statutul de neutralitate al țării, că se va abține de la orice „atitudine sau activitate cu caracter politic".

Încercînd să-și țină promisiunea făcută gazdelor, la început a stat în expectativă, urmărind cu atenție situația politică și

---

[13] Grigore Gafencu, *Fapta României — un act de justiție*, în „Magazin istoric", an XIII, nr. 8 (149), august 1979, p. 47.

[14] M. Manoilescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1 233.

[15] Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, Iași, 1991, p. 189—190.

militară internațională, dar dedicîndu-se în primul rînd scrisului ; rezultatul — două lucrări ce se vor intitula *Preliminarii ale războiului din est* [16], terminată în 1942, și *Ultimele zile ale Europei* [17], finisată cîțiva ani mai tîrziu.

Cu toate acestea, fiind cunoscut ca un diplomat cu deosebit prestigiu, cu o multitudine de relații în cercurile politice și diplomatice din România și din străinătate, cunoscut, totodată, și pentru sentimentele sale probritanice și profranceze, el a atras atenția guvernului britanic, care, în ianuarie 1942, l-a contactat prin intermediul lui William Sullivan, un trimis neoficial al Londrei.

Din această clipă, Grigore Gafencu devine omul de legătură între rezistența românească și cercurile politice londoneze. Întrucît desele vizite ale unor diplomați și oameni politici la domiciliul său puteau atrage atenția autorităților, precum și a cercurilor diplomatice de la Geneva, Gafencu se mută la Castelet. Precauții deșarte, fiindcă intrase deja în atenția spionajului german. În scurt timp, Berlinul atenționează Bucureștiul în legătură cu activitatea lui Gafencu, reproșîndu-i chiar că în ascuns ar duce o politică duplicitară, antigermană și antimaghiară.

Drept urmare, la sfîrșitul lunii ianuarie 1942 Grigore Gafencu este invitat de Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri al României, să se reîntoarcă în țară, deoarece atît la București, cît și la Berna se punea tot mai insistent întrebarea dacă fostul ministru de externe român nu acționa cumva în calitate de reprezentant oficios al guvernului român.

Invocînd sănătatea precară și nevoia de a continua tratamentul, motive absolut reale, și convins în adîncul sufletului său că prezența sa era mai necesară acolo unde se afla, Grigore Gafencu a refuzat să dea curs invitației.

A continuat să desfășoare o intensă activitate pentru scoaterea României din război, considerînd că, pe lîngă tratativele cu anglo—americanii, era foarte important să se trateze și cu sovieticii. În perioada elvețiană a păstrat strînse legături cu Ionel Șoneriu, Richard Franassovici, George Assan, Liviu Pop, Camărășescu, George Cruțescu, Niculescu-Buzești, foști diplomați sau diplomați în funcție români, cu Paillard, fost diplomat francez la Moscova, Radziwill, un polonez din exil, Renato Bova Scoppa, ministrul Italiei la București, Weck, ministrul Elveției la București etc. Diplomatul grec Melasse, în exil la Londra, aflat în trecere prin Elveția, îi solicită la 25 iunie 1942 să vină în capitala Marii Britanii și să preia coordonarea eforturilor guvernelor în exil ale țărilor balcanice îndreptate împotriva Germaniei. Gafencu

---

[16] Grégoire Gafenco, *Préliminaires de la guerre à l'Est. De l'accord de Moscou (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)*, [Fribourg, 1944], 400 p.

[17] Grégoire Gafenco, *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, [1946], 253 p.

a refuzat politicos, spunîndu-i diplomatului grec că prezența sa în Elveția era mai utilă cauzei.

Întîlnirile cu o serie de diplomați aflați în trecere prin Elveția — de pildă Anastasiu, secretar al legației de la Vichy, Cantemir, secretarul legației române din Finlanda, Nicolae Petrescu Comnen, Mircea Cancicov, Raoul Bossy, ministrul României la Berlin, și alții — i-au permis să-și facă o imagine corectă în legătură cu evenimentele ce se petreceau în țările Axei.

Intuind rolul rezervat U.R.S.S. de către Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, Grigore Gafencu a încercat, pe lîngă legăturile stabilite la Londra, să intre în contact și cu Moscova din considerentul că aceste legături erau indispensabile încheierii unei păci cu România. Activitatea sa nu a scăpat serviciilor de informații germane. La 6 mai 1944, într-o notă adresată de acestea O.K.W.-ului, comandamentul suprem al armatei germane, se arăta că diplomatul român se întîlnise cu Sokolin, fost secretar general al Societății Națiunilor, pentru a-i înlesni contactul cu Kremlinul. Cîteva luni mai tîrziu, la 8 august 1944, Comandamentul 30 informații din cadrul Grupului de armate „Ucraina de Sud" avertiza că Grigore Gafencu, Brătianu și Maniu ar trata cu aliații în capitala Turciei condițiile încheierii unei păci separate cu România [18].

Strădaniile sale de a determina opoziția românească să intre în contact cu sovieticii au rămas însă fără ecou. La 23 august 1944 el nota: „Ai noștri s-au încăpățînat, cu toate numeroasele și stăruitoarele mele înștiințări, să discute mai departe la Cairo [cu anglo—americanii — n.ed.], neglijînd pînă la capăt factorul sovietic [...]. Timp de doi ani am stăruit asupra însemnătății decisive a factorului rusesc. Am trimis în țară un memoriu lămurit și categoric în această privință. L-am completat apoi prin numeroase scrisori și mesaje. Cînd, împotriva sfaturilor mele, Maniu și Ică [Mihai Antonescu — n.ed.] au ales calea Egiptului, m-am străduit, deși n-am fost informat de nimic, să îndemn la o cît mai grabnică încheiere [a păcii] [...]. De atunci am căutat, fie direct, fie prin mijlocirea lui Beneș, să atrag atenția lui Maniu că acțiunea de la Cairo nu e totul și că rușii au gîndurile și condițiile lor" [19].

Nu departe de această însemnare plină de amărăciune, o notă optimistă din aceeași zi: „România a semnat armistițiul! Antonescu s-a retras. Regele a dat o proclamație către țară, a format un nou guvern, sprijinit de Maniu și Brătianu, a rupt legăturile cu nemții și a hotărît ca, alături de Aliați, să elibereze Ardealul [...]. Sîntem buimăciți de această mare veste, care împlinește toate năzuințele mele. România [...] reintră pe făgașul

---

[18] Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, 1980, p. 569.

[19] Gr. Gafencu, *Fapta României — un act de justiție*, p. 48.

politicii ei tradiționale și unește prezentul cu trecutul său și cu credința ei de țară europeană" [20].

Evenimentele politice petrecute ulterior în România aveau să probeze că această schimbare, în pofida declarațiilor de reinstaurare a democrației, a fost de scurtă durată : autoritățile sovietice de ocupație au impus treptat, prin forță, la 6 martie 1945, un guvern condus de Petru Groza, moment ce a marcat angajarea pe un drum ce va duce la instaurarea comunismului și totalitarismului. La 8 martie 1945 Grigore Gafencu consemna în jurnalul său : „Acum echilibrul a fost dat peste cap. Comuniștii conduc. (Nu Guță Tătărescu îi va putea împiedica să-și îndeplinească rosturile ; el va putea fi înlăturat oricînd !). Iar aliații nu pot interveni, deoarece guvernul este alcătuit perfect legal, din toate punctele de vedere : numit de rege, cu participarea tuturor păturilor sociale ale țării" [21].

După un an, la 1 iunie 1946, o altă notiță în jurnalul său, în urma convorbirilor avute cu Liviu Pop, venit din România, unde avusese întîlniri cu Iuliu Maniu și cu alți oameni politici, printre care și Constantin Vișoianu : „revoluția este în mers, înaintează pe etape și a început cu metode blajine dar înșelătoare și va isprăvi cu «realizări» necruțătoare și totalitare. Românii din străinătate au, deci, datoria de a da alarma și a trezi necontenit spiritele în țările unde trăiesc. Ei trebuie să ceară intervenții neîncetate din partea anglo-saxonilor, mai cu seamă în vremea alegerilor [...]" [22].

Personalitățile politice și diplomatice aflate în străinătate au început o activitate și mai susținută după constituirea Ligii Românilor Liberi, a cărei conducere a fost preluată de generalul Nicolae Rădescu, care reușise să fugă din țară la 15 iunie 1946, acțiunile lor fiind îndreptate în acea perioadă cu precădere în direcția furnizării unor noi argumente în favoarea României la lucrările Conferinței de pace, desfășurată la Paris în intervalul 29 iulie — 15 octombrie 1946. Grigore Gafencu, alături de alți oameni politici, precum Al. Cretzianu, N. Rădescu, C. Vișoianu, V.V. Tilea, s-a angajat cu toată energia în această activitate prin publicarea unor articole și interviuri în diverse ziare, printre care „Le Monde", „Journal de Genève", „Daily Mail", „New Herald Tribune" ș.a., și înaintarea a trei memorii, ultimul dintre ele — *România în fața Conferinței de Pace* — fiind depus la 9 august pe masa conferinței de Grigore Gafencu personal [23]. În acest memoriu se arăta că, după semnarea tratatului de pace, poporul român „va constata cu regret că tratamentul care i-a fost rezer-

---

[20] *Ibidem.*

[21] Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, p. 318.

[22] *Ibidem*, p. 339.

[23] Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii. 1945—1947*, București, 1988, p. 163.

vat depășește în severitate pe acela rezervat altor state învinse; nimic nu-l pune la adăpost de amenințările ce apasă asupra independenței sale, amenințări care, deja într-un rînd, l-au mai smuls cursului normal al politicii sale"[24].

Insistențele acestui grup au deranjat delegația română oficială, în frunte cu Gheorghe Tătărescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Voitec, Lothar Rădăceanu, Ion Gheorghe-Maurer, deoarece ele au arătat că în străinătate, departe de amenințarea trupelor sovietice de ocupație, exista o rezistență românească și că delegația era dirijată din umbră de Moscova.

În perioada desfășurării lucrărilor Conferinței de pace de la Paris a apărut și cea de-a doua lucrare a lui Gafencu, *Ultimele zile ale Europei*, în al cărei *Epilog* autorul avertiza asupra faptului că „principiul împărțirii lumii în zone de influență, același pe care Hitler l-a făcut să triumfe la München în 1938 și la Moscova în 1939, același care a provocat războiul, se oferă din nou drept soluție funestă".

Grigore Gafencu a continuat și în perioada următoare să activeze în cadrul Ligii Românilor Liberi, încercînd, în măsura posibilităților sale, să sprijine din locul în care se afla lupta de rezistență pentru menținerea democrației și împiedicarea instaurării regimului totalitar. Eforturile sale au fost zadarnice, deoarece, așa cum se putea lesne observa, democrațiile occidentale abandonaseră definitiv România în mîinile Moscovei. În 1947 loviturile decisive s-au succedat vertiginos, spulberînd, dacă vor mai fi existat, ultimele speranțe într-o societate democratică: la 30 iulie a fost dizolvat P.N.Ț.; la începutul lunii noiembrie conducătorii P.N.Ț. au fost judecați și condamnați la închisoare; la 6 noiembrie a fost desființat P.N.L., iar reprezentanții săi au fost înlăturați din guvern; la 12 noiembrie Partidul Comunist și P.S.D. au adoptat o platformă comună (în februarie 1948 cele două partide se vor contopi sub denumirea de Partidul Muncitoresc Român), iar la 30 decembrie regele Mihai I a fost silit să abdice și să părăsească țara.

Semne încurajatoare părea să aducă începutul anului 1948, cînd românii din exil au crezut că întrezăresc o schimbare de optică la autoritățile americane în privința situației țărilor esteuropene, în sensul încurajării și sprijinirii eforturilor emigrației pentru recîștigarea independenței țărilor de origine. În acest context, la 19 ianuarie 1948, Grigore Gafencu, în calitatea sa de „ministru de externe" al Ligii Românilor Liberi, s-a adresat Departamentului de Stat al Statelor Unite ale Americii, solicitînd ca regelui Mihai I să-i fie aprobată reședința în S.U.A., considerată ca absolut necesară pentru reușita unor acțiuni românești în exil[25], demers încununat de succes. Deschiderea a fost însă

[24] *Ibidem*, p. 348—349.

[25] Nicolae Baciu, *Agonia României. 1944—1948*, Cluj-Napoca, 1990, p. 266.

trecătoare și ea n-a putut schimba nimic din soarta României, condamnată, asemenea altor țări din răsăritul Europei, să trăiască vreme de peste 40 de ani coșmarul comunist. Grigore Gafencu s-a străduit să fie cît mai activ în cadrul Ligii Românilor Liberi. În semn de recunoaștere a meritelor sale, la 15 mai 1953 a fost nominalizat în testamentul politic al președintelui în funcțiune al ligii, alături de alte trei persoane, din rîndul cărora ar fi urmat să fie ales succesorul la conducerea ligii.

Dezamăgirea pe care i-au provocat-o unele neînțelegeri din cadrul ligii, precum și sănătatea tot mai șubredă, l-au determinat pe Grigore Gafencu să se retragă din prima linie a activității politice și să-și petreacă ultimii ani din viață în izolare.

Grigore Gafencu a murit la 30 ianuarie 1957, în ziua în care împlinea 65 de ani. Cu o zi înainte, notase în jurnalul său: „Voi împlini în această noapte 65 de ani. Voi primi aniversarea mea în pat, hotărît să nu mă mai ridic, pentru a-mi odihni bătrîna mea inimă, care cu greu își mai urmează aprigele cărări ale vieții. Odihnă, dar nu destindere: la căpătîiul meu, sub pernă, se află caietul notelor mele [...]“ [26]. Ultima însemnare din jurnal aparține soției sale: „Moartea lui Grigore Gafencu, astă seară la orele opt și jumătate, la a 65-a aniversare a vieții sale“ [27].

[26] Apud Costin Murgescu, Ștefan Lache, *Însemnările lui Grigore Gafencu*, în „Magazin istoric“, an XIX, nr. 7 (220), iulie 1985, p. 51.

[27] *Ibidem.*

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lucrarea de față reprezintă traducerea integrală a cărții *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, penultima dintre lucrările semnate de Grigore Gafencu *, apărută la Paris în anul 1946, în Editura „Egloff".

Textului original i-au fost adăugate : un text intitulat *Despre autor*, menit să ofere cititorului principalele date și evenimente din viața și activitatea autorului, și un grupaj de *Note*, nume-

* Celelalte lucrări publicate de Grigore Gafencu sînt *Aviația romantică* [Conferință făcută la 21.01.1931 la „Fundația Universitară Regală Carol I", București, 1931], 23 p. ; *Ideea de ordine. Discursuri parlamentare* [București], 1934, 47 p. ; *Raport de politică externă* [raport prezentat în cadrul „Cercului de Studii al Partidul Național-Țărănesc"], București [1934], 11 p. ; *La politique extérieure de la Roumanie. Discours prononcé [...] le 29 Novembre 1939, devant les Commissions réunies des Affaires Étrangères de la Chambre et du Sénat*, Bucarest, 1939, 26 p. ; *Politica externă a României 1939. Cinci cuvîntări* [București, 1939], 59 p. ; *La Roumanie et la crise de l'Europe Centrale. Declarations...* [Bucarest, 1939], 44 p. (împreună cu Armand Călinescu ; publicată și în limba germană) ; *Preliminaires de la guerre à l'Est. De l'accord de Moscou (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)* [Fribourg, 1944], 400 p. ; *Contre-Offensive de Paix*, Paris, 1953, 90 p.

În ultimele decenii au mai fost publicate fragmente din *Însemnările politice*, încredințate în 1970 custodiei Ministerului Afacerilor Externe de doamna Gafencu ; ele au văzut lumina tiparului în „Magazin istoric". În acest an, prima parte a însemnărilor a fost publicată în ediția îngrijită de Stelian Neagoe : Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929—1939*, Editura Humanitas, București, 1991, 381 p.

rotate pe capitole și așezate la sfîrșitul cărții, în care sînt furnizate detalii asupra unor personalități sau locuri mai puțin familiare cititorului român și peste care Grigore Gafencu trece în fuga condeiului.

Pentru a nu fragmenta cursivitatea textului, notele autorului, marcate cu asterisc, au fost lăsate în subsolul paginii, iar intervențiile în text ale îngrijitorului de ediție, destul de rare, au fost introduse în paranteze drepte.

PREFAȚĂ

Am relatat în cartea de față lucruri trăite în anul 1939. Ele au fost văzute cu ochii de dinainte de război și am încercat să le înfățișez așa cum s-au întipărit ele în conștiința mea la data aceea.

Știu cît de discutabil este un asemenea procedeu și că prezentarea „diplomatică" a unei lumi depășite de evenimente poate crea imagini nereale. Ceea ce apărea drept adevărat înainte de război a încetat să mai constituie un adevăr astăzi. Căci între epoca, acum atît de îndepărtată, în care, printre calculele politicienilor și formulele diplomaților, se pregătea drama și epoca actuală, în care supraviețuitorii caută printre ruine ceva de care să-și agațe speranțele, a bîntuit cea mai cumplită vijelie. În timp ce războiul, cu întregul său cortegiu de masacre și distrugeri, sfîșia popoarele, împotriva individului au fost dezlănțuite patimi infame, care i-au torturat trupul și i-au chinuit spiritul. Catastrofa cuprindea întregul univers; ea își punea amprenta asupra fiecărui lucru și asupra fiecărei minți, reprezentînd unica realitate care conta — aceea care determina „responsabilitățile" și fixa locul fiecărui protagonist al marii drame în ierarhia valorii, ca și în cea a infamiei.

Nimic nu poate sugera mai bine amploarea acestei catastrofe decît enumerarea destinului avut, în răstimpul foarte scurt de șase ani, de principalii actori ai acțiunii descrise în această carte: colonelul Beck[1] *a murit, nu înainte de a fi cunoscut durerea înfrîngerii și disperarea exilului; von Ribbentrop*[2] *și Goering*[3] *figurează printre criminalii de război; furtuna devastatoare a doborît regi și prinți: regele Boris*[4] *este mort, iar prințul Paul*[5]*, îndepărtat de regență printr-o revoltă a poporului sîrb, s-a refugiat în Africa de Sud; regele Carol*[6] *se află în Brazilia, regele Leopold*[7] *la Geneva; domnii Chamberlain*[8] *și Metaxas*[9] *sînt morți, după cum mort este și președintele Hacha*[10]*; Ciano*[11] *a fost împușcat din ordinul lui Mussolini*[12] *și al germanilor; Mussolini, înlăturat de partizani, a fost expus în piața orașului Milano alături de Starace*[13] *și alții; în sfîrșit, Hitler*[14]*, marele vinovat, protejat de Furii pînă la desăvîrșirea imensei tragedii, a dispărut ultimul, în ruinele Cancelariei Reich-ului.*

Prin publicarea acestor modeste amintiri nu intenționez să abat atenția de la profunda bulversare provocată de evenimente. De altfel, cum ar putea ele reuși să lumineze tabloul sumbru pe care ni l-a oferit războiul? Confruntarea epocilor poate fi de o oarecare utilitate în sensul invers — anume acela al proiectării imaginilor actuale, cu ruine și dezolare, pe fundalul acțiunii diplomatice întreprinse în 1939.

Privite cu ochii de după război, eforturile depuse odinioară pentru salvarea păcii denotă o slăbiciune și o inutilitate uimitoare, în timp ce acțiunile ce împingeau în mod conștient spre dezastru capătă aspectul unei dezlănțuiri de forțe diabolice. Procedînd la un astfel de examen, cititorul care a suferit și a înțeles va fi determinat să aplice, pe imaginile ce îi sînt prezentate, culori și accente pe care autorul le-a omis cu bună știință. El se va încorpora, astfel, în extrem de numerosul juriu chemat, în virtutea unei dureroase experiențe, să participe activ la formularea judecății Istoriei.

*

Studierea ultimelor eforturi diplomatice ale vechii Europe ridică probleme la fel de dramatice. Prima se referă la Germania hitleristă și la acțiunile întreprinse de ea împotriva popoarelor învecinate.

Exista o necesitate care să împingă la război? În ajunul conflictului nimeni nu putea crede așa ceva.

Reich-ul nu se afla într-o situație economică care să-i fi făcut pacea insuportabilă. Economia închisă la care se constrînsese nu îl împiedicase să-și extindă debușeele și nici să cucerească, una după alta, piețe de desfacere în est. Dintre toate statele continentale mari, Reich-ul german părea a fi cel mai în măsură să profite de pe urma unei îndelungate perioade de pace: el își dezvolta dotarea tehnică, își sporea producția și se perfecționa din punct de vedere tehnologic într-un ritm pe care nici vecinii săi din Occident, nici Rusia sovietică nu-l puteau urma. Firește, datorită acestui avînt uimitor, Reich-ul era mai bine înarmat pentru un eventual război, dar era și cel mai interesat în menținerea păcii. Căci era de prevăzut ca războiul, asemenea unei revoluții profunde, să trezească pretutindeni energii latente și să transforme unele imperii posesoare ale unor resurse infinit mai numeroase decît cele ale Germaniei într-o putere militară redutabilă. Provocînd războiul, Reich-ul ar fi impus lumii propriul său ritm de dezvoltare tehnică, riscînd să fie depășit de adversari mai bogați și mai bine situați. Cine ar fi putut să-i atribuie asemenea intenții?

Pe plan politic, un război n-ar fi fost mai puțin hazardat pentru imperiul german însuși. Punînd accentul pe nevoia de expansiune și de putere a „masei" germane, Reich-ul risca să trezească pretențiile unor mase infinit mai numeroase, capabile să-i curme elanul și să-i reducă și mai mult „spațiul vital".

Dincolo de aceste realități, în starea de spirit a poporului german și a conducătorilor săi trebuie să fi existat un grăunte de nebunie, ale cărui forță și influență erau greu de evaluat cu anticipație. Un soi de nebunie ce nu-i era însă străin Europei, fiind vorba de acel spirit invadator, *despre care un scriitor politic din secolul trecut, Emile Montégut, spunea (în termeni ce merită a fi amintiți) că* „există și va exista pînă cînd Europa își va regăsi unitatea pierdută sau, mai bine spus, pînă ce își va fi găsit noua sa unitate".

„Spiritul invadator este aspirația către dominație universală" *și moralistul adăuga :* „această dorință, care seamănă cu visul unui nebun, a constituit totuși mobilul determinant al multor acțiuni ce au răvășit lumea [...]. Unitate prin dominație universală înseamnă triumful formelor exterioare, ipocrizia aparenței, tirania și constrîngerea spiritului, domnia artificială a unui sistem sau a unei forțe mecanice care înlocuiește, pe tot cuprinsul lumii civilizate, libera dezvoltare a vieții și exprimarea spontană a formelor intime ale ființei".

Sînt uimitoare aceste rînduri scrise în 1858 : „Pedeapsa justă n-a întîrziat niciodată să lovească aceste accese de orgoliu. Țările în care domnește această idee și popoarele care au vrut să o impună au fost cuprinse de prostrație morală sau de o demență furioasă. Ele au pierdut virtuțile ce le inspiraseră aceste dorințe furibunde, fără a mai cîștiga altele în loc. Dimpotrivă, ele au învățat să cunoască natura exactă a unui viciu, utilitatea acestuia și profitul ce ar putea fi tras de pe urma lui. [...] Totuși, această gîndire orgolioasă, întotdeauna fatală poporului și întotdeauna urmată de o pedeapsă promptă, n-a dispărut din lume [...]" *.

Europa a fost lăsată pradă tocmai acestui „spirit invadator", tulburărilor profunde pe care acesta le produce periodic continentului nostru. Puțini au fost oamenii de stat capabili să perceapă din timp natura și gravitatea pericolului. Cea mai mare parte au evaluat perspectivele conflictului căutînd „interesul" și „mobilurile" presupusului agresor. Ei au crezut că găsesc soluții politice mai întîi menajîndu-i amorul propriu și apoi opunîndu-i fragila barieră a formelor de securitate. Ei nu și-au putut însă imagina că răul pe care îl aveau de înfruntat era — cum avea să-l denumească profesorul Jung [15] — „cea mai mare epidemie mintală de după evul mediu".

Căci invazia hitleristă avea să se deosebească de toate celelalte cuceriri prin care s-a încercat, în timpurile moderne, subjugarea Europei, prin înverșunarea sa de a crea „unitate" nu numai pe planul forței brutale, ci mai ales prin înjosirea și pervertirea spiritului. Unitatea europeană urma să se realizeze prin negarea Europei și prin renegarea oricărei credințe în valorile esențiale ale civilizației. Acest „vis de nebun" nu putea desigur

---

* Emile Montégut, *Libres opinions morales et historiques*, Paris, 1858.

să se realizeze ; el purta în sine vidul în care, după mii de dezastre, era condamnat să se prăbușească. Cu toate acestea, influența sa avea să se exercite dincolo de frontierele germane, zdruncinînd conștiințele și voința necesare apărării societății. Idei contagioase subminaseră deja puternice poziții de rezistență de pe continent cu mult înainte ca armatele germane să pornească războiul ; capitularea spirituală a unor indivizi și a anumitor cercuri politice slăbise atît spiritul de luptă, cît și instinctul de conservare al popoarelor. Evenimentele ar fi putut lua un alt curs, Europa ar fi putut evita umilirea și dezonoarea, dacă revolta împotriva teoriei naziste ar fi fost mai spontană, mai violentă și mai generală.

Astăzi ne apare, mai limpede decît în 1939, că insuficiența eforturilor diplomatice anterioare războiului (eforturi cărora nu le-au lipsit nici bunele intenții, nici perseverența) se datora în mare parte absenței unei reacții morale profunde împotriva hitlerismului absurd și profanator.

Neopunînd la timp o asemenea rezistență, Europa avea să suporte, drept consecință, faptul că acțiunile personale ale dictatorului german au devenit mai imperioase și mai decisive. Niciînd Istoria nu a suportat de o manieră atît de exclusivă voința unui singur om. Diplomația era de acum înainte neputincioasă în a înfrînge voința lui Hitler, care își trăia visul cu voce tare, fără a-și ascunde ambițiile și intențiile. Pentru că el avea cincizeci de ani și considera că nu mai poate să aștepte, pentru că se simțea pregătit să încerce imposibila aventură, bătrîna Europa avea să-și trăiască ultimele sale zile, iar lumea să alunece în cel mai îngrozitor dintre războaie.

Dar omul pe care oamenii nu mai puteau să-l oprească avea să piardă el însuși controlul evenimentelor. Acțiunile sale, care, în pofida manifestărilor exterioare calculate cu exactitate, nu mai aveau nimic omenesc în ele, aveau să descătușeze forțe pe care voința sa nu mai putea să le stăpînească. Asemenea ucenicului vrăjitor, el avea să rătăcească formula care vrăjea elementele. Fatalitatea, pusă în mișcare de rătăcirile unui posedat, avea să lovească orbește înainte de a hotărî un deznodămînt care să se apropie de înalta semnificație a Judecății lui Dumnezeu.

Spiritul lui Hitler reflectă în modul cel mai sesizabil intervenția forțelor supranaturale. El a început războiul fără Dumnezeu și fără Providență. Primul său discurs de beligerant, rostit la 1 septembrie 1939, este un imn închinat „eului" său triumfător : „Am *făcut un ultim efort,* am *elaborat,* am *declarat,* am *constatat,* am *decis să vorbesc cu Polonia ;* am *decis să rezolv problema Danzigului, problema Coridorului, problema păcii... ; voi duce această luptă împotriva oricui..." Apoi cuvintele imprudente și fatale : „Am reluat atitudinea care mi-era cea mai scumpă și cea mai sacră. Nu o voi abandona decît după victorie sau, în caz contrar,* nu voi apuca acest sfîrșit". *Era în aceasta un pact încheiat cu moartea, dar era mai ales o sfidare,*

căci în acea zi nu era vorba despre vreo înfrîngere. „Am spus că dacă voința noastră este destul de puternică — această voință și oțelul german vor sfărîma și vor înfrînge chiar și disperarea". Plecat pentru a învinge disperarea și moartea, Hitler nu admitea nici un fel de ajutor din afară; cîntecul său de orgoliu nu era umbrit de nici un apel la protecția divină.

Abia mai tîrziu, în timpul primelor eșecuri din Rusia, în discursurile Führerului apare Providența. Mai întîi, i-a adresat doar o chemare la ordine: cum înțelegea Providența să justifice dureroasele înfrîngeri în fața poporului german? Apoi, pe măsură ce victoria schimba tabăra, aluziile au devenit mai frecvente, apelurile mai insistente, Hitler își ascundea cu greu amărăciunea pe care i-o provoca comportarea Providenței. Persevera totuși în a crede că între ea și el exista o înțelegere. Nu voia încă să-i retragă creditul. Providența va sfîrși prin a-l salva.

Au fost necesare marile prăbușiri din 1944, invadarea de către ruși a teritoriului german, debarcarea aliaților în Europa, pentru a-l determina pe Hitler să recurgă la o instanță și mai înaltă. Atunci cînd voința și oțelul german cedau pe toate fronturile, a fost chemat în ajutor „Atotputernicul". Hitler îl copleșea pe „Atotputernic" cu tot felul de favoruri, mergînd pînă la a-i îngădui o poziție egală cu a sa în ierarhia național-socialistă. Ultimul său discurs, din 30 ianuarie 1945, pare impregnat de un sentiment de groază în fața mersului implacabil al Fatalității; numele Atotputernicului este invocat de zeci de ori cu o fervoare sumbră; „Atotputernicul a creat poporul nostru; El m-a protejat întotdeauna; El m-a salvat în ziua atentatului; El nu mă va părăsi niciodată, o știu; atunci cînd vom apărea în fața Atotputernicului, îi vom cere iertarea și binecuvîntarea sa".

Prea tîrziu însă. Nimic nu mai putea opri împlinirea unui destin sumbru. Marele Reich efemer se prăbușea pretutindeni. Iar Moartea se afla deja acolo, reclamîndu-și drepturile. Dintre toate acordurile, dintre toate tratatele încheiate în vederea războiului pe un continent cuprins de panică, singurul valabil la sfîrșitul urgiei era pactul pe care Hitler îl încheiase cu Moartea. Iată că apăreau zorii zilei pe care Hitler se angajase să n-o mai apuce. Oare acum se va ține de cuvînt sau va trișa și Moartea?

Führerul a dispărut fără ca neîncrederea legată de gesturile sale să se fi risipit. Lăsînd la o parte aparențele și fiind vorba de el, lumea continuă să se teamă de impostură.

*

A doua problemă este legată de raporturile dintre puterile occidentale și Uniunea Sovietică.

Eforturile depuse în 1939 pentru salvarea păcii au dus la negocierile de la Moscova dintre Anglia, Franța și Rusia[16]*. Discuțiile au fost întrerupte la 21 august; la 1 septembrie Hitler a atacat Polonia.*

În prezent se desfășoară noi negocieri între U.R.S.S. și lumea occidentală[17] *și din nou pacea și soarta lumii depind de acestea.*

Ne apar tentante compararea celor două acțiuni diplomatice și decelarea, în trecutul încă recent, a cauzelor unui eșec care, dacă s-ar repeta, ar provoca un nou dezastru.

Categoric, situația actuală nu este identică cu cea de dinainte de război. Atunci exista în centrul Europei un imperiu ambițios, care perturba raporturile dintre state pentru a-și păstra libertatea sa de acțiune și a-și impune dorința sa de putere. Acest element de disociere nu mai reprezintă un pericol astăzi. De la vest la est calea pare liberă. Rușii și occidentalii s-au apropiat după teribila încercare din care au ieșit împreună triumfători.

Din nefericire, Reich-ul hitlerist nu s-a prăbușit singur. Lupta nebună pe care a purtat-o împotriva Europei a distrus și ruinat întregul continent. Lovită în prestigiul său, privată de strălucire, înjosită în ordinea valorilor politice, divizată, umilită și aproape golită de substanță, Europa reprezintă, pentru încă o vreme, un mare vid. Iar acest vid este mai dificil de negociat ca în 1939, căci toate pozițiile ce păreau dobîndite în vechea Europă, toate bunurile materiale și spirituale pentru care națiunile au luptat vreme de secole, ordinea stabilită, care asigura fiecărui stat dreptul său, echilibrul general, totul pare azi a fi repus în discuție. Puterile care și-au păstrat privilegiul de a negocia dispun de o libertate de mișcare îngrijorătoare; nimic nu mai limitează cîmpul negocierilor, ceea ce face sarcina lor extrem de dificilă. Astfel, constatăm reapariția acelorași dificultăți de care Occidentul și estul sovietic s-au mai izbit; timpul n-a făcut decît să sporească anumite tendințe divergente. La fel ca în 1939, neîncrederea reciprocă tulbură dezbaterile; una și aceeași formulă exprimă gîndiri contrare; se avansează și se revine neîncetat asupra pașilor făcuți, fără a se zări o ieșire; orice chestiune de drept ridică o problemă de forță; la adăpostul unei largi „uniuni" fiecare pare a-și urmări propriile scopuri. Astfel, ideea păcii, unică și indivizibilă, scapă eforturilor marilor puteri; scopul urmărit a fi realizat — respectiv stabilirea unei ordini de drept generale — se pierde în ceața unor discuții interminabile; și principiul împărțirii lumii în zone de influență, *același pe care Hitler l-a făcut să triumfe la München în 1938 și la Moscova în 1939, același care a provocat războiul, se oferă din nou drept o soluție funestă. Împărțirea este compromisul pe seama terților, securitatea garantată în sens contrar, respectiv protejarea celor puternici împotriva agresiunii celor slabi, dreptul celui mai puternic triumfînd în dauna libertăților Europei; ea este, totodată, consacrarea unei rivalități între „cei mari", care are loc în afara oricărei ordini și reguli de drept, este calea deschisă ambițiilor și visurilor de hegemonie: împărțirea în zone de influență înseamnă război.*

Nu există pace posibilă și nici vreun mijloc de a se ajunge la un acord indispensabil între occidentali și sovietici, dacă nu se ține seama de experiența îngrozitoare a ultimilor ani, dacă nu se ține seama de cauzele care au provocat conflictul și de elementele care au constituit victoria. Războiul a izbucnit în

1939 tocmai pentru că libertatea era în pericol; lupta disperată a națiunilor a consfințit triumful principiului unității asupra celui al împărțirii, triumful principiului echilibrului asupra celui al hegemoniei, triumful libertății asupra fascismului hitlerist. Pacea trebuie să urmeze sensul luptei și al victoriei; ea nu poate fi altfel. După cataclismul care a devastat lumea, încheierea păcii înseamnă: să se pună capăt abuzului forței, să se asigure libertatea națiunilor, să se restabilească echilibrul în diversitate, cu alte cuvinte să se restaureze Europa; aceasta mai înseamnă ca marile puteri, a căror voință este astăzi determinantă, să-și fixeze ele însele niște limite pentru salvarea unui principiu de drept, singurul în măsură a le face să se bucure în liniște și îndreptățire de roadele victoriei comune *.

Pentru această operă constructivă, a cărei utilitate au recunoscut-o ori de cîte ori au fost nevoiți să se pronunțe asupra principiilor, „cei mari" au făcut apel la colaborarea statelor continentale și au căzut de acord să pună accentul pe „democrație"; statele trebuiau să-și manifeste voința pe calea sufragiului popular.

Democrația a suferit însă interpretări ce au variat în cursul Istoriei și care variază și astăzi în funcție de pasiunile politice. Democrația este înțeleasă în mod diferit nu numai la Londra și la Moscova. În privința aceasta continentul este plin de contradicții și asta nu pentru că o consultare a popoarelor europene, în cazul în care alegerile sînt riguros supravegheate, s-ar putea vreodată dovedi în dezavantajul Europei; nu există popor care să nu voteze pentru libertate. În modul de a recunoaște fiecărui popor dreptul său la democrație sînt însă nuanțe atît de diferite, încît între puteri se manifestă deja polemici extrem de aprinse în această privință, iar „democrația", departe de a fi un mijloc de apropiere, riscă să devină cauza unor disensiuni încă și mai grave.

Ceea ce se află cu adevărat în joc nu este democrația, care nu este și nu poate fi decît o formă (altminteri cea mai echitabilă și mai înțeleaptă) de exprimare a voinței unei națiuni. Problema este mai complexă și mai profundă. Este vorba aici de însăși existența națiunilor în sensul raportării lor la ansamblul tradițiilor, credințelor și aspirațiilor ce alcătuiesc civilizația europeană. Popoarele (indiferent de caracterul și gradul lor de dezvoltare) sînt legate de această civilizație; în ea se regăsesc și doresc să se continue; ea este cea care reprezintă pentru ele apărarea dreptului, asigurarea libertăților individuale, rațiunea de a exista; tocmai absența acesteia o resimt, cu inexprimabilă neliniște, atunci cînd au impresia că se întinde umbra asupra lor și le învăluie liniștea. Popoarele, în special cele pe care le numim „limitrofe", n-au simțit niciodată mai profund apartenența lor la această civilizație comună ca după eliberarea lor de coșmarul fascist; atunci ele au crezut că zăresc, înălțîndu-se din ruine, o

---

* Vezi Anexa 1, p. 226.

Europă ce reprezenta pentru ele nu doar un ideal politic, ci însăși imaginea vieții care renaște și care însuflețește cu adierea sa indivizii și națiunile.

Atașamentul lor profund la o civilizație comună (atașamentul ce ni se dezvăluie într-o formă sfișietoare în aceste zile în care este justificată orice speranță și orice temere) nu opune aceste popoare marilor imperii vecine. De la est ca și de la vest, Europa poate primi mari impulsuri înnoitoare, în măsură să creeze noi legături și noi valori în interiorul comunității umane. Niciodată națiunile n-au fost mai receptive ca în aceste zile de slăbiciune la ideile de justiție socială și de perfecționare tehnică. Idealul de civilizație nu poate face însă obiectul unei tranzacții. Împărțirea influenței ar provoca tulburări mai curînd de ordin moral decît politic, cărora nu le-ar putea rezista nici un aranjament pașnic.

Problema decisivă, ce necesită a fi abordată cu inteligență și curaj pînă la capăt, este o problemă de viață.

Acordul între marile puteri, pacea lumii depind de voința de a participa în comun la o operă de viață.

*

Am scris această carte la Geneva. Ea este tributară, în privința limbii, prietenului meu Pierre Jean Jouve[18]*, scriitor francez care, de-a lungul acestor ani de exil, și-a consacrat opera și gîndurile menținerii spiritului liber al țării sale.*

În relatarea unei călătorii autorul este nevoit să vorbească la persoana întîi; dacă am uzat de acest „eu" mai mult decît aș fi dorit a fost pentru a evoca de o manieră mai directă evenimente în care am fost implicat cel mai adesea în calitate de simplu observator.

Geneva, octombrie 1945

G.G.

INTRODUCERE

Al doilea război mondial avea să izbucnească la 1 octombrie 1938.

Într-adevăr, aceasta este ziua hotărîtă de Hitler pentru intrarea trupelor sale în regiunea locuită de germanii sudeți. Hitler era decis să modifice prin forță statutul european. El declarase la 26 septembrie: „[...] Și acum avem în fața noastră ultima problemă ce trebuia rezolvată și care va fi rezolvată. *Este ultima revendicare teritorială pe care o am de formulat în Europa*, dar o revendicare de la care nu mă voi abate și pe care, cu voința lui Dumnezeu, o voi înfăptui". Așadar, Hitler tăiase punțile. Goering se grăbise să anunțe mobilizarea generală. Armatele germane erau pe punctul de a începe campania,

Se părea că, aflate la capătul concesiilor, puterile occidentale se împăcaseră cu ideea războiului. Un martor care urmărea îndeaproape evenimentele relata la 4 octombrie: „În zilele de 27 și 28 septembrie simțeam apropierea cataclismului de la o oră la alta. [...] În această atmosferă, pe 28 septembrie, către ora 10 seara, a început să se răspîndească știrea în legătură cu conferința celor patru, ce urma să înceapă a doua zi la München Ea a provocat imediat o imensă satisfacție. Nimeni nu s-a îndoit o clipă că se va îndepărta pericolul războiului iminent. Se producea astfel un miracol pe care nu-l mai spera nimeni" *.

Acest „miracol" avea să se realizeze cu viteza fulgerului; a doua zi, 29 septembrie 1938, acordul de la München [1] era deja încheiat. În ziua următoare, dl Neville Chamberlain semna cu guvernul Reich-ului un angajament de „consultare reciprocă". Aterizînd la Londra la 1 octombrie, în mijlocul unei mulțimi entuziaste, primul ministru britanic declara că din acel moment pacea era asigurată vreme de o generație. În aceeași zi, armatele germane intrau, după cum voise Hitler, în regiunile sudete. Dar nu printr-un act de forță; cucerirea se efectua „în baza unui aranjament încheiat cu garanția celor patru puteri".

* Raportul dlui [André-]François Poncet, ambasadorul Franței la Berlin, din 4 octombrie 1938.

Întreaga presă, din Germania ca şi din alte părţi, a celebrat acest acord miraculos, apreciat drept „punct de plecare în edificarea unei noi Europe, eliberată de prejudecăţi şi de resentimente reciproce, dominată de respectul drepturilor vitale ale fiecărui popor şi orientată spre o colaborare armonioasă între naţiuni".

Cu toate acestea, observatori mai bine informaţi semnalau existenţa în rîndul conducătorilor germani a „celor care susţin că înaintarea trebuie continuată şi că trebuie valorificată la maximum superioritatea militară de care Reich-ul consideră că dispune [...] În momentul în care armata germană ocupă Munţii Boemiei aceştia scrutează zarea în căutarea unor noi pretenţii de formulat, a unor noi bătălii de dat, a unor noi obiective de cucerit" *.

În euforia ce urmase neliniştii generale lumea nu prea era dispusă să asculte vocile Casandrelor [2]. Winston Churchill n-a găsit decît un slab ecou atunci cînd a anunţat că înfrîngerea totală suferită de puterile occidentale la München nu reprezenta decît „începutul marii răfuieli".

Lumea voia pacea şi o voia cu disperare, căci simţea că, în afară de Hitler, nimeni nu era într-adevăr pregătit să înfrunte încercările şi să suporte nenorocirile războiului **. Îl aproba pe Chamberlain, care, luîndu-l în serios pe dictatorul german, căzuse la învoială cu acesta cu privire la ultimele revendicări teritoriale, obligîndu-l să le consemneze într-un tratat internaţional.

---

* Raportul dlui François Poncet.

** Guvernul francez s-a interesat pe lîngă guvernul ţărilor prietene în legătură cu stadiul în care se aflau pregătirile lor militare, precum şi deciziile politice corespunzătoare. Rezultatul acestor investigaţii fusese dintre cele mai descurajante.

Anglia făcuse cunoscut, la 17 septembrie 1938, că era hotărîtă să ofere Franţei tot sprijinul posibil „în cazul în care ea însăşi ar fi fost atacată", dar că îi era „imposibil" să-şi asume anticipat angajamente pentru cazul în care Franţa ar duce un război în baza tratatului său cu Cehoslovacia. Cu două săptămîni mai înainte (la 2 septembrie), guvernul francez fusese informat că ajutorul Angliei, pe sol şi în aer, se putea ridica la două divizii neechipate cu material modern pe durata primelor şase luni de război şi 100—150 avioane.

Guvernul Statelor Unite declarase categoric, încă de la începutul crizei, că nu era în măsură să ofere vreun ajutor.

În ceea ce priveşte Rusia sovietică, întrebată în două rînduri (în martie şi iunie 1938), ea a declarat prin intermediul dlui [Maxim] Litvinov [3] că nu ar refuza să acorde sprijin Cehoslovaciei în cazul unei agresiuni germane, dacă Polonia şi România se angajau anticipat să permită tranzitul armatelor sovietice. Cum nici Polonia, nici România nu înţelegeau să-şi asume anticipat un astfel de angajament, nu era de aşteptat ca Rusia să intervină [4].

Dacă Hitler era sincer, atunci aceasta era singura modalitate de salvare a păcii şi ea trebuia încercată.

La urma urmelor, „pacea de la München" se bizuia pe cuvîntul lui Hitler. Chiar dacă acest cuvînt era îndoielnic, acordul părea să prezinte unele avantaje. Trebuia cîştigat timp, un timp preţios, de care se putea profita pentru mai buna înarmare şi pregătire a alianţelor. El lega mai strîns Anglia de soarta continentului. Anglia se alătura Franţei (art. 1, anexa la acord) în *„menţinerea ofertei cuprinse în propunerile franco-britanice din 19 septembrie 1939 referitoare la o garanţie internaţională a frontierelor statului cehoslovac împotriva unei agresiuni neprevăzute"*. Guvernul englez făcea astfel un pas în interiorul Europei : după ce recunoscuse „frontiera Rinului" drept frontieră proprie, era acum pe punctul de a garanta teritoriul îndepărtat al Cehoslovaciei şi de a-şi asuma responsabilităţi precise în Europa centrală. Era un sprijin incontestabil pentru politica franceză. Pe de-altă parte, întrucît Germania şi Italia se angajaseră (prin acelaşi articol) să acorde şi ele o garanţie Cehoslovaciei *„după ce problema minorităţilor poloneză şi maghiară va fi fost reglementată"*, era de sperat ca politica loviturilor de forţă practicată pînă atunci de Hitler să fie înlocuită cu o politică de colaborare europeană.

Totul depindea de interpretarea pe care înţelegeau să o dea acordului de la München cele patru puteri semnatare. La început, se părea că Germania ar fi acceptat teza guvernului francez potrivit căreia acordul avea „caracterul unui aranjament a cărui aplicare este supusă în esenţă controlului şi, în numeroase cazuri, chiar deciziei unei comisii internaţionale". Într-adevăr, pentru ce s-ar fi angajat Reich-ul să garanteze frontierele cehoslovace şi cum ar fi încheiat cu Anglia (şi două luni mai tîrziu cu Franţa) un pact de „consultare reciprocă" pentru reglementarea „dificultăţilor internaţionale", dacă n-ar fi acceptat principiul colaborării cu cele patru puteri în vederea „controtării în comun" a afacerilor Europei ?

Evident, acest principiu nu mai corespundea doctrinei securităţii colective apărate de Societatea Naţiunilor ; cu toate acestea, el nu inaugura o politică cu adevărat nouă, ci continua într-un anume sens acordurile de la Locarno şi faimosul proiect al „Pactului în Patru" (care urma să plaseze pacea europeană sub egida acţiunii conjugate a Angliei, Franţei, Germaniei şi Italiei)[6]. El dădea satisfacţie numeroşilor europeni care, descurajaţi de tergiversările Societăţii Naţiunilor, apreciau ca necesară crearea unei autorităţi superioare pe continent, pentru salvarea păcii. Viciile grave ale unei asemenea politici constau în faptul că ea legaliza o violenţă şi excludea estul european, în primul rînd Rusia sovietică, din „concertul" naţiunilor conducătoare. Era de aşteptat totuşi ca Anglia şi Franţa să învingă inamiciţia dintre Berlin şi Moscova, transformînd acordul iniţial într-un „Pact în Cinci".

Exista însă un viciu mai mare şi mai greu de corectat : reaua credinţă a lui Hitler. Cel de-al III-lea Reich privea doctrina *sa*

și principiile *sale* mai presus de orice limbaj diplomatic ; național-socialismul era acela care trebuia să determine natura și sensul angajamentelor internaționale asumate de conducătorii naziști. Or, cucerirea ținuturilor sudete nu prezenta decît o etapă pe calea realizării „programului' național-socialist. Acordul de la München trebuia interpretat de naziști ca o recunoaștere de către occidentali a dreptului Germaniei la spațiul său vital. Hitler trebuia să considere că, începînd cu Münchenul, își asigurase mîna liberă în est. Această interpretare vădit falsă avea să servească propagandei naziste pentru apărarea, cu vehemență și pe un ton din ce în ce mai ridicat, mai întîi a „aspirației" poporului german și apoi a „dreptului său sacru" de a decide singur, după bunul său plac, soarta Europei răsăritene.

Acordul de la München devenea astfel, chiar de-a doua zi, obiectul a două interpretări diferite și contradictorii. Occidentalii sperau să fi rezolvat „ultima revendicare teritorială" a lui Hitler și credeau că asociaseră Germania unei „opere generale de pace" ; guvernul german era sigur că obținuse dreptul de a impune estului pacea care îi convenea.

Aici era fisura ce avea să se adîncească în cursul iernii și să provoace, încă din primăvara anului 1939, criza finală și hotărîtoare de dinaintea marelui conflict.

Conducătorii francezi și englezi aveau să se străduiască a demonstra că nu era posibilă vreo *neînțelegere* și că Franța și Anglia nu renunțaseră, în calitatea lor de mari puteri, de a fi prezente pretutindeni în Europa. Nu garantaseră ele noile frontiere ale Cehoslovaciei ? Nu obținuseră ele din partea Germaniei angajamentul de a acorda o garanție identică ? Nu aveau ele să insiste, fără încetare, ca această promisiune să fie respectată ? În afară de aceasta, nu-și afirmase oare Franța voința sa de a menține legături de alianță, de sprijin și de prietenie cu Polonia, Uniunea Sovietică și România ?

Reich-ul hitlerist răspundea prin fapte. La cîteva săptămîni după München, el rezolva singur conflictul frontierelor dintre Ungaria și Cehoslovacia [7]. „Am făcut un serviciu Europei — îi declara Hitler dlui François-Poncet —, o conferință mai largă ar fi provocat o nouă criză". Statelor din răsărit Hitler le-a explicat însă că occidentalii nu mai aveau nici un cuvînt de spus în Europa centrală ; aceste puteri erau străine de spațiul în cauză („raumfremd"). Trecuse vremea Micii Antante, așa încît Germania și-a ajustat în consecință politica sa față de România, Iugoslavia și Balcani.

În politica europeană își făcea loc astfel principiul împărțirii. Germania hitleristă profita de acordul de la Moscova [8] pentru a impune, prin interpretare, doctrina sa „europeană" ; sistemele de securitate colectivă își trăiseră traiul ; de acum înainte continentul se împărțea în două zone : la vest — democrațiile occidentale, în centru și în est — puterea tutelară a marelui Reich. Această împărțire nu era exprimată în nici un text diplomatic : ea rezulta din fapte, din presiunea lentă și sistematică prin

care Reich-ul îi respingea pe occidentali în afara „spațiului său vital", precum și din noua situație economică și politică pe cale de a se stabili între Rin și Marea Neagră. Pentru a cîștiga puterile occidentale de partea politicii sale, Reich-ul era gata să le asigure, prin toate mijloacele, securitatea frontierelor. În acest scop, de altfel, încheiase pactele de consultări cu Anglia (30 septembrie)[9] și Franța (6 decembrie)[10], rezervîndu-și posibilitatea de a le interpreta în felul său. Cuvîntul de ordine era : statu quo în vest, dinamism în est. Era însă suficient să fi citit *Mein Kampf*[11] ca să înțelegi cît de aleatoriu era statu quo-ul propus occidentalilor : Hitler voia să se acopere într-o parte, în timp ce în cealaltă parte căuta cheia stăpînirii lumii. În spatele teoriei împărțirii se afla voința de hegemonie universală.

Apărarea literei exacte a noilor tratate ne putea apărea inutilă de acum înainte. Era vorba doar de niște texte ! Voința lui Hitler era legea ; ea era unica lege ce conta în interiorul imperiului german ; oricine ar fi vrut să trateze cu acest imperiu se ciocnea de noul „drept" german și trebuia să cadă la învoială cu acesta.

Mai grav era faptul că, pentru a ajunge aici, puterile occidentale fuseseră obligate să sacrifice ceea ce continua să constituie un simulacru de organizație colectivă a păcii ; după München, Societatea Națiunilor[12] pierduse ultima brumă de autoritate ; Rusia profita de izolarea sa pentru a abandona politica de asistență ; toate grupările regionale erau amenințate — Mica Antantă era moartă. Nu mai rămînea decît o ieșire : un acord determinat de interesele unui popor „ales" și de voința schimbătoare a unui dictator. Terenul fugea de sub picioarele occidentalilor : nu mai exista nici un angajament în care acestea să poată avea încredere. Europa împărțită după voința naziștilor oferea zone de interese, dar nici o zonă de drept.

Era firesc să se vorbească din nou despre armamente. Chamberlain a proclamat voința Angliei de a fi puternică, lucru ce l-a decepționat pe Hitler, care i-a împărtășit mîhnirea sa lui François-Poncet, cînd acesta l-a vizitat în „cuibul de vulturi" de la Berchtesgaden[13] ; Anglia îi provoca întristare, nu voia să înțeleagă ; de ce lansa oare chemări la arme, cînd spectrul războiului fusese îndepărtat pentru totdeauna ?

Aceste apeluri aveau să devină din ce în ce mai insistente : era prețul politicii de împărțire. Într-o lume în care raporturile dintre state nu mai erau reglementate de drept și în care terții păreau abandonați la discreția celui mai puternic, o mare putere nu putea rămîne ceea ce era decît făcînd în permanență dovada forței sale.

Hitler avea la îndemînă un singur mijloc pentru a împiedica revenirea „spectrului războiului". El putea calma temerile Angliei și Franței acordînd Cehoslovaciei garanția promisă. Dacă și-ar fi ținut cuvîntul, măcar o singură dată, Europa ar fi fost liniștită. El însă nici nu se gîndea la așa ceva : Cehoslovacia ori devenea un instrument docil în mîinile sale, ori o distrugea.

Pentru a eluda garanția promisă, el a avut grijă ca problema minorităților poloneză și maghiară (de care condiționase onorarea promisiunii) să nu fie niciodată definitiv reglementată. Agenții săi întreținеau animozitatea popoarelor vecine împotriva Cehoslovaciei, oferindu-i pretextul pentru rezolvarea „problemei" în maniera cea mai convenabilă și cînd aprecia că era momentul potrivit s-o facă.

Într-adevăr, el s-a decis să intervină din nou în afacerile Boemiei ca urmare a unor pretinse agitații minoritare, slovace și maghiare. Modul în care a procedat este o ilustrare a caracterului său: întrucît refuzul de a garanta frontierele cehoslovace întreținea o polemică supărătoare, evidențiind reaua sa credință, Hitler s-a agățat de „înțelegerea greșită" și a suprimat Cehoslovacia.

Această nelegiuire a fost comisă la 15 martie 1939.

Șiretenia cu care fusese pregătită, cinismul cu care fusese comisă, violența exercitată o noapte întreagă asupra nefericitului Hacha pentru a-l obliga să ceară dispariția propriei sale țări, întreagă această dramă marchează una dintre cele mai sumbre pagini ale istoriei contemporane. Führerul s-a autodepășit atunci cînd a avut pretenția să-și justifice fapta în fața lumii. Întreaga sa argumentare nu voia să spună altceva decît că Reich-ul avea libertatea de a restabili ordinea la frontierele sale așa cum găsea de cuviință; Hitler a invocat însă acordul de la München, prin care puterile occidentale i-ar fi recunoscut dreptul de a acționa după bunul plac în Europa centrală. Cu alte cuvinte, acordul de la München, referitor la afacerile cehoslovace, i-ar fi dat lui Hitler anticipat libertatea și dreptul de a viola angajamentele cuprinse în chiar conținutul acordului. Voința lui Hitler era tranșantă; după ce, mai întîi, interpretase tratatele, acum ea le îndepărta și apoi li se substituia, reglementînd raporturile dintre puteri.

Faptul a provocat de îndată o violentă controversă. Guvernul francez reamintise la 14 martie (în preziua comiterii crimei) că acordul de la München, „considerat chiar în Germania ca un element capital al păcii în Europa centrală și ca o etapă decisivă în relațiile de încredere reciprocă dintre principalele puteri europene, crease, îndeosebi în privința Cehoslovaciei, *o incontestabilă solidaritate de intenții*".

Hitler a răspuns, punîndu-i pe occidentali, chiar de a doua zi, în fața faptului împlinit. Apoi a invocat „acordul" intervenit între Reich și președintele Hacha. Nu avea oare Cehoslovacia *dreptul* să dispară dacă aceasta îi era voința? Întrucît, printr-o notă expresă, guvernul francez a refuzat să recunoască legitimitatea acestui acord rușinos, i s-a răspuns că în privința Cehoslovaciei fusese totuși clar faptul că ea nu mai trebuia să „facă obiectul unui schimb de vederi" *. În zadar a încercat dl Bonnet

---

* Întrevedere Ernst von Weizsäcker — [Robert] Coulondre din 18 martie 1939.

să demonstreze că o asemenea afirmație era categoric falsă (citînd numeroasele demersuri pe care le făcuse pentru a dovedi interesul pe care Franța continua să-l acorde afacerilor Europei centrale și răsăritene), Hitler nu s-a înduplecat. El hotărîse, odată pentru totdeauna, că obținuse dreptul de a guverna singur spațiul său vital * ; el nu va permite nimănui să conteste temeinicia unei politici pe care avea forța să o impună.

Dl Coulondre, noul ambasador al Franței la Berlin, a tras singura concluzie logică : „Este limpede inutilitatea speranței de a-i opune lui Hitler alte argumente decît cel al forței. Cel de-al III-lea Reich manifestă față de tratate și angajamente același dispreț ca imperiul lui Wilhelm al II-lea. Germania rămîne țara peticelor de hîrtie". Din nefericire, ultimul dintre aceste petice de hîrtie — acordul de la München — înlocuise în fapt toate angajamentele anterioare dintre națiuni ; cînd el a fost rupt, în locul lui nu a mai rămas nimic pe care să se fi putut întemeia o rezistență „legală", Hitler reușise să zdruncine, în ansamblul său, dreptul public internațional. În martie 1939 Europa era mai dezarmată din punct de vedere juridic decît fusese în septembrie 1938 [11] : căci atunci perspectiva unei ocupații germane a Cehoslovaciei fusese cît pe-aci să provoace războiul și numai încheierea precipitată a acordului din 29—30 septembrie împiedicase ostilitățile ; șase luni mai tîrziu, în condițiile violării acordului salvator și al ocupării Cehoslovaciei, Europa n-a mai mișcat. Nimic nu ilustrează mai bine triumful politicii de împărțire asupra ordinei de drept europene. Lumea Veche n-a fost niciodată atît de dezorientată ca în timpul acestei crize, criză atît morală, cît și politică.

Actul din 15 martie conținea totuși posibilitatea unei redresări ; el punea capăt politicii de la München. *„Acordurile de la München nu mai există* — raporta dl Coulondre guvernului său —, *bazele psihologice pe care s-ar fi putut dezvolta virtualitățile cuprinse în declarațiile din 30 septembrie și 6 decembrie fiind distruse [...], ne aflăm în prezența unei situații cu totul noi".*

Această „situație nouă" era caracterizată prin faptul că Germania hitleristă își aruncase masca și dădea curs liber imperialismului său, acaparînd țări străine ; dacă se dorea combaterea acestui pericol care amenința lumea și rezistența în fața vio-

---

* „Acordurile de la München, completate prin declarația germano-britanică și prin declarația franco-germană, semnificau, în concepția germană, dreptul Reich-ului de a organiza după bunul plac Europa centrală și sud-estică, cu adeziunea tacită sau cel puțin cu toleranța marilor puteri occidentale. Această concepție era etalată zilnic, de luni de zile, în marile cotidiene germane purtătoare de cuvînt ale cercurilor oficiale, iar corespondența ambasadei a relevat-o în nenumărate rînduri" (Raportul dlui Coulondre din 19 martie 1945).

lenței, nu mai putea fi vorba de vreo asociere cu cel de-al III-lea Reich; trebuia reorganizat, în afara și împotriva lui, un nou sistem de drept și de securitate.

Începea o ultimă perioadă de eforturi politice și diplomatice.

*

În lunile agitate dintre acordul de la München și ocuparea orașului Praga, țările din est au înțeles că în joc era soarta lor. Dacă teza împărțirii reușea să se impună, dacă unitatea Europei era sfărîmată, atunci se termina cu libertatea și independența lor.

Prima reacție a României a fost aceea de a protesta împotriva deciziilor ce afectaseră integritatea Cehoslovaciei: guvernul român a refuzat să participe la împărțirea Ruteniei subcarpatice, l-a care îl indemna colonelul Beck [15].

A doua reacție a fost de a se solidariza cu ordinea europeană, ce fusese menținută pînă atunci sub egida puterilor occidentale: la o lună după München, regele Carol a întreprins o vizită oficială la curtea regelui britanic [16]. Regele și suita s-au bucurat de o primire extrem de cordială atît la Londra, cît și la Paris [17]. Problemele de armament și de colaborare economică pe care le-a ridicat nu au reținut însă îndeajuns atenția gazdelor. Iluziile provocate de acordul în patru nu fuseseră încă definitiv spulberate: lumea era prea aproape de o pacificare scump plătită pentru a fi dispusă să aibă în vedere cheltuielile necesare unui viitor război. Cum Europa părea pusă în slujba colaborării dintre cei mari, la întoarcere regele s-a oprit la Berchtesgaden [18]. Hitler i-a vorbit cu însuflețire despre intențiile sale pașnice cu privire la țările dunărene; Goering i-a blamat pe „bolșevici". În acest timp Garda de Fier, formațiune politică românească considerată de naziști drept avanpostul lor în est, se deda la exerciții „revoluționare" în mai multe orașe din Transilvania. Decisă să înlocuiască politica tradițională a țării cu una afiliată Axei, Garda de Fier considera că sosise și vremea sa. Regele era decis să se opună mișcării; îndată după întoarcerea sa la București a avut loc o reprimare violentă între ale cărei victime numeroase s-au numărat șeful legionarilor, Corneliu Codreanu [19], și principalii săi locotenenți.

Hitler a considerat că această reprimare, survenită imediat după vizita regelui la Berchtesgaden, era o sfidare la adresa sa și a național-socialismului. Tremurînd de furie, el a proferat cele mai grave amenințări la adresa României. Reich-ul a pregătit o „expediție punitivă" la Dunărea de Jos. Puterile occidentale au avertizat guvernul român asupra pericolului, dar nici Franța și nici Anglia nu erau dispuse, la trei luni după München, să ia în considerare eventualitatea unui război. Acestea au fost împrejurările în care, la 23 decembrie 1938, am fost numit ministru al afacerilor străine [20].

Aveam o misiune urgentă de îndeplinit: să domolesc furia ce mocnea la Berlin și care, într-o epocă în care nu mai exista solidaritate europeană, putea fi fatală țării mele. Am acceptat

să negociez un acord economic, acesta reprezentînd unica modalitate de a evita tranzacţii ce ar fi grevat asupra politicii şi prieteniilor noastre.

Negocierile erau în curs în momentul în care armatele germane au invadat Boemia [21]. Prietenii noştri s-au temut atunci pentru soarta României. Am primit mesaje alarmante de la Paris, Belgrad şi Varşovia. „Este posibil ca mîine Reich-ul să recurgă, împotriva României şi a Poloniei, la metoda ce i-a servit atît de bine împotriva Austriei şi Cehoslovaciei", comunica ambasadorul Franţei guvernului său la 19 martie 1939 *.

Aceste nelinişti nu erau lipsite de temei : ulterior, în bagajele trupelor germane de ocupaţie din Boemia aveau să se găsească proclamaţii în limba română. Se pare că, într-adevăr, fusese prevăzut ca „expediţia" germană să pătrundă mai înspre est.

Acordul economic a dejucat însă aceste planuri : el a fost semnat la 23 martie la Bucureşti. Favorabil Reich-ului, el nu era dezavantajos pentru economia românească şi nu incomoda prin nimic raporturile economice ale României cu celelalte ţări. Principalul său merit era acela de a fi salvat România de la invazie şi de a-i fi oferit posibilitatea de a cîştiga un timp ce ar fi putut fi preţios. Căci, în sfîrşit, Occidentul reacţionase. După cinci zile de la ocuparea oraşului Praga — la 20 martie 1939 — guvernul englez adresa un apel Franţei, Uniunii Sovietice şi Poloniei, invitînd guvernele acestor ţări la o consultare comună. La 31 martie Anglia dădea garanţii Poloniei [22]. La 13 aprilie, Franţa şi Anglia ofereau garanţii comune României şi Greciei. „Europa" părea să se trezească, afirmîndu-şi din nou, în faţa pericolului, unitatea şi solidaritatea.

Guvernul german m-a invitat atunci să fac o vizită oficială la Berlin : se intenţiona marcarea, în acest fel, a destinderii intervenite în raporturile dintre Reich şi România, ca urmare a încheierii acordului economic. Am acceptat şi mi-am anunţat intenţia de a profita de această ocazie pentru a face o vizită guvernelor din ţările Occidentului.

Tocmai această călătorie în căutarea Europei, întreprinsă cu cîteva luni înainte de izbucnirea războiului, am încercat s-o evoc în paginile ce urmează.

---

* În acelaşi raport din 19 martie, dl Coulondre scria : „Un fapt pare să indice că, în momentul în care conducătorii hitlerişti aveau în vedere operaţiunea contra Boemiei şi Moraviei, ei aveau de asemenea în vedere ca, într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, să pătrundă şi mai mult înspre est. După informaţiile primite pînă acum se pare că armata germană ar fi încercat să ocupe întreaga Slovacie şi chiar şi Rusia subcarpatică [...] Or, o ocupaţie completă a acestor regiuni, care ar fi dus armata germană pînă la frontiera română, n-avea sens din punct de vedere politic şi militar decît dacă se aveau în vedere şi operaţiuni, fie împotriva României, fie împotriva Poloniei. Acestea sînt, la ora actuală, potrivit cercurilor bine informate de la Berlin, cele mai direct ameninţate".

Capitolul I

ÎN VAGON CU COLONELUL BECK

Istoricul relațiilor germano-polone • Acordul de neagresiune din 27 ianuarie 1934 • „Principiile" colonelului Beck. • Asigurările oferite de Hitler • Criza (21 ianuarie 1939) • Marea iluzie a conducătorilor polonezi : mesajul adresat de Beck lui Hitler.

Am părăsit Bucureștiul în ziua de 16 aprilie 1939, la amiază. Trenul de Berlin străbătea Moldova pînă spre seară, apoi intra pe teritoriul polonez, trecînd în timpul nopții prin Lemberg, Cracovia, Katowice, pentru a ajunge a doua zi dimineața la frontiera Sileziei.

Nu mult după miezul nopții la trenul nostru a fost atașat vagonul-salon al ministrului afacerilor externe al Poloniei, colonelul Beck. Fusesem avertizat că ținea să mă vadă înainte de vizita mea la Berlin. L-am întîlnit în vagonul său și am călătorit împreună pînă în zori. Pătrundeam astfel, dintr-o dată, în plină dramă europeană.

Omul ce mi-a ieșit în întîmpinare pentru a-mi destăinui grijile și a-mi încredința anumite mesaje nu mai era cel de odinioară, al cărui surîs impasibil și a cărui orgolioasă stăpînire de sine le cunoșteam de multă vreme. Fusesem întotdeauna intrigat de acest ministru curajos, ale cărui idei nu le împărtășeam defel, dar pe care îl urmăream cu interes — și nu fără neliniște — în evoluțiile sale îndrăznețe printre capcanele politicii. Se acoperise de glorie în legiunea poloneză în cursul ultimului război, apoi se dedicase diplomației cu un spirit viclean și alura nonșalantă a unei feline. Acest cavaler

suplu se considera un observator înțelept : explica evenimentul în felul său, nu avea încredere în „limbuția" cancelariilor și se credea capabil să discearnă „realitatea lucrurilor". Ajuns de foarte tînăr la putere sub aripa protectoare a mareșalului Pilsudski [1] și, menținîndu-se de mai bine de șapte ani la conducerea Ministerului Afacerilor Externe — era decanul cancelarilor Europei —, el considera că urmărise îndeajuns de multă vreme anumite evoluții politice pentru a cunoaște toate implicațiile și dedesubturile acestora. Ambiția sa personală crescuse pe măsura ambițiilor sale naționale ; totodată, avea tendința să supraestimeze posibilitățile politicii sale, precum și forțele pe care se bizuia.

Nu l-am văzut niciodată îndoindu-se de succesul acțiunilor sale. În acea noapte, în vagon, am descoperit la el, pentru întîia oară, semnele neliniștii. Privirea sa evazivă în care strălucea un licăr de febră, mîinile sale prelungi crispate, tenul mai palid ca de obicei, totul trăda o emoție pe care vocea sa, mereu calmă, nu reușea să o ascundă.

Lovitura la care toată lumea se aștepta și a cărei iminență doar el se încăpățînase să o nege îi fusese dată. Hitler nu-și respectase cuvîntul ; după ce ocupase Praga și Memelul [2], el își dăduse în vileag intențiile cu privire la Polonia : voia Danzigul [3]. „Ei bine, nu-l va avea ! mi-a spus Beck cu hotărîre. Dacă contează pe mine să i-l dau, se înșeală. Sînt ultimul care poate abandona Danzigul. După cinci ani de înțelegere perfectă, în care nu mi-am călcat niciodată angajamentele, a încercat să-mi dea o lovitură mortală. Am parat lovitura așa cum trebuia. Englezii sînt prietenii mei ; Danzigul este în siguranță, iar eu sînt încă în picioare. Dar nu vreau război. Mi-am păstrat postul ca să lupt pentru pace. Doresc ca Berlinul să știe asta. Și mai vreau ca cei de acolo să știe că nu mi-am schimbat politica și nu am abandonat nici unul dintre principiile mele ; tocmai pentru a putea salva pacea, am evitat orice act ireparabil".

Această atitudine combatantă și concîliantă totodată se potrivea firii de luptător a colonelului Beck. Ea se potrivea încă și mai bine, prin șansele și riscurile pe care

le comporta, nevoilor sale de jucător. Tocmai angajase partida supremă, de care depindeau integritatea țării sale, onoarea sa de ministru și pacea mondială.

Pentru a-și atrage toate șansele de partea sa, Beck era gata, după ce se legase de Londra, să poarte discuții cu Berlinul. Era însă necesar ca Berlinul să-și aplece urechea la explicațiile sale. Or, Hitler, înfuriat de intervenția Angliei în afacerile Poloniei, își rechemase ambasadorul de la Varșovia. Cît despre dl Lipski, ambasadorul Poloniei la Berlin, acesta încercase zadarnic, în acele zile de criză, să ajungă la cancelar ori la ministrul afacerilor externe. Vrînd să-și atingă ținta, Beck era nevoit să-și confecționeze săgeata din orice fel de lemn.

Am înțeles atunci că și eu eram lemnul din care colegul meu polonez voia să-și facă o săgeată. L-am ascultat istorisind disputele sale cu cel de-al III-lea Reich, cu atît mai atent cu cît propriile mele temeri în legătură cu acest subiect le întreceau pe ale sale. De la Baltica la Marea Neagră, nu eram oare toți expuși accceselor de furie ale lui Hitler și nu ne întrebam oare toți, cu aceeași teamă, care dintre noi va fi atacat primul? România încercase zadarnic să concilieze tendințele contrare ale celor două state de care era legată prin tratate de alianță și de sinceră prietenie : Polonia și Cehoslovacia. Asistase la prăbușirea unei politici de securitate în care avusese încredere. Cehoslovacia căzuse, Polonia părea a fi vizată ; pe cînd rîndul României ? În acest moment critic, politica guvernului de la Varșovia (care trezea vii suspiciuni chiar în Polonia, unde poporul cerea cu tot mai multă insistență revenirea la vechile prietenii și consolidarea vechilor alianțe) era urmărită de cancelariile prietene cu o curiozitate dublată de neliniște. Eram bucuros să pot afla de la dl Beck însuși ce gînduri îl călăuziseră și ce speranțe mai nutrea.

*

Iată, potrivit însemnărilor mele (completate cu extrase din acte oficiale), relatarea pe care mi-a făcut-o colonelul Beck în noaptea de 16 spre 17 aprilie 1939.

El a început prin a recapitula evenimentele ce precedaseră criza.

Relațiile dintre Germania lui Hitler și Polonia lui Pilsudski fuseseră perfecte pînă la începutul iernii 1938. Aceste relații se dezvoltau în spiritul și litera acordului de neagresiune din 26 ianuarie 1934. Termenii acordului erau identici cu cei ai pactului de neagresiune pe care Polonia îl semnase cu Uniunea Sovietică cu doi ani mai înainte [4]. Lui Beck îi plăcea să scoată în evidență grija pentru simetria ce-l călăuzea în politica sa : „Am primit din partea Mareșalului [Pilsudski] — spunea el — un consemn pe care l-am urmat întotdeauna cu scrupulozitate. Grație politicii mele, Polonia a putut să-și asigure securitatea la est și la vest, fără ca libertatea sa de acțiune să fie stînjenită. Pentru a nu trezi suspiciuni nici la est, nici la vest, am semnat cu marii noștri vecini imediați pacte de neagresiune, dar am evitat întotdeauna tratatele de asistență. Am urmat astfel o politică *independentă* și riguros logică".

În realitate, balanța pe care Beck dorea s-o țină în echilibru perfect se înclina spre vest — și ministrul nu nega acest lucru. Și asta nu pentru că patriotismul său ar fi fost pătat de „germanofilie" (cum pe nedrept a fost suspectat). Discipol fidel al mareșalului Pilsudski, fondatorul acestei politici de echilibru, colonelul Beck se apăra arătînd că niciodată nu admisese ca o influență străină să-i fi alterat sentimentul național, care era la fel de fierbinte, orgolios și intransigent ca al oricăruia dintre compatrioții săi. Recunoștea însă că între el și conducătorii Germaniei național-socialiste existau unele afinități de gîndire ce nu puteau să nu confere acordului din 1934 o semnificație aparte. Asemenea multor polonezi, Beck nu avea încredere în ideologia geneveză [5], al cărei caracter himeric îl denunța, criticînd fără menajamente proiectele de securitate colectivă care tindeau, după părerea lui, să creeze o situație iluzorie și periculoasă. Această opinie era influențată de vechile resentimente provocate în Polonia de acordurile de la Locarno și de politica de apropiere între puterile occidentale. La Locarno, Polonia nu primise garanțiile pe care se considera îndreptățită să le primească ; ea și-a simțit minimalizat rolul de mare putere pe care aspira să-l joace.

Resentimentele sale au fost răscolite atunci cînd, odată cu perimarea politicii de la Locarno, puterile occidentale s-au înțeles la Geneva să-și extindă sistemul de securitate spre est, alegînd ca pilon răsăritean al acestei politici nu Polonia dlui Beck, ci Uniunea Sovietică a dlui Litvinov. În pofida bunelor intenții de care dădea dovadă în cadrul Societății Națiunilor, Uniunea Sovietică nu inspira vecinilor Poloniei încredere deplină. Un angajament de asistență care să permită intrarea la vecinul amenințat părea o armă cu două tăișuri. Acceptarea unui asemenea angajament din partea unei puteri atît de apropiate de teritoriile poloneze, unde existau puternice minorități etnice, era, după aprecierea Varșoviei, o chestiune delicată.

Dl Beck se considera interpretul fidel al voinței compatrioților săi atunci cînd încerca să se desprindă de pactele multilaterale și colective (sisteme care cînd se opreau pe Rin, cînd căutau un punct de sprijin la Moscova). Ministrul și-a exprimat clar preferința pentru metode pe care le considera mai simple, mai directe și care permiteau Poloniei să se bucure din plin de prerogativele sale de mare putere, luîndu-și securitatea în propriile mîini. Pentru aceasta era nevoie să ajungă la înțelegere, fie direct, cu vecinii săi, încheind cu unii și cu alții asigurări de neagresiune, fie cu statele prietene mai îndepărtate, contractînd alianțe precise și bilaterale ; astfel se ajungea la organizarea unui sistem special de securitate fondat nu pe considerente umanitare sau pe preceptele unui drept internațional în plină formare, ci pe aprecierea realistă a intereselor comune, ce trebuiau unite, și a intereselor divergente, ce trebuiau conciliate. Dl Beck considera că reușise să organizeze un astfel de sistem prin acordurile încheiate cu U.R.S.S. și cu Reich-ul și prin alianțele cu Franța și România [6]. „Înfăptuind această operă — mi-a spus ministrul —, am dovedit nu numai patriotismul meu, ci și cea mai perfectă imparțialitate. Totodată, este nedrept să fiu acuzat de rusofobie sau de germanofilie. Eu n-am urmat niciodată o politică ostilă Uniunii Sovietice ; dar eu cunosc Rusia și nu m-am lăsat niciodată călăuzit, în ceea ce o

privește, de iluziile Occidentului. Occidentalii nu pricep nimic din Rusia sovietică, după cum n-au înțeles nimic din Rusia țaristă. Ei trec de la o extremă la alta și urmează, rînd pe rînd, politici diferite și contradictorii. Francezii și englezii au sărit de la politica cordonului sanitar la aceea a pactelor de asistență mutuală. Germanii au urmat calea inversă : la Rapallo au stabilit cu Moscova legături economice și politice foarte strînse, iar astăzi îndreaptă împotriva Uniunii un pact anti-Comintern [8]. În ceea ce mă privește, nu am căzut niciodată în astfel de excese. Sîntem prea aproape de ruși pentru a nu-i cunoaște. De asemenea, nu vom folosi niciodată o cale în zig-zag. Nici un fel de pact anti-Comintern. Nu trebuie să fac cunoscută Internaționala a III-a [9], nici s-o combat oficial. Nu cunosc decît statul sovietic. Cînd am fost la Moscova, nu l-am vizitat pe dl Stalin [10]. Acest om atotputernic nu avea nici o funcție oficială ; nu era decît secretar al partidului. Pactele de asistență, ca și pactele anti-Comintern au același defect : ele atrag Rusia în Europa și o amestecă în afacerile continentale. Pactele de neagresiune, dimpotrivă, o opresc la frontierele sale. Astfel înțeleg eu securitatea. După criza din septembrie trecut (criza de la München) raporturile noastre cu Rusia au fost încordate. Am ținut să restabilesc situația dinainte, adică statu quo-ul, în raporturile dintre noi. Apropierea pe care am operat-o atunci nu a însemnat adoptarea unei atitudini noi față de Germania, ci doar restabilirea acestui echilibru indispensabil independenței noastre. În acest scop precis m-am străduit să ameliorez raporturile noastre economice cu Rusia. Rezultatul acestor eforturi, care nu mă interesează de altfel decît din punct de vedere politic, a fost dintre cele mai satisfăcătoare.

Politica mea față de Germania era bazată pe aceleași principii : am evitat orice sentimentalism și nu am ținut cont decît de realitate. Dacă mi s-a întîmplat uneori să fiu deosebit de satisfăcut de opera pacifistă realizată cu Germania, este pentru că am crezut că conducătorii de la Berlin erau la fel de realiști ca mine și la fel de dornici de a scăpa de complicațiile procedurii geneveze. De altminteri, m-au asigurat întotdeauna de acest lucru".

Nu este lipsit de interes să intercalez aici asigurările și încurajările pe care Hitler și colegii săi le-au oferit ministrului afacerilor externe al Poloniei pentru a-i stimula realismul de om de stat :

„Țin cont de Polonia ca de o realitate pe care nimic nu poate să o schimbe și nici s-o facă să dispară". Este ceea ce declarase Hitler în 1933, în momentul în care pregătea acordul cu Polonia. Și ani de-a rîndul el avea să se exprime în acești termeni cu fiecare ocazie. „Cum în Polonia — spunea nu mai departe decît la 12 septembrie 1938 la Nürnberg —, un mare patriot și om de stat, mareșalul Pilsudski, era gata să semneze un acord cu Germania, noi am acceptat deîndată și am pus la punct un aranjament care are mai multă importanță pentru pacea europeană decît toată vorbăria din templul Societății Națiunilor de la Geneva".

Realitatea și veșnicia Poloniei, pe de o parte, iar pe de altă parte zădărnicia vorbăriei de la Geneva — Hitler exprima prin aceasta, nu fără intenție, fondul concepției politice a mareșalului Pilsudski și a discipolilor săi. Pentru a pune mai bine în evidență această comunitate de gîndire, trebuia să exagereze și mai mult realitatea marilor interese identice și să dea asigurarea solemnă că niciodată Reich-ul nu va rezolva altfel decît prin bună înțelegere cele cîteva diferende ce puteau exista între Berlin și Varșovia. Ceea ce Hitler nu a întîrziat să facă :

„Orice război n-ar face decît să aducă în Europa comunismul, acest comunism care reprezintă un pericol teribil [...]. Polonia este un bastion (*«ein Vorposten»*) spre Asia. Distrugerea Poloniei ar fi o nenorocire pentru statele care ar deveni astfel vecine cu Asia. Celelalte state trebuie să înțeleagă rolul de bastion al Poloniei". Și aici Führerul exprima o idee profund ancorată în cele mai bune capete poloneze. Pe baza acestor date, acceptate cu ușurință de conducătorii polonezi, nu mai rămînea decît să fie dezvoltată ideea celor două destine îngemănate, cel al Reich-ului național-socialist și cel al Poloniei „realiste", în fața amenințării Asiei. La 26 ianuarie 1934 Hitler i-a mărturisit ambasadorului Poloniei la Berlin îngrijorarea sa cu privire la uneltirile sovietice :

„S-ar putea să vină momentul în care cele două state ale noastre să fie obligate a se apăra împotriva unei invazii venind dinspre răsărit. Politica adoptată de guvernele germane precedente și îndeosebi de Reichswehr [11], care avea în vedere o înțelegere cu Rusia îndreptată împotriva Poloniei, a fost cea mai mare absurditate politică. El însuși, Hitler, avusese odată o violentă controversă cu generalul von Schleicher [12], care căuta o apropiere de Rusia în detrimentul Poloniei. O politică de acest gen ar duce la intensificarea celui mai mare pericol ce amenință Germania, și anume pericolul sovietic [...]".

Hitler atingea astfel o chestiune în legătură cu care polonezii erau extrem de sensibili : dintre toate situațiile ce amenințau Polonia, o înțelegere între Reich și U.R.S.S. era lucrul cel mai rău cu putință. Dacă Varșovia putea fi convinsă că național-socialismul îndepărta pentru totdeauna acest pericol, Hitler ar fi găsit în Polonia susținători prețioși ai politicii sale. Asupra acestui subiect trebuia să se insiste. La 31 ianuarie 1935, cu ocazia unei vînători, mareșalul Goering a făcut, la rîndul său, prețioase confidențe contelui Szembeck, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine al Poloniei :

„Teoretic, ne-am putea imagina cum, printr-o colaborare germano-rusă, ar putea fi operată o nouă împărțire a Poloniei. Practic, însă, acest lucru este imposibil de realizat, pentru că o împărțire a Poloniei ar obliga Reich-ul să aibă frontieră comună cu U.R.S.S., ceea ce pentru Germania ar fi deosebit de periculos. De aceea, Germania are nevoie de o Polonie puternică pentru a putea construi împreună cu ea un baraj împotriva Rusiei. Dar numai cancelarul Hitler a înțeles astfel problema relațiilor polono—germane. Înaintea lui, în vremea lui Stresemann [13] și chiar mai înainte, Reich-ul avea alte obiective. La începutul anului 1933, cînd generalul Schleicher i-a transferat puterea cancelarului Hitler, el i-a explicat Führerului care trebuia să fie politica Germaniei față de Polonia. Ideea generalului Schleicher era aceea a unei înțelegeri între Germania, Franța și Rusia. Suprimarea Poloniei urma să fie întreprinsă ulterior, pe calea înțelegerii cu Rusia. Tot timpul cît generalul Schlei-

cher dădea aceste explicații, Hitler n-a scos o vorbă. Abia cînd s-a despărțit de cancelarul care pleca, i-a spus dlui Goering : *«Eu voi face contrariul»*".

Este de remarcat că această relatare nu corespunde întrutotul versiunii furnizate de Hitler însuși referitoare la întrevederea sa cu Schleicher ; cancelarul menționase o „controversă violentă", în timp ce Goering nu-și amintește decît tăcerea mustrătoare a Führerului. Scopul relatărilor era însă același : Varșovia trebuia convinsă de următoarele : Hitler credea sincer că Reich-ul și Polonia aveau interese comune în raporturile lor cu U.R.S.S. ; totodată, trebuia demonstrat că cel de-al III-lea Reich, tăind prin doctrina și acțiunea sa toate punțile de legătură cu Moscova (în opoziție cu tradiția politică germană), era în mod firesc interesat să întrețină cu Polonia cele mai sincere și mai bune raporturi.

Această teză avea să fie apărată și întărită prin nenumărate declarații și asigurări.

„În ce privește Rusia — îi spunea von Ribbentrop contelui Szembeck la 14 august 1936 —, cancelarul Hitler nu s-ar putea învoi la nici un compromis. Cea mai mică deviere de la politica sa față de Uniunea Sovietică ar deschide negreșit calea bolșevismului : Polonia este tot atît de amenințată ca și Germania ; se impune deci o colaborare".

Cît despre Goering, el a repetat în fața mareșalului Rydz-Smigly [14] (la 16 februarie 1937) cuvintele pe care i le spusese lui Szembeck :

„Cancelarul a răsturnat situația, adoptînd odată pentru totdeauna teza conform căreia este exclus orice contact cu comunismul".

Cu aceeași ocazie, Goering și-a dezvoltat ideile cu privire la necesitatea unei colaborări germano-polone :

„După cum bine înțelegem noi, germanii, Polonia este în măsură să facă politică cu adevărat independentă și de mare anvergură, cu condiția să fie în relații cu un Reich care nutrește pentru ea sentimente de bunăvoință [...]. Alianța polono - franceză nu amenință cu nimic Reich-ul, întrucît Reich-ul știe că această alianță îmbracă un caracter strict defensiv".

Implicit, Goering lăsa să se înțeleagă că un acord polono-sovietic nu ar fi fost interpretat la Berlin ca „strict defensiv". El făcea acest lucru pentru a împiedica aderarea Poloniei la sistemul de securitate lărgită, aflat în discuție, la acea epocă. El propovăduia de altfel o convertire. Ca și conducătorii germani, Beck era neîncrezător în securitatea colectivă. Ministrului polonez nu-i displăcea să audă repetîndu-se principiile pe care Hitler le enunțase cu claritate încă din 1935, cînd îi declarase ambasadorului Poloniei că „se opune categoric oricărei cooperări a occidentului cu Rusia, căci solidaritatea europeană, al cărei partizan este, trebuie să se oprească la frontiera polono - sovietică".

Asigurări asemănătoare s-au succedat pe tot parcursul anilor 1937 și 1938, exprimînd în termeni precișii aceleași „adevăruri" esențiale, pe care Reich-ul le enunța cu plăcere, pentru că le considera utile, iar Poloniei îi plăcea să le audă, fiindcă avea încredere în ele. La 5 ianuarie 1939, începutul teribilului an ce avea să demaște fondul gîndirii hitleriste, cancelarul încă mai proclama :

„Comunitatea de interese a Germaniei cu Polonia, în privința Rusiei, este deplină. Că este țaristă sau bolșevică, Rusia rămîne la fel de periculoasă pentru Germania. [...] Tocmai de aceea, o Polonie puternică este pur și simplu o necesitate pentru Germania".

Repetarea nesfîrșită a principiilor politicii germane față de estul european n-ar fi fost suficientă pentru a liniști toate temerile Poloniei, dacă guvernul de la Berlin n-ar fi găsit cuvintele necesare pentru a-și preciza atitudinea față de statutul internațional al orașului liber Danzig. Într-adevăr, aceasta era piatra de încercare a raporturilor germano-polone. Putea oare Reich-ul să consimtă a da, și în această privință, asigurările necesare ? Hitler nu ezitase să o facă :

„Statul polonez — declara el în discursul din 20 februarie 1938 — respectă situația națională a Danzigului în cadrul Statului ; și acest oraș, ca și Germania, respectă drepturile poloneze. Astfel s-a reușit netezirea drumului către o înțelegere care, pornind de la Danzig, a putut, în pofida multor tentative de tulburare a păcii, să destindă

în definitiv raporturile germano-polone și să le transforme într-o colaborare sinceră și amicală".

Cu patru luni înainte, la 5 noiembrie 1937, cancelarul îi declarase domnului Lipski, în același spirit dar și cu mai multă precizie, că nu exista nici o modificare de adus situației juridice și politice a Danzigului (*an der rechtspolitischen Lage Danzigs wird nicht geändert werden*). În aceeași zi cele două guverne procedaseră la un schimb de declarații „cu privire la tratamentul reciproc al minorităților". De atunci, purtătorii de cuvînt oficiali ai Reich-ului nu încetaseră, după exemplul Führerului lor, să preamărească virtuțile unei înțelegeri care dejuca intrigile celor ce tulburau pacea, înfrunta cele mai grele încercări și era indispensabilă armoniei europene.

Evocînd acțiunea pe care guvernul german o întreprinsese la Varșovia, Beck a ținut să sublinieze măsura în care asigurările și încurajările corespundeau propriilor sale *principii*. Și cum să nu le fi apreciat justețea și vigoarea bărbătească ? Comparat cu „vorbăria de la Geneva", care făcea ca securitatea statelor să depindă de funcționarea problematică a cîtorva articole ale Pactului, cuvîntul unui popor viguros și clarvăzător i se părea o garanție avînd o cu totul altă valoare. În rest, cum nu era jurist, ci soldat — un soldat ce se menținuse mai mult decît oricare diplomat în fruntea unui minister al afacerilor străine —, posibilitatea de a duce „o politică independentă și de mare anvergură" i se părea nu numai de invidiat, dar chiar mai puțin riscantă decît aceea de a se lăsa fără crîcnire în seama unui sistem oarecare de securitate. De asemenea, nu era insensibil la puseul de vitalitate ce dezmorțea poporul german vecin în anul 1938. De ce să fi împiedicat el acțiunea unor oameni al căror limbaj îl înțelegea atît de bine ? Münchenul nu-l găsise alături de vechii săi aliați ; el rămăsese „independent", reclamînd partea sa din rămășițele Cehoslovaciei. Obținuse Teschen [15] și împărtășise bucuria învingătorilor, lăsîndu-se aclamat la balcon de o mulțime entuziastă.

Or, ecoul acestei bucurii încă nu se stinsese cînd la Varșovia a parvenit o știre stranie. Dl von Ribbentrop îi propunea domnului Lipski (la 25 octombrie 1938, deci

cîteva zile după München) o soluție de ansamblu — *„eine Gesamtlösung"* — pentru „chestiunile în suspensie" : orașul Danzig urma să se reunească cu Reich-ul, în vreme ce „căi de comunicație extrateritoriale" urmau să lege Reich-ul de Prusia Orientală.

Beck fusese surprins : „Niciodată nu fuseseră ridicate față de mine asemenea pretenții, mi-a spus el ; aveam dreptul să fiu furios. Cu toate acestea, mi-am păstrat sîngele rece și i-am trimis lui Lipski instrucțiuni precise. Am amintit ultimele declarații ale lui Hitler, mai liniștitoare și mai puțin ambigue ca oricînd ; am lăudat virtuțile acordului din 1934, care dădeau întreaga măsură momentului celei mai puternice perturbări pe care o cunoscuse Europa după război și, deși am acceptat ideea unui *Gesamtlösung,* am respins categoric încorporarea Danzigului de către Germania".

Germanii nu încercau încă să accelereze tratativele. Mai înainte aveau nevoie să lichideze Cehoslovacia și să ia Memelul. Beck mai avea timp să schițeze un plan „de mare politică" ; el a propus vecinilor săi români și unguri împărțirea în trei a Rusiei subcarpatice. Avertizat de ambasadorul român că acest plan era sortit unui eșec sigur, el a plecat totuși la Galați pentru a-i propune această afacere regelui Carol. Regele și miniștrii săi au refuzat categoric să se îmbogățească pe spinarea unei țări aliate și prietene. Nemulțumit și decepționat, Beck s-a întors la Varșovia, unde avea să audă tot mai mult vorbindu-se de Danzig.

Cuvintele pe care i le-a adresat Hitler la Berchtesgaden, la 5 ianuarie 1939, purtau încă amprenta cordialității. Afacerea Danzigului fusese amintită „în treacăt". Aceste cuvinte nu au avut darul de a-l neliniști mai puțin pe ministrul polonez care, a doua zi chiar, l-a rugat pe dl von Ribbentrop să-i comunice cancelarului că „am fost întotdeauna optimist în urma întrevederilor și contactelor cu oamenii de stat germani, dar de data aceasta mă simt cuprins de pesimism ; mai cu seamă în problema Danzigului, așa cum a fost ea pusă de Cancelar, nu întrevăd nici o posibilitate de înțelegere".

Guvernul Reich-ului nu intenționa să-i sperie pe polonezi, adoptînd, deocamdată, o atitudine blîndă. La 25 ianuarie von Ribbentrop s-a aflat în vizită oficială la Varșovia ; a fost darnic în amabilități și nu a insistat în problema Danzigului. Între prieteni asemenea afaceri trebuiau reglementate prin bună înțelegere și fără tamtam. Von Ribbentrop a propus un „gentlemen's agreement" [15]. Beck a acceptat cu bucurie : cuvîntul îi plăcea. Era vorba de raporturi de încredere, ce nu se puteau stabili decît între popoare puternice. La drept vorbind, gentlemenii cu care avea el de-a face se comportaseră foarte cavalerește față de Austria și Cehoslovacia, dar aceasta nu-l neliniștea peste măsură pe colonelul Beck. Aceste două state mici nu erau oare destinate să dispară odată și odată ? Polonia nu risca nimic ; ea putea avea încredere în Reich, căci la nevoie putea să-i opună rezistență. Acordul părea, de altfel, inofensiv ; în el se prevedea că, *„în cazul în care Societatea Națiunilor s-ar retrage din Danzig, această retragere ar fi imediat urmată de o declarație polono-germană constatînd că statu quo-ul Danzigului va fi menținut pînă în momentul în care va interveni o înțelegere între Polonia și Germania"*.

Era menținută astfel paritatea între cele două mari puteri, gata să substituie prestigiul acțiunii lor unite autorității șovăielnice a Societății Națiunilor. „Realismul" lui Beck îl făcea să privească cu inima ușoară retragerea Poloniei din Societatea Națiunilor, a cărei garanție nu valora, după părerea sa (și după cea a partenerului său, dl von Ribbentrop), cît cuvîntul unui „gentleman".

Între timp, Hitler a ținut un nou discurs. El declara la 30 ianuarie : „Acum cinci ani am încheiat pactul de neagresiune cu Polonia. La ora actuală cu greu s-ar putea găsi vreo divergență de opinii în rîndul prietenilor adevărați ai păcii cu privire la valoarea acestui intrument. Să ne gîndim doar la ce s-ar fi ales de Europa, dacă acum cinci ani n-ar fi intervenit această înțelegere eliberatoare [...]".

Cu toate acestea, agitația provocată în Europa de politica lui Hitler cuprinsese și Polonia : opinia publică era agitată, opoziția ridica glasul, iar studenții se dedau la manifestații zgomotoase pe străzi. Exact în acea perioadă Beck primise două vizite oficiale, cea a contelui Ciano și a mea. Eu ajunsesem la Varșovia la 2 martie 1939 și petrecusem acolo trei zile ca oaspete al guvernului polonez. Beck nu manifestase nici un fel de îngrijorare în acel început de primăvară. (A ținut să-mi amintească : „Vă aduceți aminte cît de liniștit eram în luna martie ?" Îmi aminteam, într-adevăr). Găsisem la Varșovia o situație încordată : cercurile politice îi reproșau ministrului afacerilor străine de a se fi lăsat tras pe sfoară de un partener de rea-credință. Numai Beck rămăsese impasibil, afișînd un calm imperturbabil. Și apoi, de ce să fi fost neliniștit ? Pretindea a fi avut încredere deplină în cuvîntul cancelarului german : „Încredera mea, îmi declarase el atunci, se întemeiază pe o profundă experiență. Începînd din 1935, toate explicațiile pe care Hitler a binevoit să mi le dea au fost juste și adevărate. *Am vorbit cu el de la om la om, de la soldat la soldat ;* și-a ținut totdeauna angajamentele asumate ; nu m-a înșelat niciodată pînă astăzi". Cînd îi spusesem că și Beneș [17] primise asigurări nu o dată înainte de a fi fost lovit, mi-a răspuns oarecum iritat : „Nu este același lucru. Cehoslovacia mi-a părut întotdeauna a fi o caricatură a Austriei Habsburgilor. Totul era impropriu și provizoriu în acest stat. Am știut din luna ianuarie 1938 că, după ocuparea Austriei [18], Germania avea să anexeze țările sudete [19]. Planul german s-ar fi extins poate și asupra țărilor baltice, dacă nu m-aș fi grăbit să ocup Vilnius și să strîng legăturile Poloniei cu Lituania. Occidentalii nu erau decișî să se opună Germaniei, ci aveau să meargă pînă la marginea prăpastiei (pînă la München) ; ei nu erau gata să facă pasul hotărîtor. Iată de ce Polonia a făcut față situației internaționale așa cum a găsit ea de cuviință. Nu mai era de rezolvat decît o singură problemă : cea a Cehoslovaciei și ea a fost rezolvată".

Şi ministrul adăugase : „Consider că, în ce priveşte Cehoslovacia, criza nu s-a încheiat. Nu cunosc adevăratele intenţii ale Germaniei vizavi de această ţară, dar trebuie să fim cu ochii în patru şi să ne aşteptăm curînd la noi surprize".

Ministrul nu ştia cîtă dreptate avea. Numai că, dincolo de prăbuşirea Cehoslovaciei, surpriza ce se punea la cale avea să creeze în Europa o nouă problemă, ce îl va afecta mult mai îndeaproape. Absorbit însă de schimbările ce se produceau în jurul ţării sale şi la care credea că va mai putea participa în mod activ, el nu sesizase de la început acest pericol. De asemenea, nu se arătase deosebit de sensibil la reproşul pe care i-l făcusem de a fi contribuit la slăbirea unei ţări ce era prietena ţării mele şi a cărei existenţă reprezenta un element esenţial de securitate atît pentru Polonia, cît şi pentru România. Încă se mai considera în perfectă siguranţă. Afacerea Danzigului nu îl preocupa. „Este adevărat, îmi spusese el, că Danzigul este mai naţional-socialist decît întreaga Germanie, dar ultimul meu acord cu von Ribbentrop şi recentele declaraţii ale lui Hitler mă pun la adăpost de orice surpriză". Şi întrucît îl întrebasem dacă impasibilitatea pe care o afişa nu se datora faptului că acorda o minimă importanţă situaţiei Danzigului, mi-a răspuns prompt : „Categoric, nu ! Danzigul ne este indispensabil. Nu vom admite niciodată alipirea lui la Germania. Aşezat la vărsarea Vistulei, acest port absoarbe şapte milioane de tone din exporturile noastre, în timp ce zece milioane de tone trec prin Gdynia [20]. *Dacă se ating de Danzig, iese război.* Dar de ce s-ar atinge de el cîtă vreme soarta acestui oraş va putea fi reglementată prin bună înţelegere între Germania şi noi ?"

M-am întrebat atunci dacă Beck era sincer atunci cînd, în faţa unei Europe răvăşite de o mare îngrijorare, afişa o asemenea încredere în sine şi în politica sa. Gravitatea anumitor schimbări nu se putea să nu-l fi afectat, iar experienţa sa îndelungată trebuia să-l fi avertizat de schimbările ce aveau să mai urmeze. Cu toate acestea, el nu lăsa să se întrevadă nimic. Cînd am părăsit Varşovia, optimismul gazdei mele părea inalterabil.

Beck și-a continuat relatarea. Aborda acum perioada cea mai critică din raporturile germano-polone. La zece zile după ce Beck îmi mărturisise la Varșovia deplina sa încredere în cuvîntul lui Hitler, Germania invadase Boemia. Praga fusese ocupată. Cehoslovacia căzuse. Cîteva zile mai tîrziu Reich-ul își asuma „protecția independenței politice a Slovaciei", arogîndu-și dreptul „de a proceda la instalații militare și la menținerea de garnizoane de-a lungul frontierei răsăritene și apusene a Slovaciei". El întindea astfel un braț în jurul republicii poloneze. Apoi, la 22 martie, a avut loc o nouă înaintare : armatele germane au ocupat Memelul. Lațul Reich-ului se strîngea. În ajun, la 21 martie 1939, dl von Ribbentrop îl convocase pe dl Lipski în Wilhelmstrasse, pentru a discuta despre ansamblul relațiilor polono-germane. Ministrul german schimbase tonul. Era surprins că Varșovia nu răspunsese încă de o manieră precisă sugestiilor germane. Această întîrziere îl „nemulțumea" pe cancelar. Führerul „continua să fie dispus a menține bune relații cu Polonia", dar trebuia „să înceteze neînțelegerea veritabilelor intenții ale Reich-ului. Dl von Ribbentrop era grăbit. El a sugerat o întrevedere imediată cu dl Beck, pretinzînd un răspuns urgent — astfel încît cancelarul „să nu ajungă la concluzia că Polonia respinge toate propunerile sale".

Dl Lipski a înțeles și i-a telegrafiat șefului său : „[. .] sugerarea unei noi întrevederi a cărei dată este precipitată de dl von Ribbentrop constituie dovada că germanii s-au hotărît să-și pună rapid în aplicare programul în est". Se impune subliniat faptul că în timpul acestei convorbiri ministrul german nu suflase o vorbă despre Memel : „Ca și cum ar fi vrut să ne neutralizeze în momentul în care se va fi ridicat problema Memelului", a observat dl Lipski. El nu se îndoia că „problema" avea să fie pusă a doua zi în zori.

Beck a sesizat pericolul, dar încă nu și catastrofa. El a hotărît să nu se angajeze într-o discuție directă cu Ribbentrop și s-a limitat la a da instrucțiuni precise ambasadorului său la Berlin (27 martie), reafirmînd dorința sa de a menține „ca pînă atunci" și „pînă în viitorul cel mai îndepărtat" cele mai bune relații cu Reich-ul. El

a reamintit, încă o dată, pozițiile pe care înțelegea să se situeze Polonia în problema Danzigului :

1. Guvernul polonez era dispus să studieze, cu guvernul german, modalitățile unei noi simplificări și ale unor noi facilități în tranzitul feroviar și cu autovehicule între Reich și Prusia Orientală, dar înțelegea să acorde aceste facilități „în cadrul suveranității poloneze".

2. Guvernul polonez era de părere că, în privința orașului liber Danzig, se putea găsi o soluție bazată pe o garanție comună polono-germană — garanție care să țină cont de aspirațiile naționale ale populației, ca și de „interesele poloneze".

Prin neacceptarea, fermă dar politicoasă, a pretențiilor germane, Beck sperase să dirijeze convorbirile pe făgașul unei înțelegeri amicale în spiritul și litera acordului din 1934. Practic, nu respecta el oare principiile ce guvernaseră în chip atît de fericit raporturile germano-polone în anii din urmă ? Și nu consimțise el să sustragă spinoasa problemă a Danzigului de la o reglementare în cadrul Societății Națiunilor (societate căreia Varșovia, asemenea Berlinului, nu-i atribuia nici un viitor) pentru a o încredința unei colaborări polono-germane, menită să strîngă și mai mult legăturile dintre cele două state ?

Dl von Ribbentrop nu s-a lăsat convins. El i-a făcut dlui Lipski o primire rece la 26 martie și nu s-a declarat satisfăcut de răspunsul dlui Beck. Ambasadorul a reținut „răceala pronunțată" și „nervozitatea" sa. Von Ribbentrop a constatat că „oferta sa de largă înțelegere nu fusese luată în considerare" ; el a revenit cu insistență asupra tuturor pretențiilor sale. Cei doi interlocutori s-au despărțit fără să fi putut realiza o apropiere a punctelor lor de vedere. Era limpede, de această dată, că Germania era decisă să-și realizeze întregul program. După Praga, Bratislava și Memel, ea voia acum Danzigul. Și înțelegea să procedeze rapid, căci avea vînt la pupă și succesul îi surîdea. De ce să aștepte noi complicații internaționale ? Anglia era pe punctul de a se agita ; Churchill se arăta din ce în ce mai îndrăzneț în Camera Comunelor ; presa londoneză era dezlănțuită ;

Chamberlain însuși, furios după căderea orașului Praga și simțindu-se personal ofensat, părea capabil de orice : tocmai lansase un apel (la 20 martie) prin care propunea Franței, Uniunii Sovietice, Poloniei să adopte în comun măsurile de securitate. Reich-ul nu avea timp de pierdut, dacă voia să reglementeze singur, în *tête-à-tête* cu guvernul de la Varșovia (ca între gentlemeni), problemele pe care i le pusese Poloniei.

În acele zile istorice, colonelul Beck simțise că-i fuge pămîntul de sub picioare. Criza de care se temea poporul său și în care el nu voise să creadă tocmai izbucnise. Înțelegea gravitatea extremă a situației. Căci nu era atît de prost să nu-și dea seama că diferența dintre cele două teze era mică în aparență. La prima vedere, dificultățile nu păreau insurmontabile. Ce voia Germania ? Să alipească Danzigul la Reich, permițîndu-i să rămînă în spațiul economic al Poloniei. Și ce dorea Polonia ? Să permită populației germane din Danzig să se administreze în mod liber, rămînînd sub un control polono-german. Cum putea un astfel de diferend, intervenit între două popoare ce-și dovediseră ani de-a rîndul dorința de colaborare, să ducă la război ? „În esență, este vorba doar de o chestiune de nuanțe", îi declararse dl [Richard] Franassovici, ambasadorul României [la Varșovia], colegului său german, vrînd să-i sondeze intențiile. „Vă înșelați, îi răspunsese contele von Moltke, lăsînd la o parte pentru o clipă obișnuita sa atitudine rezervată. Nu este o chestiune de nuanțe, ci de culori. Vedeți această hartă a Europei ? Germania este marcată cu galben, iar statul liber Danzig cu albastru. Ei bine, mica pată albastră trebuie să dispară. În locul ei trebuie să apară culoarea galbenă. Trebuie neapărat. Este în joc prestigiul Führerului. Chestiunea este foarte serioasă".

Dl von Moltke nu intenționase să facă o aluzie malițioasă la vechea pasiune a șefului său pentru „pictură", ci se referea la prestigiul politic, la acel element imponderabil care, odată asociat unei probleme, oricît de neînsemnată ar fi aceasta, face din ea un motiv de triumf ori unul de prăbușire. Führerul își propusese să înfăp-

tuiască un program, să îndeplinească o misiune măreață. El se afla în plină acțiune și nu putea să se oprească.

Polonia însă avea și ea un consemn de respectat. Ea nu se putea supune exigențelor unei politici în perpetuă mișcare care, după ce substituise angajamentele bilaterale principiului unei ordini generale, tindea acum să înlocuiască colaborarea cu deciziile arbitrare ale unei singure voințe. Aceste decizii puneau în pericol nu numai spațiul, atît de prețios pentru ea, ce o lega de mare, ci și ansamblul pozițiilor sale, precum și independența națională, pe care, din rațiuni sfinte, și-o dorea atît de mult. Exemplul tragic, sfîșietor chiar, din acel moment al Cehoslovaciei punea în evidență soarta ce aștepta țara obligată să cedeze, fie și numai asupra unui singur punct, pretențiilor celui de-al III-lea Reich. Este ceea ce înțelesese limpede dl Lipski ; în cursul ultimei sale întrevederi cu dl von Ribbentrop, cînd acesta îl întrebase ce anume își imagina Polonia încît era atît de neîncrezătoare față de Germania, ambasadorul Poloniei răspunsese că ultimele evenimente se produseseră cu atîta repeziciune și modificaseră atîtea acorduri și înțelegeri, încît nu era de mirare că opinia publică era atît de tulburată.

Beck înțelesese și el în cele din urmă. Cu atît mai mult cu cît și pentru el problema Danzigului era o chestiune de prestigiu. El era ultimul polonez care ar fi putut să cedeze în fața lui Hitler. Între el și cancelarul german era o chestiune „de la om la om", căci Beck se angajase solemn în fața țării să facă în așa fel încît prin politica sa să evite orice fel de complicații cu privire la Danzig. Pentru a face față mîniei care mocnea deja în Polonia împotriva lui, el trebuia să apere Danzigul cu orice preț.

Ajuns la acest punct al expunerii sale, ministrul mi-a repetat cuvintele pe care mi le spusese la Varșovia : „Dacă se atinge de Danzig, iese război". Și a adăugat : „Dacă am rămas la postul meu, în aceste ore tragice, am făcut-o pentru a încarna această hotărîre de nezdruncinat. Nu vom ceda Danzigul. În timpul crizei, s-a pus întrebarea de ce nu demisionez. M-am gîndit și eu la asta

de multe ori. Aș fi putut să-mi tratez o boală pe care am neglijat-o prea multă vreme și să ascult în sfîrșit sfaturile medicilor, care mă îndeamnă să o fac. Aș fi putut să dispar, să cedez locul unui succesor asupra căruia să nu fi grevat ipoteca acordului din 1934. Dumneavoastră mă cunoașteți însă : nu sînt omul care să dea înapoi în fața furtunii. Cu sănătatea zdruncinată, crunt lovit de evenimente, atacat de presă și huiduit în stradă, înțeleg să rămîn la postul meu, căci sînt convins că dispariția mea ar agrava și mai mult situația. Criza actuală duce fatalmente la război, dacă nimeni nu îndrăznește să se opună fatalității. Or, eu sînt singurul, credeți-mă, care mai poate să evite răul cel mai mare cu putință. Vă asigur că nimeni nu cunoaște Germania și pe germani mai bine ca mine".

Mi se revelau în aceasta raționamentul ce-și făcuse loc în mintea sa în timpul lungilor ani de convorbiri cu Berlinul, precum și influența pe care o exercitaseră asupra lui ideile unei propagande subtile. Beck era indiscutabil forțat să recunoască faptul că Hitler îl trăsese pe sfoară și că prietenia cancelarului nu fusese decît un șiretlic menit să aducă mai lesne Polonia la discreția sa. El recunoștea, de asemenea, că orice nouă concesie putea fi fatală Poloniei, căci Hitler nu era omul care să se mulțumească cu un prim succes, ci-și urmărea realizarea „programului" pînă la capăt. Beck însă nu putea și nu voia să creadă că, după ce o rupsese „definitiv" cu Uniunea Sovietică, Germania lui Hitler ar fi putut înfrunta riscurile unui război cu Polonia. „Mărturisesc, mi-a declarat el, că am apreciat greșit valoarea factorului polonez în politica lui Hitler ; dar cred că nu m-am înșelat în aprecierea factorului sovietic. Contrar tuturor predecesorilor săi, Hitler cunoaște realitatea pericolului bolșevic, pe care l-a combătut întotdeauna ; prin doctrina sa, prin trecutul său, prin rațiunea sa de a fi politică și națională el nu poate negocia cu acesta ! Eu știu că pentru Germania lui Hitler aceasta este problema centrală, capitală, decisivă, pe lîngă care toate celelalte probleme sînt secundare. În consecință, ce interes ar putea avea Germania să facă război cu Polonia ?

Slăbirea Poloniei ar face jocul Rusiei ; dacă «bastionul» polonez ar cădea, porțile Europei s-ar deschide în fața presiunii sovietice. Credeți că Hitler vrea asta ? Eu știu că nu vrea ! El dorește, categoric, Danzigul, dar nu ar consimți niciodată să plătească un asemenea preț pentru obținerea Orașului liber".

Beck era, așadar, convins că trebuia să reziste în problema Danzigului și că putea să o facă fără să provoace iremediabil războiul. Dar trebuia să reziste fără patimă, calculîndu-și loviturile și ținîndu-și în frîu resentimentele. Pentru a nu-și compromite șansele, trebuia, mai ales, să lase poarta deschisă spre Germania și să se ferească de a face vreun pas spre Rusia. Un asemenea pas putea fi fatal. Dacă Polonia s-ar apropia de Uniunea Sovietică, Reich-ul n-ar mai avea nici un motiv s-o menajeze. Căci prezența Poloniei de partea Rusiei ar spori pericolul pe care Hitler își propusese să-l combată. A schimba poziția pe care o ocupa Polonia în sistemul politic al celui de-al III-lea Reich însemna a face gestul iremediabil ce ar declanșa în mod automat războiul.

Acesta era raționamentul pe care anumite idei puternic înrădăcinate i-l inspiraseră lui Beck și pe care el însuși îl atribuia judecății sale „realiste", priceperii sale în a cunoaște oamenii. Și acestea erau datele pe care credea că-și poate bizui planul de acțiune.

El va continua, în felul său, să-i țină piept lui Hitler, consolidînd poziția internațională a Poloniei și arătîndu-se mai intransigent decît oricare alt polonez în problema Danzigului : dar el va trebui să evite răul cel mare — războiul —, fiindcă nu se va atinge de ceea ce aprecia a fi rațiunea profundă și inalterabilă a păcii germano—poloneze, respectiv atitudinea comună a celor două țări în privința Rusiei.

Hitler nu s-a ținut de cuvînt, iar el trebuia să se apere. Tocmai atunci Anglia îi întindea mîna. Lăsînd la o parte anumite lucruri pe care avea să i le reproșeze Angliei, aceasta se interesa de securitatea Poloniei. Beck va profita de ocazie și va accepta mîna întinsă de Anglia, dar înțelegea să rămînă „integru". El nu va abdica de la „principii", nu se va integra în sistemul politic propus

de Chamberlain, cel occidental, care nu înțelegea o iotă din ce însemna Rusia ; el va obliga Anglia să-i urmeze politica, să se adapteze la sistemul de securitate al Poloniei, să aleagă Polonia ca pilon primordial și independent al securității în est.

Răspunsul său la nota britanică din 20 martie 1939 (prin care Londra propunea o „consultare" între guvernele englez, francez, polonez și sovietic) era, în felul său, „o capodoperă" de diplomație : „Vă rog să-l întrebați pe lordul Halifax [23] (se adresa el contelui [Roger] Raczynski, ambasadorul Poloniei la Londra), dacă, date fiind dificultățile, complicațiile inevitabile, pierderea de timp pe care ar presupune-o o negociere multilaterală și, pe de altă parte, cursul rapid al evenimentelor [...] guvernul englez n-ar putea avea în vedere posibilitatea de a încheia cu noi neîntîrziat o înțelegere bilaterală (fără a prejudicia desfășurarea ulterioară a negocierii generale)".

Esența politicii lui Beck era următoarea : el dorea o înțelegere „neîntîrziată", căci era grăbit și voia să stopeze cît mai grabnic ofensiva diplomatică a Reich-ului, precum și agitația opiniei publice poloneze. El nu se va lăsa însă strîns în menghina unui sistem de securitate generală ; el îi va opune Reich-ului alianța cu englezii, fără a-l provoca pe Hitler printr-o alianță cu rușii ; va fi ferm și suplu totodată și, deși se alia cu Anglia, nu abandona speranța de a se împăca, într-o bună zi, cu Germania.

Așadar, a propus Angliei un pact bilateral, susținînd această formulă, chiar dacă, în interesul cauzei, a fost obligat să accepte declarația unilaterală în favoarea Poloniei pe care Chamberlain a făcut-o în Camera Comunelor la 31 martie.

Între 21 martie, data deschiderii ostilităților diplomatice de către Ribbentrop, și 31 martie, ziua garanției engleze, nu trecuseră decît zece zile. Beck era mîndru de a fi realizat atît de repede o redresare decisivă a situației : „După cum vedeți, n-am pierdut timpul ; nu mi-au trebuit decît zece zile ca să cad în picioare. Afacerea Praga nu se va mai repeta. Hitler și-a găsit nașul !"

Trebuia însă ca Hitler să se decidă să vorbească. Or, Hitler suspendase convorbirile, atît la Varșovia, cît și la Berlin. Furios de riposta lui Beck, care îl încurcase cu garanția engleză, Hitler își rechemase ambasadorul și pregătea, fără doar și poate, o nouă lovitură.

Cu toate acestea, Beck era decis să ofere explicații, după cum la fel de decis era să reziste. El credea că va putea salva pacea, tot așa cum salvase Danzigul. Era convins că deține argumente decisive ; trebuia cu orice preț să facă uz de ele. Acestea erau motivele pentru care ținuse să mă întîlnească.

Urmărisem cu interes și neliniște evocarea acestor evenimente încărcate de amenințări. Era istorisirea unei profunde neînțelegeri, care conținea, vai, toate elementele unei mari drame a istoriei.

Și nu aveam impresia că această neînțelegere putea lua sfîrșit, judecînd după argumentele subtile prin care Beck spera să-l poată convinge și tempera pe Hitler : „Prin acordul pe care tocmai l-am semnat cu Anglia, am completat sistemul nostru de securitate fără să-i fi schimbat sensul. Alianța cu Anglia nu este, pe scurt, decît un complement natural și logic al alianței noastre cu Franța. Or, Hitler a știut tot timpul de aceasta din urmă, în legătură cu care nu s-a arătat bănuitor atunci cînd a încheiat cu noi pactul amical de neagresiune în 1934. El i-a recunoscut în mod expres caracterul strict defensiv. Prin ce ar putea alianța engleză să fie mai deranjantă pentru Reich decît alianța franceză ? Dacă vreodată Franța ar fi nevoită, în baza angajamentelor date, să acorde ajutor Poloniei, nu este oare sigur (date fiind legăturile strînse ce unesc Londra și Parisul) că și Anglia, cu sau fără acord, ar fi determinată să intervină ? Acceptînd oferta engleză a unui pact de asistență, eu n-am consimțit, de fapt, decît la a da expresie juridică unui sistem de securitate care, în fapt, exista deja. Acest pact n-a modificat cu nimic atitudinea Poloniei față de Germania. El n-a modificat poziția pe care o apără Polonia în problema Danzigului. Guvernul polonez

înțelege să recunoască populației germane din Danzig, la fel ca înainte, dreptul de a se administra în mod liber ; la fel ca înainte, el refuză să renunțe la drepturile fundamentale ale Poloniei. Între atitudinea noastră și pretențiile germane există o oarecare «marjă», care permite noi negocieri ; și categoric nu pactul pe care l-am semnat cu Anglia ne va împiedica să rezolvăm prin bună înțelegere diferendele care despart Germania de Polonia. Căci alianța engleză și cea franceză nu constituie elementele determinante ale securității poloneze.

Aceste două alianțe fac parte doar din sistemul nostru de reasigurare : ele sînt chemate să joace un rol numai în cazul în care angajamentele directe contractate de Polonia cu vecinii săi apropiați nu ar fi respectate. Țin să insist asupra acestui argument, deoarece îl consider hotărîtor. Polonia s-a reasigurat la Londra, așa cum s-a reasigurat la Paris, contra riscurilor inerente instabilității afacerilor europene. În realitate, securitatea Poloniei se sprijină pe angajamentele directe de neagresiune și în primul rînd pe acordul încheiat în 1934 cu Reich-ul.

Iată ce doresc să se știe la Berlin. Nu știu să nu-mi fi respectat vreodată angajamentele pe care mi le-am asumat față de Reich. Cu totul alta ar fi fost situația dacă aș fi acceptat întocmai pactul de asistență cu Anglia, așa cum mi-a propus. Într-adevăr, acest pact era astfel conceput încît să lege Polonia de țările occidentale, dar și de Rusia sovietică. Or, Polonia nu a dorit acest pact multilateral propus de Anglia, căci acesta ar fi obligat-o să-și abandoneze principiile și să-și modifice poziția. Un pact de asistență cu Moscova nu putea decît să altereze sensul profund și eminamente european al acordului germano-polon din 1934 ; putea să lase impresia că politica poloneză și-a schimbat orientarea și să trezească la Berlin o îngrijorare justificată. Iată de ce am respins oferta engleză. Sînt gata să dau asigurări formale că Polonia nu se va angaja niciodată pe o asemenea cale. Ea își va apăra cu hotărîre interesele, dar nu va schimba liniile generale ale politicii sale. Și țin să afirm convingerea mea că atîta vreme cît datele esențiale ale ordinii europene vor rămîne nealterate, se va găsi întotdeauna o cale de înțelegere între vecini".

Acestea erau explicațiile pe care Beck considera că trebuie să i le furnizeze lui Hitler. Prin asigurarea solemnă de a nu schimba niciodată „sensul" politicii sale, el credea că atinge punctul cel mai sensibil al ideologiei hitleriste. Era atît de sincer în atitudinea sa, atît de sigur că, grație ei, va putea să învingă în cele din urmă spectrul amenințător al războiului, încît avea să se încăpățîneze pînă la capăt, adică pînă la ultima zi a tragicului august 1939, în a respinge ofertele și injocțiunile aliaților și a refuza orice participare la un sistem de securitate generală. Era convins că astfel ținea pacea în mîinile sale.

În realitate, el se preda lui Hitler cu mîinile și picioarele legate. Împietrit în intransigența și izolarea sa, el se plasa la discreția unui adversar implacabil. Hitler nu-și putea dori mai mult decît să-l știe pe Beck fidel „principiilor" sale : această încăpățînare era de natură să compromită nu numai relațiile dintre Polonia și Rusia, ci chiar ansamblul politicii de securitate a aliaților și Hitler știa acest lucru. În ajunul trecerii la acțiune cancelarul german ținea ca, înainte de toate, să aibă mînă liberă. Politica de „încercuire" a lui Chamberlain îl indispunea. Dacă Anglia ar fi reușit să unească, într-un singur sistem de securitate, pactul pe care tocmai îl încheiase cu Polonia și cel pe care se pregătea să-l negocieze cu U.R.S.S., libertatea de mișcare a Reich-ului ar fi suferit. Dezvăluindu-și jocul, Beck i-a permis lui Hitler să ia din timp toate măsurile : din acest moment el putea să disocieze eforturile aliaților pentru a putea induce în eroare Rusia, să paralizeze Occidentul și să aservească Polonia bunului său plac. Nu era el omul care să lase să-i scape asemenea ocazii.

Ideea pe care și-o făcea Hitler cu privire la „marile interese europene" — ideea despre care îi vorbise atît de des ministrului polonez — nu erau, categoric, de natură să-i frîngă elanul. Cancelarul german nu se crampona de concepțiile sau argumentele de care făcea uz. Spiritul său era liber, iar cuvîntul său avea aripi. El imagina sisteme și doctrine care să-i servească scopurile, nu să-i împiedice acțiunile. Iar atunci cînd dădea asigurări, el îl lega pe cel asigurat, dar nu se lega și pe sine însuși.

Pentru el o chestiune ca a ceea a Danzigului putea avea mii de semnificații succesive, iar el putea să fi oferit mii de explicații diferite. Dar în ziua în care se hotăra să acționeze, un singur lucru conta : succesul acțiunii sale. Așa cum spusese dl von Moltke, mica pată albastră ce reprezenta Danzigul trebuia să dispară de pe hartă, în locul ei trebuind să apară aceeași culoare care acoperea Germania. Iar acest lucru trebuia neapărat să se întîmple, chiar dacă harta Europei avea să fie scăldată în sînge.

Nesesizînd acest adevăr, ministrul afacerilor străine al Poloniei se lăsa atras de o nouă himeră, lucru pe care îl făcea cu hotărîre și curaj, căci era un om intrepid și brav.

M-am despărțit de el luînd cu mine imaginea tulburătoare a unei ființe încăpățînate, care lupta împotriva destinului. Turbulent în momentele de acalmie și calm în timpul furtunii, Beck avea sufletul violent și orgolios al unui cavaler medieval. Patriotismul său era fierbinte, dar neîncrezător, preferînd să se bizuie mai degrabă pe cuvîntul unui adversar decît pe asigurările unui prieten. De aceea, era periculos pentru alții (căci n-avea „prejudecata" dreptului terților), dar încă și mai periculos pentru sine însuși. Era convins că făcuse dovada unei extraordinare abilități degajîndu-și țara din țesătura politicii geneveze, pentru a o lăsa la discreția pasiunilor explozive ale celui mai mare demolator al vremurilor prezente. Înclinația sa romantică, pe care o lua drept realism, nu era lipsită de grandoare ; el avea strălucirea insolită a acelor personaje care par destinate a fi la comanda evenimentelor, cînd, de fapt, ele sînt deja instrumentele fatalității.

Capitolul II

HITLER ÎȘI PREGĂTEȘTE ARMELE

Berlinul în ajunul aniversării lui Hitler • Un „tur de orizont" cu von Ribbentrop • Întrevedere cu Goering • Audiență la Cancelaria Reich-ului: Führerul își expune politica • Parada militară din 20 aprilie 1939.

Prima mea zi în Germania aveam să mi-o petrec la Breslau [1]; gazdele mele fixaseră această etapă pentru a-mi permite să sosesc la Berlin a doua zi înainte de amiază, așa cum cerea „programul". Era un fel de a calma, în pragul celui de-al III-lea Reich, unele temeri legitime. Înainte de a fi pus față în față cu oamenii și cu instituțiile regimului, mi se permitea să fac o incursiune în trecut. Căci orașul Breslau, al cărui primar din cale afară de amabil mi-a făcut onorurile, păstrase, în umbra vechilor biserici, parfumul vremurilor de altădată; domnea aici, în pofida uimitoarei dezvoltări a cartierelor sale industriale, o atmosferă liniștită de oraș de provincie, încărcată de amintiri și bîntuită de visuri. Am făcut, conștiincios turul monumentelor istorice, iar seara, frînt de oboseală, am adormit nespus de plăcut în loja de onoare de la „Stadttheater", în sunetele familiare și liniștitoare ale unei operete vieneze.

*

A doua zi, peisajul era altul. Dl von Ribbentrop, în uniformă, înconjurat de principalii săi colaboratori, mă aștepta la gara „Friedrichstrasse". În acordurile unei fanfare militare, care intona un marș războinic, am tre-

cut în revistă superba companie de onoare care, cu drapelul în frunte, m-a întîmpinat la coborîrea din tren. Așa-i plăcea Berlinului, în acele zile febrile în care se pregătea o Germanie „tot mai mare", să-și primească oaspeții străini, oferindu-le încă de la sosire un spectacol de forță, în măsură să-i seducă, să-i convingă și să-i intimideze. Era tocmai ce trebuia pentru a-i pregăti pe acești străini să facă față emoției ce le era rezervată în capitala germană. Căci Berlinul, care se pregătea pentru sărbătorirea somptuoasă a celei de-a cincizecea aniversări a Führerului, era zguduit continuu de puternice accese de entuziasm și agitație. Bucuros de a fi înfrînt limitele ce îi fuseseră impuse la Versailles (nu atît pentru că erau nejuste, ci pentru că erau *limite),* Reich-ul se îmbăta de succes și de speranță. Tribuni elocvenți înflăcărau imaginația mulțimilor : teoreticieni de toate categoriile, publiciști, istorici, geopoliticieni se alăturau conducătorilor partidului în a justifica și reclama noi acțiuni. La dezbateri luau parte eroi legendari, înviați de gîndirea îndrăzneață a apostolilor pangermanismului : Siegfried [2], care omorîse balurul, și împărații Hohenstaufen [3], vechi stăpîni ai Europei, îi arătau calea dlui Hitler și îl conjurau să meargă înainte, să-și înfăptuiască programul, să atingă frontierele naturale, îndeplinind destinele imperiale ale poporului german. O recunoștință infinită și o încredere nemărginită se înălțau spre Hitler, încarnarea supremă a tuturor voințelor germanice. Mulțimea anonimă, convinsă și cucerită, la ordinele unei poliții specializate, se lăsa grupată cu sutele de mii, cînd în interminabile cortegii, cînd în mase imobile și fremătătoare în fața tribunei dictatorului.

La prima vedere, aceste manifestații populare nu aveau tendințe xenofobe. Aspirațiile Germaniei erau imense, dar vagi și, oricît ar părea de paradoxal, nu păreau a fi îndreptate împotriva altor națiuni. Ele lăsau impresia că poporul german ar fi vrut ca întreaga lume să participe la trezirea sa, să împartă puterea cu unele mari puteri și să-i antreneze pe cei mai mici cu sine. Formule binevoitoare adresate cînd Franței, cînd Imperiului britanic și vizînd adesea și țările din sud-estul european erau lansate de conducători și circulau în mul-

time. Cînd simpatia debordantă a germanilor se ciocnea însă de rezerva plină de îngrijorare sau de rezistența hotărîtă a popoarelor din jur, ea se transforma în sentimente jignite și în mînie. Atunci revendicările căpătau consistență și, din vagi cum erau, deveneau de o precizie teribilă. În agitația poporului german, savant întreținută de conducătorii săi, era ceva infinit mai vast decît proiectele de cucerire a Danzigului și a regiunilor din răsărit. Reich-ul se simțea chemat să recreeze lumea. Succesele obținute de Partidul Național-Socialist pe plan intern erau un stimulent și un exemplu de ceea ce putea și trebuia să realizeze Germania pe plan extern. Potrivit descrierii unui excelent observator al fenomenului german, „Reich-ul estima că misiunea ce-i revenea în Europa era echivalentul celei pe care și-o asumase, în Germania, Partidul Național-Socialist. Europa era chemată să conducă lumea, dar pentru asta ea însăși trebuia să fie condusă. Germania fusese eliberată din dezordinea și anarhia în care o aruncase democrația numai prin triumful principiului autoritar. La fel ar fi și în cazul Europei [...] "*.

Această pretenție de a conduce o lume stabilită pe baze noi avea să fie expusă în mod amănunțit într-o lucrare devenită în timpul războiului breviarul gîndirii politice germane. „Grație capacității sale politice superioare, nucleul german organizează în jurul său, ca centru determinant, într-o comunitate politică, un grup de teritorii alogene ce pot fi, din punct de vedere etnic, perfect autonome. În această comunitate se aliază, într-o ierarhizare organică, conducerea germană și autonomia popoarelor străine" **.

Acest plan se raporta mai puțin la Occidentul european, pe care îl considera drept „o zonă rămînînd în afara sferei sale de intervenție activă", cît la țările din est, unde Germania înțelegea să acționeze după bunul ei plac. El nu afecta însă prin aceasta mai puțin ansamblul ordinii continentale, căci prejudicia ideile de drept, de

---

* Claude Moret, *L'Allemagne et la réorganisation de l'Europe.*

** Karl Richard Ganzer : *Das Reich als europäische Ordnungsmacht*, Hamburg [1942].

morală și de politică pe care se întemeiase civilizația creștină și europeană.

Or, aceste idei erau mult mai profund ancorate în conștiința națiunilor decît fusese democrația în Germania ; bătrîna Europă era în stare să reziste, iar Hitler nu putea nici s-o forțeze prin violența cuvîntului, nici să pună stăpînire pe ea printr-un puci oarecare.

Această bătrînă Europă nu avea, de altminteri, nici un chef să se bată. Ea încerca să evite situațiile neplăcute, acceptînd uneori capriciile Führerului. Își revenea însă curînd. Mari sau mici, statele nu puteau să renunțe nici la atributele puterii lor, nici la virtuțile libertății lor. Toate refuzau regresul ce le-ar fi făcut să găsească în sînul unui imperiu medieval (ca acela către care voiau să le îndrepte admiratorii împăraților Hohenstaufen) asigurarea unui regim autoritar.

Decalajul dintre planul în care trăia majoritatea națiunilor și planul tiraniei hitleriste conținea în esență toate elementele catastrofei. Cel de-al III-lea Reich, care acumula enorme forțe, gata să pornească imposibila aventură, simțea pretutindeni o rezistență surdă. De aici variațiile bruște de atitudini și marile sale izbucniri de mînie, atunci cînd „poporul german" descoperea că lumea nu voia să gîndească la fel ca el.

Diplomaților din țările mijlocii și mici care traversau Berlinul în această epocă agitată li se aplica regimul dușului scoțian : ajungeau, fără o etapă de tranziție, de la cald la rece, de la primirea cea mai măgulitoare la atitudinea cea mai disprețuitoare, de la manifestări de simpatie la avertismente alarmante, de la discursurile cele mai amabile (apeluri, asigurări și încurajări) la cuvinte încărcate de amenințări. Și oricît de curată ar fi fost conștiința lor, și oricît de reduse ar fi fost mijloacele lor de acțiune, ei erau nevoiți în permanență să-și pledeze nevinovăția (potrivit unei uzanțe generalizate, care tinde să reglementeze relațiile dintre marea și mica putere, făcîndu-le să semene cu cele dintre lup și miel). Ei trebuiau să dovedească că țara lor nu va utiliza slabele sale forțe pentru a ataca marele vecin, că nu dorea să „încercuiască" pe nimeni și că se abținea să tulbure

curentul ale cărui ape furtunoase își aveau izvorul în vreun imperiu puternic.

Declarațiile pașnice ce le erau făcute în schimbul unor asemenea promisiuni aveau o rezonanță stranie în acest Berlin milităros, acoperit de stindarde și fremătînd de cortegii.

Acest oraș imens și primitor dădea vizitatorilor străini o impresie de incertitudine și de neajutorare. Și asta o simțeam cu atît mai mult cu cît mi-am amintit de un eveniment ce mă făcea să văd cu alți ochi lucrurile: oare nu aceeași gară, în care tocmai mi se făcuse o primire cordială, aceeași fanfară cîntase, cu o lună mai devreme, la sosirea dlui Hacha? Primit cu toate onorurile care încă i se cuveneau, președintele improvizat al nefericitei Cehoslovacii fusese condus în Wilhelmstrasse, supus unor manevre care s-au prelungit foarte tîrziu în noapte și determinat să ceară el însuși suprimarea patriei sale.

Or, la două ore după sosirea mea, am fost dus de șeful protocolului exact în același loc. Cutremurător de grav, dl von Ribbentrop m-a primit în biroul său și, stînd în picioare, sub celebrul portret al lui Bismarck realizat de Lembach, m-a invitat să fac împreună cu el obișnuitul „tur de orizont". Vorbea cu ușurință, uneori cu volubilitate, servindu-se cu bună știință, pentru a-și exprima mai bine gîndurile și a nu le permite nici o deviere, de formule gata fabricate, cărora le probase deja utilitatea. Așa cum se obișnuia în acele zile în care naziștii se străduiau să subordoneze evenimentele doctrinei lor, expunerea sa s-a transformat curînd în pledoarie. Misiunea sa era aceea de a repara nedreptățile comise contra Reich-ului la Versailles; pe aceasta se rezema întreaga sa politică. Cu capul lăsat spre spate, cu buzele strînse, cu privirea albastră încărcată de resentimente, Ribbentrop găsea o adevărată plăcere în a enumera acuzațiile pe care se întemeia procesul intentat de Reich lumii. El a reamintit politica reparațiilor și cea a dezarmării, „raptul" coloniilor, izolarea Austriei, crearea Cehoslovaciei — acest stat dușman în sînul comunității germane —, „absurdul" coridor polonez și situația „impo-

sibilă" a Danzigului. Trebuia să se ia seamă : sentimentul de nedreptate era o pîrghie capabilă să ridice lumea și să o răstoarne. Reparînd, una cîte una, fără vărsare de sînge, nedreptățile comise față de țara sa, Führerul respectase dreptul oamenilor. Dar forțele sale sporeau și nu era înțelept ca voinței sale de creare a unei ordini mai bune să i se opună cu obstinație o lipsă de înțelegere ostilă. Führerul voia pace, nimic altceva decît pace. Din acest moment Reich-ul își atinsese frontierele sale naturale, își realizase spațiul vital și nu avea altă dorință decît aceea de a-și consolida pozițiile și de a-și dezvolta în mod pașnic imperiul...

Dînd aceste ultime asigurări, care contrastau în mod flagrant cu starea de spirit ce domnea la Berlin, dl von Ribbentrop redevenea ministrul afacerilor străine. Nu era oare rolul său acela de a pune surdină revendicărilor naționale pentru a asigura, în etape succesive, totala lor realizare? Pentru a liniști Europa, între bănuielile tot mai accentuate ale popoarelor vecine și impetuozitatea dorințelor germane trebuia să plaseze asigurările unei diplomații înțelepte. Dl von Ribbentrop o făcea fără entuziasm și fără putere de convingere. Nu-i plăcea să fie pe placul cuiva, fie și prin false alegații ; recitînd ca pe o lecție cuvintele menite a-i liniști pe interlocutori, el lăsa impresia clară că dacă s-ar fi găsit cineva care să încerce să oprească Reich-ul din cursa sa fatală, cu siguranță acela nu ar fi el.

Cu toate acestea, Germania n-avusese niciînd mai mare nevoie de a liniști lumea ca în acel început de primăvară a anului 1939. Ultimul dintre succesele sale îi alertase deopotrivă pe partizanii și pe dușmanii săi. Reich-ul le apăruse tuturor într-o lumină nouă ; scuzele pe care le formulase acesta pentru a-și masca intențiile și a-și înlesni jocul *căzuseră*. Prin ocuparea Boemiei (15 martie), Reich-ul trecuse de la politica de expansiune națională la politica de agresiune ; revendicările întemeiate pe comunitatea de rasă cedaseră locul imperialismului militar. Dintr-odată, el devenise periculos pentru acei vecini ai săi care se străduiseră să creadă că Hitler nu va revendica decît țări germane.

Eșafodajul ridicat la München se prăbușise ca un castel din cărți de joc. Toți semnatarii efemerului compromis, occidentali ca și germani, fuseseră obligați să ia act de lamentabilul eșec al eforturilor lor de conciliere. Franța s-a grăbit să comunice la Berlin (la 17 martie) că guvernul francez considera acțiunea îndreptată împotriva Cehoslovaciei „drept o violare flagrantă a literei și spiritului acordurilor semnate la München" și că nu putea recunoaște legitimitatea noii situații. Anglia adoptase o atitudine asemănătoare. Ea refuzase să recunoască cucerirea și se pregătise să reacționeze și mai violent împotriva noilor excese ale Reich-ului. La 20 martie, dl Chamberlain a propus guvernelor de la Paris, Moscova și Varșovia „să se întîlnească cu guvernul Majestății Sale și să se consulte de îndată în vederea unei rezistențe comune față de orice nouă provocare germană". Această propunere a avut ca prim efect încheierea acordului anglo-polonez [1]. Ea a avut ca rezultat și negocieri între Londra, Paris și Moscova. A fost de asemenea denunțată amenințarea pe care o reprezenta politica lui Hitler pentru pacea generală. În sfîrșit, s-au deschis toți ochii, chiar și aceia care s-au încăpățînat atît de multă vreme să nu vadă nimic. Europa părea să caute modalitatea de a se uni împotriva unui pericol comun.

Această reacție violentă a încurcat unele calcule germane. Acordurile de la München și anexele lor (pactul anglo—german din 30 septembrie 1938 și pactul franco—german din 6 decembrie 1938) nu mai erau decît simple petice de hîrtie ; securitatea Occidentului nu mai putea fi opusă libertății de acțiune pe care Reich-ul pretindea a și-o fi rezervat în est. Faimoasa libertate de acțiune era însă pretutindeni contracarată : Anglia și Franța strîngeau legăturile lor cu Polonia, negociau la Moscova, acordau garanții României și Greciei ; spațiul răsăritean era din nou invadat de diplomația acestor „străini din Occident".

Nu mai lipsea decît intervenția altui continent pentru a-i demonstra lui Hitler vanitatea eforturilor sale menite să supună o parte a Europei. Această intervenție s-a produs la 15 aprilie 1939. Într-un mesaj adresat cancela-

rului german și lui Mussolini, președintele Roosevelt[5] constata că „sute de milioane de ființe umane trăiesc din nou teama permanentă de un nou război sau chiar de o serie de războaie [...]". Președintele arăta apoi cauzele acestei profunde neliniști : „Trei națiuni din Europa și una din Africa și-au văzut curmată existența independentă [...]. Potrivit unor zvonuri persistente, s-ar avea în vedere și alte acte de agresiune. Vorbind fără ocolișuri, *lumea se apropie de momentul în care această situație va trebui să se termine printr-o catastrofă,* cu excepția cazului în care s-ar găsi un mijloc mai rațional de conducere a evenimentelor". Dl Roosevelt aprecia că „ar fi un mare pas înainte pentru pacea universală, dacă toate națiunile ar obține o declarație sinceră cu privire la politica prezentă și viitoare a guvernelor german și italian".

Primind acest mesaj, este puțin probabil ca Hitler să fi știut să vadă în el semnul Destinului. Dincolo de cuvintele atît de puțin obișnuite în limbajul diplomatic ale acestuia, el n-a descoperit nici acea forță extremă ce trebuia să pună capăt ambițiilor sale nedrepte. El a surîs probabil așa cum surîdea și dl von Ribbentrop cînd mi-a vorbit de straniul mesaj al președintelui : „Dl Roosevelt ar vrea să primească asigurarea că noi nu vom ataca și nu vom ocupa niciodată țări ca Norvegia, Danemarca, Olanda, Belgia, Franța, Polonia, Grecia, Rusia [...]. Dar vă întreb, care dintre aceste țări se simte într-adevăr în pericol ? Dacă există vreuna care dorește o declarație din partea noastră, s-o spună : noi sîntem gata să i-o dăm direct, dar nu prin intermediul unui președinte american !"

Zîmbetul afișat de conducătorii germani nu reușea să le împrăștie iritarea. Lumea se trezise puțin prea devreme, căci programul Führerului nu era încă realizat. Eforturile ce rămîneau de făcut (și la care nimeni nu se gîndea să renunțe, în fața celor mai grave amenințări) aveau să întîmpine de acum înainte o rezistență înverșunată. Conducătorii germani nu erau, desigur, dispuși să supraestimeze valoarea acestei rezistențe ; ei cunoșteau lacunele pregătirii militare a Franței și lipsa totală de pre-

gătire a englezilor ; ei nu se temeau de Occident. Deruta provocată în țările din est de acordurile de la München lucra în favoarea Reich-ului : prestigiul Genevei se prăbușise, un nou sistem de securitate colectivă fiind dificil de reorganizat în timp util. Cît despre americani și ruși, unii erau prea departe, iar ceilalți nesiguri, iar cu aliații europeni nu-și asiguraseră colaborarea. Forța militară de care dispunea Reich-ul îi conferea un avantaj net asupra tuturor țărilor vecine și acest avantaj nu mai putea fi neutralizat, dacă Reich-ul acționa la timp. În consecință, era necesar ca diplomația Reich-ului să urmărească un dublu scop : pe de o parte, să împiedice, prin orice mijloace, coalizarea marilor imperii, ce ar fi putut să creeze mai multe fronturi de luptă ; pe de altă parte, să pregătească o acțiune precisă și rapidă care să fi putut să fie dusă la bun sfîrșit cîtă vreme avantajul forței era încă de partea germană.

În turul său de orizont, dl von Ribbentrop nu mi-a împărtășit secretul intențiilor sale viitoare. Apanajul de a mă face să pătrund mai adînc în gîndirea politică ce guverna Reich-ul german aparținea altuia, mai mare decît el.

*

Între timp, eu îmi continuam programul, care cuprindea o vizită la Ministerul Aerului, unde mă aștepta mareșalul Goering.

Mareșalul tocmai coborîse din avion. Petrecuse cîteva zile în Tripolitania [6], ca oaspete al colegului său Balbo [7]. Lucrările pe care le realizau italienii în coloniile lor îl impresionaseră profund și primele cuvinte pe care mi le-a adresat au fost un vehement protest împotriva „smintiților" care privaseră o mare putere precum Germania de orice debușeu colonial — „dar ne vom recuceri coloniile, v-o promit !" Și cum acest ultim cuvînt i-a amintit de nemulțimiri ce mă priveau mai direct, mi-a vorbit cu o anumită indispoziție de garanțiile pe care România tocmai le acceptase din partea Franței și a Angliei. Mai puțin șlefuit în expresii și de o curtoazie mai puțin ceremonioasă decît dl von Ribbentrop, mareșa-

lul Goering avea, totuși, în înfățișarea greoaie de împărat roman din epoca declinului, o anumită francheță comunicativă, care invita la conversație. Întrucît în momentul tensiunii germano—române intervenise pentru a calma mînia Führerului, sugerînd un mijloc de conciliere, se considera îndreptățit să-mi vorbească mai liber decît colegii săi în legătură cu garanțiile anglo—franceze. Lui însă nu-i displăcea să fie contrazis, așa încît dialogul destul de aprins ce a urmat nu avea să-i provoace nici o amărăciune.

— Ați chemat englezii și francezii în ajutor. Vreți să se bată pentru dumneavoastră ?

— Pentru independența noastră și pentru frontierele noastre sîntem decișî să ne batem noi înșine, domnule mareșal.

— De cînd sînteți diplomat, domnule ministru ?

— Abia de cîteva luni. În schimb de douăzeci și cinci de ani sînt soldat.

Această aluzie la trecutul meu în aviație l-a destins pe mareșalul aerului. A continuat pe un ton mai amabil :

— Trebuie, totuși, să vă dați seama că această garanție nu slujește la nimic. Atunci cînd Germania promite sprijinul său militar, ea îl acordă, căci este în măsură să o facă. Iată : dacă vreodată bolșevicii ar ataca frontierele voastre, avioanele mele ar fi acolo în cîteva ore ca să vă apere. Dar Anglia nu poate să vă ajute. Din motive egoiste, ea caută să atragă de partea sa țări care nu o privesc ; apoi le lasă baltă, îndată ce se apropie pericolul. Ajutorul promis de Anglia este total inoperant. V-ați întrebat, domnule ministru, în caz de război, pe unde ar putea veni pînă la dumneavoastră ajutorul britanic ?

— Nu m-am gîndit niciodată la asta, domnule mareșal.

Și cum Goering păru blocat de un atare răspuns, m-am explicat :

— De ce să-mi fi făcut griji în această privință ? Dacă rușii ne atacă, știu că — doar m-ați asigurat —

sînteți gata să ne apărați. Dacă ungurii se ridică împotriva noastră, forțele noastre ne sînt absolut suficiente. Atunci, cine vreți să ne atace ?

Mareșalul declară surîzînd :

— Poate că aveți dreptate.

Apoi continuă, vorbindu-mi pe un ton grav despre politica de încercuire :

— Această politică dirijată de Londra este periculoasă ; ea este periculoasă în special pentru dumneavoastră. Reich-ul își amintește de anul 1914 ; el nu va admite niciodată să se lase încercuit ; nu mai vrea să aibă de luptat împotriva lumii întregi. El se va apăra deci cu înverșunare și va ataca punctele cele mai sensibile și cele mai slabe ale frontului dușman. Dacă România este prietena noastră, noi vrem ca ea să fie mare și puternică. Dacă participă la politica de încercuire, o vom abandona poftelor vecinilor ei unguri și bulgari.

. I-am răspuns fără ezitare :

— Nu există politică de încercuire. Nu există țară, mare sau mică, care să se gîndească să atace Germania. Orice încercuire politică sau militară a Reich-ului, cu tendință agresivă, este absolut exclusă. Nu aș spune același lucru despre o anumită încercuire psihologică, ce pare a căpăta consistență. Nu este însă vorba de o politică dirijată de guverne, ci de un sentiment de teamă și nesiguranță care tinde să unească, dincolo de frontiere, toate popoarele europene. Las la aprecierea dumneavoastră de a decide care este politica generatoare a unui sentiment. Mă voi mărgini să vă amintesc impresia neplăcută pe care a provocat-o, în lumea întreagă, ocuparea Cehoslovaciei. Îmi voi permite de asemenea să vă amintesc anumiți termeni, ca de exemplu *spațiu vital* sau *sferă de influență*, care întrețin în lume o neliniște profundă și generală. Această neliniște există în țara mea. Ea există, cum am avut ocazia să constat personal, și în Iugoslavia, Polonia, Turcia ... Există pretutindeni ; ea a făcut înconjurul Europei și probabil aceasta este încercuirea de care vă plîngeți. De dumneavoastră depinde să puneți capăt acestei neliniști. O puteți face, încercînd să

definiți și să limitați sensul exact al principiilor care călăuzesc politica dumneavoastră. Și trebuie să o faceți, căci toată lumea vă cunoaște astăzi forța, iar forța, ca și onoarea, obligă.

*

A doua zi, 19 aprilie, am fost primit de dl Hitler la Cancelaria Imperiului.

După ce am traversat, nu fără emoție, curtea de onoare și am urcat treptele scării monumentale, am început să străbat, în compania dlui von Ribbentrop și a lui Radu Cruțescu, ministrul României la Berlin, imensa galerie ce ducea spre apartamentele Führerului. În fruntea cortegiului nostru mergea un uriaș cu părul roșu, baronul Doernberg, șeful protocolului. Îl cunoscusem la București, unde fusese atașat ca tînăr diplomat pe lîngă legația germană. Mi-am amintit de un spectacol monden, în care jucase într-un basm de Perrault împreună cu cele șase fiice ale prietenului meu Jean de Hautecloque; Doernberg interpreta rolul căpcăunului, lucru pe care l-a făcut cu atîta talent, încît Micul Degețel nu avusese curajul să-i scoată cizmele de șapte leghe. Această poveste cu cizmele mi-a venit în minte în timp ce îl urmam pe căpcăunul care, cu pași mari, ne-a condus pînă în pragul ușii capitonate în spatele căreia se afla stăpînul Germaniei. Ușa s-a deschis și, cînd ne-am aflat în prezența lui Hitler, a trebuit să fac un serios efort pentru a îndepărta falsele imagini cu care-mi fusese populată mintea. Căutam zadarnic semnele misterioasei atracții pe care i-o atribuise imaginația mulțimii; era așa cum îl arătau zilnic numeroasele sale fotografii. Mai scund decît aș fi crezut și mai pipernicit; la prima vedere, aspectul său era teribil de șters. Îmi fuseseră lăudate strălucirea privirii sale, farmecul irezistibil al vocii. N-am simțit nimic din toate acestea. *Nimic la el nu părea ieșit din comun.* Culoarea ochilor, timbrul vocii erau la fel de șterse și nu stîrneau nici tulburare, nici confuzie. Șterse erau și culorile uniformei (cafeniu și negru) pe care o îndrăgea. Manierele sale, dimpotrivă, erau de o agreabilă simplitate; era lipsit de orice emfază și știa să fie extrem de

politicos. Raporturile pe care le stabilea de la om la om erau directe, naturale, și inspirau acea stranie încredere căreia aveau să-i cadă victime numeroși șefi politici.

În timpul conversației, care s-a transformat curînd într-un lung și vibrant monolog, mi s-a părut a fi descifrat secretul prestigioasei sale fascinații asupra maselor. Cînd, ca urmare a unei formule sau a unei idei, se încălzea suficient pentru a se dezlănțui, sunetul vocii sale și mai ales sensul cuvintelor sale, alegerea argumentelor, înlănțuirea gîndurilor sale păreau că se află într-o stranie armonie cu o forță invizibilă ce îl înconjura. Atunci devenea un demagog în sensul antic al cuvîntului, adică de om care împrumută vocea sa mulțimii și prin intermediul căruia mulțimea vorbește. Personalitatea sa căpăta o forță misterioasă, un vuiet prelungit la infinit îi însoțea discursul și miracolul se înfăptuia : în spatele lui simțeai prezența unei dubluri — a unei dubluri colective : „masa", mulțimea nenumărată, poporul — și discursul său căpăta alura unei mari armate în marș. Ideile sale erau valoroase mai degrabă prin greutate decît prin calitate ; dacă mulțimea ar fi avut o singură voce pentru a se exprima, ea ar fi ales argumentele lui, ar fi utilizat formulele lui și ar fi vorbit ca el. El era omul-mulțime, sortit să unească o mie de surse de idei mediocre și adesea vulgare într-un torent irezistibil.

Interlocutorii săi cei mai rezervați nu scăpau fără să fie influențați de forța sa. El avea darul de a le inspira celor ce-i rezistau un sentiment de izolare. În fața avalanșei de cuvinte impetuoase care tindeau să asalteze și să încercuiască spiritul, nu te simțeai niciodată mic, dar te simțeai singur. Nu stăteai de vorbă cu un om, ci cu un milion de oameni.

Hitler m-a invitat să iau loc pe canapea, iar el s-a așezat în fața mea pe un fotoliu. Era dispus să asculte. Știam că trebuia să mă folosesc cît mai rapid de o asemenea șansă : dacă Führerul lua cuvîntul, ar fi fost imposibil să-l întrerup.

Profitînd de primirea curtenitoare pe care mi-o făcuse, i-am vorbit cu franchețe. Am exprimat urarea ca

noul acord economic dintre Reich și România să contribuie, așa cum se preciza în preambul, la „consolidarea păcii" între cele două țări. Semnînd acest acord, România avusese în vedere nu numai propriile sale interese, ci ansamblul situației europene ; ea considerase că pentru mai buna asigurare a păcii generale era necesară o reglementare înțeleaptă a schimburilor dintre Europa centrală și țările din sud-est, într-un spirit de colaborare continentală. În același spirit, România acceptase garanția unilaterală pe care i-o acordaseră Franța și Anglia ; această garanție se referea la independența sa și la integritatea sa teritorială ; ea nu era îndreptată împotriva nimănui, iar prin faptul că întărea securitatea unei țări ce deținea o situație-cheie la Dunăre ea servea interesul general al păcii. România spera ca sistemul de garanții, ca și metoda colaborării economice, să se poată generaliza pentru a uni țările europene în ansamblul lor în slujba păcii.

Am trecut apoi în revistă raporturile existente între țara mea și statele vecine și, amintind de convorbirea pe care o avusesem în tren cu colonelul Beck, mi-am exprimat cu tărie convingerea că Polonia era sincer animată de cele mai pașnice intenții cu privire la Reich.

Hitler mă lăsase să vorbesc fără a mă întrerupe, pentru a putea, atunci cînd îi venea rîndul, să rămînă stăpîn pe conversație. Nu agrea dialogul ; cînd lua cuvîntul, nu mai asculta decît de propria sa inspirație.

A început prin a-mi vorbi de țara mea și a făcut-o cu bunăvoință : „Acordul nostru economic este bun, căci se bazează pe interese naturale. El este durabil. S-a spus că vi l-am impus. Este absurd. Schimbările stabilite prin acest acord vă consolidează poziția. Voi ne dați alimente și noi vă dăm mașini. Poziția voastră este mai bună decît a noastră. Voi puteți trăi fără mașinile noastre, în timp ce noi nu putem trăi fără alimente. Dar să nu vorbim despre superioritate și inferioritate. Dorim să dezvoltăm cele mai bune raporturi între noi, pe bază de perfectă egalitate. Noi avem interesul să produceți cît mai mult. Voi aveți interesul să primiți mașinile noastre, căci sînt

excelente și vor fi din ce în ce mai bune. Noi sîntem ferm hotăriți să construim cele mai bune mașini din lume".

Antrenat de elanul său binevoitor, el împinse amabilitatea pînă la a mi-i vorbi de rău pe unguri : „Mi se atribuie intenția de a urmări să refac grandoarea Ungariei. De ce aș comite o asemenea imprudență ? O Ungarie mare ar putea fi stînjenitoare pentru Reich. De altfel, ungurii ne-au făcut întotdeauna dovada celei mai perfecte ingratitudini ; ei n-au nici o considerație și nici o simpatie pentru minoritățile germane. În ceea ce mă privește, pe mine nu mă interesează decît germanii mei. I-am spus-o deschis contelui Csaky [8], care era așezat exact unde stați dumneavoastră. Și am spus-o fără menajamente și regentului Horthy [9] și lui Imredy [10] : minoritățile germane din România și din Iugoslavia nu vor să se întoarcă la Ungaria ; ele sînt mai bine tratate în noua lor patrie. Și ceea ce nu vor minoritățile germane nu vrea nici Reich-ul.

Ar exista, evident, o rațiune pentru care să-i protejăm pe unguri : ei au fost de partea noastră în timpul Marelui Război. De fapt lucrurile n-au stat chiar așa. Mai exact, noi am fost de partea lor, pentru a le acorda ajutor în războiul pe care Austro-Ungaria l-a provocat atît de imprudent. Dacă m-aș fi aflat la putere în 1914, nu aș fi acceptat pur și simplu consecințele ultimatumului Berchtold [11], Tisza [12] și compania. Aș fi intervenit în negocierile dintre Austro-Ungaria și Serbia. Era absurd să se poarte un război pentru salvarea prestigiului Austro-Ungariei. Vechiul Imperiu habsburgic era un anacronism — un stat imposibil de apărat, pentru că era nedrept față de naționalități. El atița ura și îi folosea pe maghiari împotriva românilor, pe cehi contra germanilor, pe slovaci contra ungurilor și tot așa. Iată de ce, în pofida originii mele austriece, n-am luptat pentru Austro-Ungaria. Ca german, am ținut să mă înrolez în armata germană. Dacă aș fi fost în fruntea Germaniei în momentul în care a izbucnit ultimul război, aș fi propus împărțirea Austro-Ungariei după criteriul etnic : germanii Germaniei, polonezii Poloniei, sîrbii Serbiei, românii

României. Vedeți dumneavoastră, principiul național trebuie să se afle la baza oricărei ordini durabile. Este rațiunea pentru care nu mă voi atinge de România. Și nu voi încuraja nici o revendicare îndreptată împotriva ei — bineînțeles, cîtă vreme mi se va permite să contez pe prietenia ei".

Această ultimă rezervă dădea asigurărilor Führerului un caracter aleatoriu. Nu este mai puțin adevărat că Hitler nu părea să mai nutrească intenții ostile la adresa noastră, nici să pregătească vreo lovitură iminentă ; acordul economic reușise să potolească spiritele în Germania. Nu puteam cere mai mult. Nu trecuse decît o lună de cînd interlocutorul meu, acest campion înflăcărat al principiului naționalităților, pusese mîna pe Cehoslovacia. În acel moment, situația României inspira prietenilor săi cea mai vie neliniște. În raportul său din 19 martie, ce-mi fusese comunicat de guvernul francez, ambasadorul Coulondre își exprima temerea că Hitler, ocupînd Boemia, ar fi putut avea intenția „să avanseze mai mult spre est". După ce l-am ascultat pe Hitler, mi s-a părut că nu mai era de luat în considerare o amenințare imediată la adresa României. Era maximum de ce se putea spera, în acele timpuri de securitate provizorie, în care, pentru o țară rîvnită de Reich, fiecare zi cîștigată putea ajuta puterile pașnice să se regăsească, să intre în contact, să încerce a lua în comun măsuri de apărare.

Condiția pe care avea să ne-o pună Hitler pentru a ne acorda încrederea sa nu era, evident, de natură să favorizeze participarea noastră la o acțiune avînd drept scop un acord general de asistență : „Garanțiile anglo—franceze — a declarat cancelarul — nu vă vor servi la nimic. Nu mă voi formaliza însă. Cunosc *slăbiciunea* voastră pentru Franța. Cu totul alta ar fi atitudinea mea dacă ar urma să participați alături de sovietici la vastul plan de încercuire a Germaniei pe care îl pregătește guvernul de la Londra. Un astfel de plan pune în pericol existența Reich-ului ; sîntem decișI să ne apărăm prin toate mijloacele". Acest avertisment, atît de asemănător celor pe care Hitler i le dădea neîncetat lui Beck, avea evident importanța sa. Conducătorii naziști, cancelarul,

dar și Goering, păreau a fi înclinați să considere orice acord încheiat cu Uniunea Sovietică drept o provocare la adresa Germaniei. Pentru a-ți asigura favoarea Reichului nu era însă suficient să ții cont de acest avertisment. Cuvintele pe care avea să mi le spună Hitler referitor la Polonia mi-au demonstrat cît de neînsemnat era efectul „principiului" lui Beck (acela de a ține Rusia la distanță de combinațiile sale politice) asupra Führerului.

„Greșeala dlui Beck — mi-a spus Hitler — este aceea de a se fi dus la Londra. Nu voi înțelege niciodată schimbarea intervenită în atitudinea Poloniei. Este o schimbare ce-i poate fi fatală. Argumentele lui Beck nu au nici o valoare ; povestea cu reasigurarea nu stă în picioare. Angajamentul anglo—polonez este în contradicție flagrantă cu acordul pe care l-am încheiat pe vremuri cu mareșalul Pilsudski. În cazul unui conflict între Reich și o putere oarecare, conflict în care ar ajunge să fie implicată și Anglia, Polonia s-a angajat să ia poziție împotriva Germaniei. Mi se răspunde că am aprobat existența acordului franco—polonez. Asta nu are nici o legătură cu problema în discuție. În 1934 am luat act de angajamentele poloneze existente la acea dată ; dar nu admit o extindere ulterioară a acestor angajamente. În condițiile acestor noi angajamente, n-aș fi semnat niciodată acordul meu. Iată de ce nu atribui nici un fel de importanță acestui acord.

Avem totuși cele mai bune intenții cu privire la Polonia lui Pilsudski. I-am respectat frontierele și toate aranjamentele absurde de la Versailles. Am împiedicat presa să protesteze împotriva modului scandalos în care sînt tratate minoritățile germane. N-am dat atenție unor atacuri infame ca acesta [...]", și Hitler agită în fața noastră un pachet de ziare poloneze care, pare-se, atacau în termeni violenți Germania și conducătorii ei *.

* M-am grăbit să notez titlurile ziarelor poloneze citate de Hitler pentru a vorbi despre aceasta cu ambasadorul Poloniei. Dl Lipski mi-a declarat că era vorba de „fițuici" din Danzig (nu din Polonia), pe care serviciul de propagandă le strecura în permanență sub ochii Führerului.

„I-am arătat poporului polonez în toate împrejurările înțelegere și prietenie. Foarte recent chiar i-am făcut Poloniei o ofertă care va rămîne în analele istoriei ca un act de incredibilă generozitate ; dacă Polonia l-ar fi înțeles, acesta ne-ar fi putut ajuta să rezolvăm toate problemele în suspensie dintre noi și care în nici un caz nu vor putea rămîne în acest stadiu. I-am propus Poloniei o înțelegere cu privire la orașul german Danzig. Acest oraș, conform voinței sale exprese, trebuie să se reunească cu Reich-ul. Nimic, absolut nimic nu va putea împiedica acest lucru. În schimb, am propus ca Danzigul să rămînă legat din punct de vedere economic de Polonia ; întotdeauna am recunoscut că acest oraș reprezintă o prelungire a teritoriului economic polonez. Am mai cerut o trecere extrateritorială spre Danzig și Prusia Orientală. În plus, eram gata să recunosc formal toate frontierele Poloniei ; eram gata să mă angajez ca, vreme de douăzeci și cinci de ani, să nu ridic împotriva Poloniei nici o revendicare politică sau teritorială. Mai mult decît atît, eram dispus să plasez noul stat al Slovaciei sub protecția unui regim tripartit germano—maghiaro—polonez. O asemenea colaborare putea să asigure pacea în Europa centrală vreme de mai mulți ani. Iată oferta extraordinară pe care a refuzat-o Polonia. Vă asigur că nu se va mai întîlni curînd cu o alta ! Dl Beck s-a aliat cu puterile occidentale. Și-a hotărît singur soarta. Nu știu ce va urma, dar un lucru este sigur : soluția care va interveni nu va mai ține seama în același mod de interesele Poloniei. Iar în ceea ce privește problema Danzigului, ea trebuie și va fi reglementată cît mai repede, indiferent de combinațiile politice ale dlui Beck !"

Cancelarul își terminase partea de monolog destinată ministrului afacerilor străine ale României. Acum se adresa călătorului care, chiar de a doua zi, urma să-și continue drumul către Londra și Paris. Am simțit că deveneam un auditor mai important ; prin intermediul umilei mele persoane Führerul se adresa cancelariilor occidentale. Vocea sa devenise mai gravă și mai meditativă. Ghemuit într-un colț al fotoliului său, ca și cum

ar fi vrut să ocupe cît mai puțin loc cu putință, el urma să apere, împotriva acuzatorilor de rea-credință, calitățile esențiale ale politicii sale care, după părerea lui, erau măsura și modestia.

„Sînt acuzat că n-aș avea limite în dorințele mele. Ce nedreptate! Am știut întotdeauna să-mi limitez în mod precis pretențiile și elanurile. Căci nimic nu este mai precis decît țelul pe care îl urmăresc. Eu lupt împotriva tratatului de la Versailles : este lupta vieții mele. Pînă acum am fost mereu învingător. Mai am de dus cîteva bătălii. Le voi cîștiga. Nu lupt împotriva intereselor vreunui popor, ci pentru cauza dreaptă a Germaniei. Iată de ce știu să-mi impun limite. M-am limitat în raport cu Anglia, cu care am semnat un acord naval ; m-am limitat în ce privește Franța, renunțînd definitiv la Alsacia-Lorena. A fost un gest dureros, pe care numai eu puteam să-l fac. L-am făcut fără nici o rezervă sau gînd ascuns. Împreună cu mine, în mod loial și pentru totdeauna, poporul german, tineretul, armata au renunțat la aceste provincii pentru care Franța și Germania au luptat atît de multă vreme. Mi-am limitat intențiile cu privire la Italia, renunțînd la numeroșii germani din Tirol, pe care Italia l-a anexat în 1918. Am înțeles că, dacă ar trebui să mă bat pentru toți germanii răspîndiți în lume, pentru cei din Italia, Iugoslavia, România sau Rusia, aș fi nevoit să mă războiesc toată viața. Eu însă doresc pacea. În luptele pe care le-am dus și pe care le-am cîștigat nu a curs nici o picătură de sînge. Mi-am limitat pretențiile vizavi de Iugoslavia, cu care sînt bucuros de a avea relații dintre cele mai bune. Am aceeași atitudine ponderată și înțeleaptă față de Ungaria. M-am limitat în privința Poloniei și nu este vina mea că dl Beck n-a vrut ca țara sa să profite de avantajele pe care i le-a asigurat mareșalul Pilsudski. Înțeleg să respect frontierele Olandei, Belgiei și Elveției. Nu voi ataca niciodată aceste țări. Mi se atribuie intenția absurdă de a voi să lărgesc frontul de luptă pe seama lor în caz de război. Sînt acuzat că revendic coloniile belgiene sau olandeze. Nici vorbă din toate acestea. Noi nu vrem coloniile altora. Le refuzăm chiar și cînd ne sînt oferite

(căci s-au găsit oameni bine intenționați — care nu erau firește nici belgieni, nici olandezi — să ni le ofere). Noi vrem propriile noastre colonii. Și vom sfîrși prin a le avea. Cît despre frontul de luptă, de ce am repeta greșelile din 1914 ? Nu avem nici un interes să lărgim acest front. Dimpotrivă, vom concentra toate forțele noastre acolo unde trebuie să străpungem. Și nu există fortificație care să poată ține piept mijloacelor tehnice de care dispunem. Nu linia Maginot va schimba fața războiului.

Înțeleg să extind Imperiul german în limitele sale naturale și nimic mai mult. Dacă am ocupat Boemia, n-am făcut-o din plăcerea de a face cuceriri, ci pentru a nu mai păstra în interiorul spațiului german, înfipt în corpul Reich-ului, un «cui» străin și ostil".

Aici Führerul a înțeles că trebuia să fie mai explicit. Afacerea Cehoslovaciei avea categoric o presă nefavorabilă, iar teoria „limitelor" nu era nicidecum suficientă pentru calmarea spiritelor. Bunele intenții erau contrazise de fapte în asemenea măsură încît era nevoie de un supliment de argumente pentru a păstra „dreptul" de partea sa. Hitler s-a lansat în apărarea rațiunii celui mai puternic cu iscusința unei viclenii avocățești. Am fost uimit de înverșunarea sa. Descoperise, fără îndoială, că răspunsul stereotip pe care ambasadorii săi primiseră ordin să-l dea încriminărilor formulate de cancelariile străine — respectiv că Boemia ceruse ea însăși, prin vocea președintelui său, să fie încorporată în Reich —, acest răspuns neverosimil deci era de natură să agraveze și mai mult neliniștea provocată în Europa de ocuparea orașului Praga. Trebuia respinsă cu orice preț ofensiva jurnalelor, agențiilor, posturilor de radio străine, fie și numai pentru a rezerva propagandei germane inițiativa, libertatea de acțiune și folosirea liberă a excelentului argument „etnic" pe care înțelegea să-l pună în valoare în chestiunea Danzigului. Căci supărătoarea reacție a opiniei publice nu trebuia lăsată să împiedice realizarea unui program ce era departe de a fi fost înfăptuit. Dacă Hitler consimțea să se apere, punînd în aceasta tot zelul său, o făcea pentru a putea să atace mai bine.

„Vă asigur că niciodată n-am dorit să-i anexez pe cehi. Singurul meu gînd a fost de a elibera cele patru milioane de germani ce se găseau în Boemia într-o situație intolerabilă. Dar această problemă a declanșat deîndată problema celorlalte naționalități — ungară, poloneză, slovacă —, care și-au revendicat drepturile. Și am fost obligat să reexaminez în ansamblul său o problemă care nu fusese decît parțial reglementată la München.

Vă amintiți că Ungaria și Cehoslovacia au apelat la noi pentru a stabili printr-un arbitraj noile lor frontiere [13]. Țările Occidentului n-au fost consultate, căci ele n-aveau ce să caute în acest spațiu, în care rolul de menținere a păcii ne revine în exclusivitate. Reich-ul și Italia au făcut arbitrajul de la Viena ; nici Franța, nici Anglia n-au protestat împotriva acestei acțiuni care, formal, se abătea totuși de la angajamentele de la München. Dar oare cum ar fi putut ele să protesteze ? Germania și Italia fuseseră sesizate chiar de către cei interesați, care au înțeles să li se adreseze lor și numai lor.

Arbitrajul de la Viena nu a pus însă capăt pretențiilor statelor vecine. Voi, românii, cunoșteți mai bine decît oricine încăpățînarea cu care Ungaria și Polonia voiau să împartă Ucraina subcarpatică pentru a avea o frontieră comună. Voi v-ați opus acestui proiect. Noi de asemenea. Nu mi-a convenit însă rolul ingrat în care mă aflam și am sfîrșit prin a ceda cererilor insistente ale ungurilor... Cum în acel moment Slovacia își manifesta dorința de a-și cîștiga independența, am înțeles că nu mai putea fi vorba de menținerea unui stat care se fărîmița de la sine în bucăți" *. Fără a ține seama de surprinderea provocată de asemenea explicații, Hitler se prefăcea surprins în buna sa credință de lipsa de înțelegere a adversarilor săi : „De ce ar fi această soluție în opoziție cu acordul de la München ? Ce puteau face aceste acorduri în fața unei descompuneri care era în însăși natura lucrurilor ? Și cu

* Această versiune, care atribuia țărilor vecine, și în special Ungariei, inițiativa dezmembrării Cehoslovaciei, a fost reluată de Hitler în discursul său din 28 aprilie 1939.

ce drept pretindea Anglia să intervină pentru a împiedica evoluția naturală și firească a situației din Europa centrală ?"

Deodată vocea lui Hitler deveni mai ascuțită, debitul său verbal mai nervos, mai sacadat ; părăsi fotoliul și continuă să vorbească în picioare, plimbîndu-se în lung și în lat. Monologul se transformă în discurs public. Hitler abordase subiectul ce îl obseda : rezistența engleză.

„Englezii se încăpățînează să nu înțeleagă. În loc să se înțeleagă cu noi, așa cum le-am propus în repetate rînduri, ei se încăpățînează să ne pună bețe în roate și să ne caute pricini. Nu acceptă puterea noastră politică. Se opun dezvoltării noastre economice. Caută peste tot aliați împotriva noastră. Subminează influența noastră și ridică împotriva noastră bariere iluzorii ; întreține o campanie de ură și pregătesc un război general, a cărui responsabilitate vor, de pe acum, să o arunce asupra noastră. Ce ne reproșează ? Noi nu vrem decît ceea ce ni se cuvine. Noi vrem coloniile noastre, de care avem nevoie ; ele sînt necesare vieții noastre economice, sentimentului nostru de forță și onoare. Noi vrem ca Anglia, al cărei imperiu îl respectăm, să respecte la rîndul său sfera noastră de interes și spațiul ce ne este indispensabil pentru existență".

Aici oratorul, furat de elocvența sa, dezvăluia, practic, fondul problemei. Germania, sosită prea tîrziu la împărțirea lumii și nevoind să se mulțumească cu partea pe care Dumnezeu a rezervat-o poetului, aspira la o nouă distribuire a bunurilor universului. Această idee, care conținea aspirațiile sale cele mai scumpe, precum și setea sa de putere, Hitler a exprimat-o și englezilor, punîndu-le aceeași întrebare pe care le-o pusese împăratul Wilhelm [14], la vremea sa, lui Joseph Chamberlain [15] și regelui Eduard [16] : „Vreți să împărțiți lumea cu noi ?" Și din nou englezii au răspuns : „Nu".

Acest *nu* obstinat și implacabil pe care Hitler avea impresia că îl aude ori de cîte ori evoca imaginea „perfidului Albion" îl umplea de o furie „eroică și sfîntă". Aspectul exterior și chipul i se schimbaseră : avea o voce amenințătoare, iar în ochi îi lucea o lumină stranie. Mi-

nia îi descătușase sufletul, care, eliberat din strînsoarea *limitelor* ce-i fuseseră impuse provizoriu, se dezvăluia așa cum era în realitate, violent și neimblînzit. Nu nutrea el oare proiectele cele mai îndrăznețe, susceptibile de a-i deschide, în funcție de combinațiile politice ce se ofereau, cînd regiunea exotică a vechilor colonii, cînd spațiul estic pînă la hotarele Kubanului și Caucazului, cînd teritoriile cele mai fertile ale Africii ? Se părea că Führerul ridicase în jurul lui faimoasele limite cu care își împăuna modestia numai pentru a se sluji mai bine de ele atunci cînd își concentra forțele spre a lovi într-un singur punct. Își impusese limite față de Austria atunci cînd armatele sale pătrundeau în Renania ; dăduse asigurări conducerii de la Praga în momentul anexării Austriei, consimțise să garanteze Boemia atunci cînd îi smulgea ținutul sudet. Apoi, cînd a ocupat Cehoslovacia, a abandonat bucăți din această țară vecinilor, știind că va veni curînd rîndul Boemiei și al Ungariei. Dar punctul în care politica sa, învăluită în mii de precauții verbale, urma să-și concentreze principalul efort, pentru a provoca străpungerea decisivă către lumea exterioară rîvnită, era Anglia. Toate gîndurile sale țînteau spre acest punct culminant al acțiunii sale de cucerire. Succesele înregistrate în Germania și Europa centrală nu aveau nici o valoare și nu puteau să fixeze destinele imperiale ale poporului german într-un cadru mondial, dacă nu reușea să aibă o confruntare supremă cu Anglia — pentru a-i obține complicitatea ori a-i înfrînge rezistența.

Simpla evocare a unei răfuieli cu Anglia îi înflăcăra mintea ; omul de stat se transforma în partizan și imaginația, reprimată multă vreme, devenea delirantă. Ea răsturna pietrele de hotar, se răspîndea în zone de influență imense, umplea un spațiu vital, se pierdea în infinit...

„Ei bine, dacă Anglia vrea război, îl va avea. Nu va fi un război ușor cum crede ea, nici un război în maniera de altădată. Anglia nu va mai avea lumea întreagă alături de ea ; cel puțin jumătate din lume este cu noi. Și nimeni nu-și închipuie cît de distrugător va fi acest război. De altfel, cum ar putea să-și imagineze oare Anglia un război modern, ea care nu este capabilă să alinieze două divizii înarmate pe un front oarecare ?

În ceea ce ne privește, nenorocirile ne-au slujit la ceva. Vom lupta fără menajamente și fără milă : pînă la capăt. Niciodată n-am reprezentat o putere mai mare. Forței invincibile a armatelor noastre i se adaugă geniul tehnicienilor, al inginerilor și chimiștilor noștri. Lumea va fi uluită de mijloacele și invențiile noastre. Așadar, pe ce contează ei să ne țină piept ? Pe aviația lor ? Vor reuși poate să bombardeze cîteva orașe, dar cum ar putea să se măsoare cu noi ? Aviația noastră este prima din lume și nici un oraș inamic nu va rămîne în picioare !"

Hitler își întrerupse brusc profețiile înspăimîntătoare pentru a se întreba, cu o voce mai calmă și mai gravă : „Și, în fond, pentru ce acest masacru de neconceput ? În final toți, învingători și învinși, vom fi întinși sub aceleași ruine, și singurul care va profita poate va fi cel de la Moscova" *(„Am ende werden wir alle, Sieger und Besiegte, unter den gleichen Trümmern Liegen, und nur einem wird es nützen, dem da vom Moskau".)* Ca și cum ar fi vrut să se elibereze din capul locului de o asemenea răspundere, Führerul adăugă îndurerat : „Și tocmai eu, eu care sînt acuzat în Germania de a fi un admirator perseverent al Imperiului britanic, eu care am încercat atît de mult să stabilesc o înțelegere durabilă între Reich și Anglia (înțelegere pe care o consider și astăzi necesară pentru apărarea civilizației europene) — așadar tocmai eu să fiu cel obligat să ia în considerare un asemenea conflict ! Și asta numai datorită lipsei de înțelegere și încăpățînării oarbe a conducătorilor Marii Britanii !"

Cu aceste cuvinte de om decepționat (care închideau totuși în ele o undă de speranță), cancelarul încheie foarte lunga audiență pe care mi-o acordase.

Părăsind Cancelaria Imperiului, am reflectat la cuvintele pe care le auzisem, încercînd să fac o departajare între ceea ce trebuia să uit (oricît de tentant ar fi fost să iau totul *ad litteram)* și ceea ce trebuia să rețin. Cînd Hitler afirma că nu va ataca niciodată Belgia și Olanda, cînd declara solemn că nu va susține în nici un chip revendicările maghiare contra României, cînd, în fine, lăsa să se înțeleagă că orice acord cu Moscova însemna un atentat împotriva Europei, falsitate ca părea neîndoiel-

nică. Amenințările pe care le proferase la adresa Poloniei mi s-au părut a conține mai mult adevăr. Hitler era foarte hotărît să nu mai revină asupra ofertei „atît de generoase" pe care i-o făcuse lui Beck. Îi trebuia Danzigul, poate mult mai mult. Explicațiile ministrului polonez nu-l interesau. Or, Beck îmi spusese că, dacă Reich-ul se atingea de Danzig, ieșea război. După ce ascultasem ambele părți, am putut trage concluzia că afacerile Poloniei se prezentau într-o lumină dintre cele mai proaste. Războiul pentru Danzig era înscris în timp. Ne va mai lăsa oare timpul acesta un orecare răgaz ? Aveam impresia că Hitler nu fixase încă data intervenției. El căuta o cale de izolare a Poloniei. Dorința sa era de a evita războiul general. Și asta nu pentru că ar fi dat înapoi, dacă l-ar fi crezut inevitabil. El se știa mai bine pregătit din punct de vedere militar decît adversarii săi. Tabloul atît de veridic pe care mi-l schițase cu privire la războiul viitorului nu era de natură să-l oprească. Era un avertisment pe care îl dăduse „celorlalți", căci ei erau răspunzători în fața Istoriei ; el nu recunoștea decît responsabilitatea pe care și-o asumase în fața poporului său, al cărui înalt destin se angajase să-l împlinească. O asemenea misiune îl plasa deasupra tuturor judecăților și riscurilor.

Dorința de a proceda altfel decît predecesorii săi nu-i dădea însă pace. Nu voia să-și ridice în cap întreaga lume. Avea nevoie ca cel puțin jumătate din lume să fie de partea sa. Se părea că păstrase o urmă de speranță ca această jumătate să o găsească (înainte de a căuta în altă parte) tocmai la națiunea spre care îl împinseseră întotdeauna pretinsele sale simpatii : Anglia. Poate că încă mai putea provoca la Londra o mișcare de „înțelegere" care să-i permită (în legătură cu Danzigul sau oricare altă problemă) o amplă reglare a conturilor. Ar fi putut încerca atunci, într-un cadru mondial, ceea ce ratase într-un cadru mai restrîns, la München : o împărțire a zonelor de influență. Cuvintele cînd amenințătoare, cînd perfide pe care Hitler le pronunțase în fața mea referitor la Anglia păreau să conțină un asemenea gînd. Un lucru era limpede : țara spre care se îndrepta acest gînd interesat, țara de care avea nevoie Hitler pentru a împărți cu

ea lumea în părți egale, această țară nu exista în realitate ; ea nu exista decît în imaginația Führerului. Anglia, așa cum era ea cu adevărat, nu justifica prin nimic asemenea iluzii. Cu o politică bazată pe o ordine în care domnea echilibrul și pe o comunitate imperială întemeiată pe consimțămîntul comun, cum ar fi putut Anglia să favorizeze ceva care urma să răstoarne prin forță ordinea, echilibrul, dreptul națiunilor, și să zdruncine temeliile pe care se sprijineau civilizația, grandoarea, existența poporului englez. Astfel „visul" lui Hitler nu făcea decît să-l împingă tot mai mult spre catastrofă.

Nu este totuși lipsit de interes să subliniem faptul că, atunci cînd totul părea deja scris, deoarece Beck se hotărîse să apere Danzigul, iar Hitler era decis să ocupe acest oraș, ministrul afacerilor externe polonez și-a îndreptat privirea spre Germania, iar cancelarul Reich-ului privea spre Anglia ; ambii în speranța de a primi un semn de înțelegere salvator.

Și unul și celălalt păreau să se fi lăsat în seama bunăvoinței altora pentru a evita nenorocirea. Germania lui Hitler nu putea însă renunța la un punct din programul său din cauza unui principiu. Ea era angajată într-o mișcare pe care nimeni nu o putea opri : lumea era cea care trebuia să cedeze. Falsa speranță pe care și-o punea într-o slăbire a concepției despre libertate la englezi nu era, de altminteri, decît rezultatul fatal al unei lungi serii de raționamente greșite. Hitler se slujea de o dialectică seducătoare, firește, pentru a-i înșela pe ceilalți și a se înșela pe sine ; cuvintele sale, intenționat moderate, răsunau ca tic-tacul regulat al mecanismului de ceasornic ce reglează o mașină infernală.

El își asumase o sarcină de Reformator. Voia să creeze o nouă ordine, în care vechile valori să fie golite de substanța lor ; Europa, de sensul său istoric ; lumea, de echilibrul său ; dreptul, de noțiunea de echitate ; morala, de sentimentul carității ; religia, de prezența lui Dumnezeu. Credea că va putea realiza un asemenea plan dacă proceda „modest" — pe etape. Rasa de stăpîni ar putea atunci să colonizeze pămîntul și cerul cu oameni și cu zei germani.

Evident, toate acestea nu puteau să sfîrșească decît rău. Hitler era stăpînit de o imposibilă voință de nedreptate, care îl împingea spre o catastrofă. Această catastrofă risca să fie cu atît mai întinsă, generală, cu cît forțele care puteau să se opună Răului poporului german erau încă dispersate și nepregătite.

Aceasta era impresia capitală pe care mi-o lăsase vizita la Cancelaria Imperiului, temerea profundă că acest personaj vibrant și încordat, în care orice om de bun simț îl presimțea pe învinsul de mai tîrziu, avea să repurteze în prealabil, împotriva unei lumi neglijente și luată prin surprindere, o întreagă serie de victorii înspăimîntătoare.

*

Vizita mea oficială luase sfîrșit în seara zilei de 19 aprilie. Totul se petrecuse fără cel mai mic incident, ceea ce-mi dădea un sentiment de deplină ușurare.

Mă mai aștepta însă o încercare.

Fixasem plecarea pentru a doua zi dimineața. Or, a doua zi era 20 aprilie, aniversarea lui Hitler. Întreaga Germanie sărbătorea cu zel și entuziasm cei cincizeci de ani ai Führerului. Urma să aibă loc o mare paradă militară.

Dl von Ribbentrop voise să-i fiu oaspete oficial în această zi de sărbătoare. Așa suna invitația ce-mi fusese comunicată din vreme, la București. Declinasem această parte a invitației, ținînd să dau vizitei mele un caracter strict diplomatic ; numai poporul german putea avea, în acel an 1939, motive să-l sărbătorească pe dl Hitler. Gazdele nu au insistat și programul stabilit ținuse cont de voința mea.

Odată aflat în capitala Berlinului, am făcut obiectul unor demersuri mai stăruitoare. Dl von Ribbentrop, apoi mareșalul Goering, mi-au cerut cu insistență să asist la parada militară. Am răspuns că puteam să fac acest lucru cu titlul particular, misiunea mea oficială încheindu-se în seara zilei de 19 aprilie. S-a convenit să mă duc la tribuna diplomaților, însoțit numai de ministrul Ro-

mâniei la Berlin. Direcția protocolului mi-a rezervat însă o surpriză de ultimă oră.

În dimineața zilei de 20 aprilie, cînd mă pregăteam să plec la legația României, am auzit larmă de voci în cameră alăturată : era șeful protocolului român, prietenul meu George Cruțescu, în dispută cu dl [Wilhem] Fabricius, ministrul Germaniei în România, și un reprezentant din Wilhelmstrasse. Cei doi germani păreau a susține o teză pe care George Cruțescu o respingea cu vehemență. Am înțeles că două automobile decapotabile așteptau la poarta hotelului ; trebuia să mă grăbesc pentru a fi prezent, alături de alți doi oaspeți de onoare, în cortegiul care se îndrepta spre tribuna mare a Führerului. Am protestat, la rîndul meu, invocînd aranjamentele anterioare ; nici unul dintre interlocutorii mei nu s-a lăsat înduplecat, primiseră ordin expres de a mă lua pe sus și de a mă face să particip la ceremonii în lotul „oaspeților de onoare". Am întrebat care sînt acei oaspeți cu care urma să împart onoarea de a fi primit în loja cancelarului. Mi s-a răspuns, cu ezitare, că era vorba de Hacha („președintele" a ceea ce mai rămăsese din Cehoslovacia) și monseniorul Tiso (șeful republicii „independente" a Slovaciei) [17]. Am văzut roșu înaintea ochilor și am declarat că nu țineam pentru nimic în lume la un asemenea exces de onoare. Degeaba, cercul curtenitor, dar implacabil se strîngea tot mai mult în jurul meu : ora era înaintată, trebuia să coborîm. O inspirație fericită m-a salvat. La vremea aceea sufeream de urmările unei boli de ficat, ceea ce mă obliga să țin un regim pe care îl cunoșteau toate gazdele mele. Nu exista altă cale de a evita scandalul decît să simulez o „criză de ficat". Am jucat-o cu un strigăt adecvat ; apoi, sub privirile uluite ale celor doi diplomați germani, mi-am scos haina, gulerul fals, pantofii și restul și m-am aruncat în pat, înconjurat de îngrijirile pline de zel ale secretarilor mei, care înțeleseseră de îndată importanța „crizei".

Protocolul pierduse partida. Nu mi-a purtat dușmănie. După ce a dat cîteva telefoane, dl Fabricius mi-a comunicat surîzător că, dacă îmi trecea criza, puteam asista la paradă după cum credeam de cuviință. M-am îmbrăcat

imediat și m-am dus, însoțit de George și Radu Crutescu, la tribuna diplomatică.

De acolo am asistat la faimoasa paradă care avea să dezvăluie lumii forțele încă nebănuite ale formidabilei mașini de război germane. Timp de șase ore, trupele motorizate ale Reich-ului au defilat într-un șir neîntrerupt de care de asalt, mortiere, obuziere, tunuri uriașe — un spectacol grandios, care a început vioi, în sunetele voioase ale fanfarelor, sub un cer albastru de primăvară ; a continuat apoi, ore în șir, într-un scrîșnet obsedant de fiare, terminîndu-se prin a se transforma, în fața spectatorilor extenuați și cu nervii uzați, într-o viziune de infern, într-un coșmar ce parcă nu voia să se sfîrșească.

Un coșmar de șase ore, preludiu neliniștitor al dramei de șase ani ce avea să urmeze.

Hitler, în picioare, imobil, nu-și lua privirea de la imensa armată aflată în marș. Era ca și cum i-ar fi cedat cuvîntul pentru a cîștiga prin ea — argument suprem și de netăgăduit — întreaga înțelegere a lumii.

În partea de jos a tribunei prezidențiale, într-o mică lojă de onoare ce semăna cu o colivie aurită, puteau fi văzuți domnii Hacha și Tiso, care participau resemnați la triumful Führerului. Am zărit, lîngă ei, nu fără o oarecare neliniște, fotoliul ce îmi fusese destinat, rămas gol.

Capitolul III

TEMERILE REGELUI LEOPOLD AL III-LEA

Țările mici după acordul de la München • Audiență la regele Belgiei • Regii și problema securității.

În trenul care mă purta spre Bruxelles, am rezumat în gînd impresiile pe care le culesesem la Berlin. Și am redactat pentru guvernul român un scurt raport telegrafic :

„În urma convorbirilor pe care le-am avut cu domnii Hitler, Goering și Ribbentrop, cred că pot conchide următoarele :

1. Politica zisă de «încercuire» îi neliniștește și îi irită pe conducătorii germani. Nemulțumirea lor se datorează gesturilor prin care puterile occidentale și-au manifestat din nou prezența în estul european, regiune în care Reich-ul înțelege să rămînă singur după acordul de la München.

2. Iritarea se îndreaptă în special împotriva Angliei. Intervențiile Statelor Unite (pe care le denunță ca «atițare la război»), precum și ultimul mesaj al președintelui Roosevelt sînt puse în sarcina diplomației britanice. Franța este menajată, ei atribuindu-i-se un rol mai rezervat.

3. Pornirea împotriva Angliei poate provoca o readucere la ordinea zilei a problemei coloniilor. Condu-

cătorîi germani par convinși că vechile colonii vor sfirși prin a reveni «pașnic» la Reich.

4. Tensiunea dintre Berlin și Londra poate duce la un conflict. Totuși, dl Hitler nu mi-a ascuns speranța de a ajunge la o înțelegere pașnică cu Anglia. Pentru aceasta ar trebui «ca Anglia să înțeleagă», adică să recunoască situația predominantă a Reich-ului pe continent și să consimtă la o împărțire a lumii în zone de influență.

5. Conducătorii germani au luat act de punctul nostru de vedere referitor la garanțiile franco-engleze. «Mă încred în explicațiile voastre — mi-a declarat textual Hitler — că aceste garanții sînt pașnice și unilaterale». Dar atitudinea Reich-ului în privința noastră s-ar putea schimba, iar sprijinul pe care l-ar acorda Ungariei ar spori în consecință, dacă am încerca să transformăm aceste garanții în pacte bilaterale sau dacă am apela la asistență din partea Rusiei.

6. Atît timp cît vom rămîne pe pozițiile actuale, vom putea continua să primim muniții și arme de la fabricile din Boemia, care se află astăzi pe teritoriul german *.

7. Aceste date îmi vor permite, în cursul vizitelor pe care le voi face la Londra și Paris, să expun prietenilor noștri occidentali dificultățile cu care se confruntă politica noastră de securitate. Voi insista asupra faptului că noi considerăm prezența anglo-francezilor în Europa răsăriteană ca absolut necesară, căci ar fi o greșeală periculoasă ca în această parte a Europei să fie lăsat un singur arbitru, care ar deveni în mod inevitabil un stăpîn. Voi arăta, totodată, că ar fi imprudent din partea noastră să participăm la noi angajamente, căci aceasta ne-ar expune la pericole directe și imediate și ar risca să compromită pacea în loc să o consolideze".

Reproduc termenii acestui raport nu pentru a căuta o justificare posterioară, ci mai curînd pentru a aminti,

---

* Cehoslovacia fusese principalul furnizor de armament al țărilor din sud-est. În momentul ocupării Boemiei de către armatele germane, livrările în curs de execuție fuseseră sistate. Programul de înarmare a României era imposibil de realizat fără asentimentul Reich-ului.

cît mai exact posibil, care erau dificultățile cu care se confruntau țările mici în fața imineței conflagrații generale. În opinia anumitor oameni de stat occidentali, acordul de la München fusese un compromis încheiat pentru a cîștiga timp. După părerea lor, el ar fi trebuit să permită Angliei și Franței să recupereze avansul pe care îl realizase Reich-ul în domeniul armamentelor. Acest raționament putea fi argumentat din punct de vedere militar. În domeniul politic, însă, Hitler era acela care cîștiga timp prin acordul de la München, întrucît sistemul de securitate care unise statele mari și mici într-o comunitate — categoric imperfectă, dar susceptibilă de perfecționare — fusese complet demantelat. Legăturile dintre puterile occidentale și statele dunărene și balcanice au slăbit ; anumite grupări regionale au dispărut ; încrederea s-a prăbușit ; ofensată și neîncrezătoare, Uniunea Sovietică își va retrage ajutorul important pe care îl acorda politicii de asistență. Reich-ul a profitat de confuzia generală pentru a-și consolida pozițiile ; el a acționat timp de mai multe luni fără să întîmpine vreo rezistență, arbitrînd între unii, amenințîndu-i pe alții, temperînd anumite resentimente, suprimînd anumite opoziții ; occidentul nu a reacționat deloc. Atunci cînd, la 20 martie 1939 — la cinci zile după ocuparea orașului Praga — dl Chamberlain a reluat ideea unei noi organizații de securitate, Germania avea un asemenea avans asupra evenimentelor, încît toate pozițiile erau alterate : nu mai era Hitler cel care se ridica, agresiv, împotriva păcii europene, ci securitatea generală era cea care încerca să se reorganizeze împotriva lui Hitler. Cel de-al III-lea Reich ocupase poziții defensive pe ruinele ideologiei geneveze și ale operei Societății Națiunilor. Orice act de solidaritate continentală efectuat în afara lui era considerat un gest agresiv, o tentativă de „încercuire", o „atîțare la război", o intolerabilă provocare. Aceste apelative absurde căpătau, sub presiunea forței germane, o stranie consistență. Ele exprimau unul din acele „adevăruri" politice capabile să apese asupra omenirii timp de mai mulți ani. Ele își exercitau deja acțiunea asupra popoarelor din jur, care nu mai îndrăzneau să se preocupe de securitatea lor decît cu procese

de conștiință. În acele timpuri, a dori pacea însemna să riști a-l ofensa pe cancelarul Germaniei. Astfel, cînd președintele Roosevelt a denunțat marea neliniște ce invadase lumea, iar Hitler a întrebat, pe un ton jignit și amenințător, care dintre țările mici se considera amenințată de el, o tăcere profundă s-a așternut de la un capăt la celălalt al Europei.

Această prudență n-avea nimic eroic ; ea era determinată de evenimente. Statelor mici le era imposibil să participe deschis la „ofensiva păcii" înainte de a se realiza un acord precis între marile puteri, căci riposta germană s-ar fi îndreptat de îndată împotriva punctelor celor mai slabe. Exemplul Cehoslovaciei dovedise cît de periculos era pentru o țară mică să se expună, fără vreun sprijin efectiv, mîniei Reich-ului.

Münchenul avusese și alte consecințe. Țările mici erau obligate să se adreseze direct Germaniei pentru a obține din partea ei anumite garanții, pe care sistemul internațional nu mai era în măsură să le acorde. Reich-ul asculta explicațiile, dar nu acorda garanțiile decît în schimbul unor noi angajamente. El pretindea ca țările respective să renunțe la orice politică de „încercuire" și la orice apropiere de Rusia.

Pentru țările care fuseseră obligate, adesea cu aprobarea puterilor occidentale, să caute asemenea garanții, revenirea la sistemul de asistență colectivă era presărată cu tot felul de capcane. Căci aceasta echivala cu violarea angajamentelor luate față de Reich, ceea ce putea provoca automat sancțiuni din partea guvernului german.

Adevărul este că, după München, *sentimentul de legitimitate* asociat politicii de securitate colectivă dispăruse. „Dinamismul" german intrase în ordinea lucrurilor ; el cîștigase dreptul de instalare în Europa, iar noua ordine nu mai justifica nici cea mai mică preocupare pentru securitatea celuilalt. Dacă se dorea refacerea unui sistem de securitate generală, trebuia creată o nouă legitimitate. Germanii însă, în virtutea pozițiilor pe care le ocupaseră, se opuneau oricărei „schimbări" ; pentru a se ajunge la o organizație mai extinsă, trebuia să se

înainteze în cîmp deschis, sub focul adversarului. Era un risc pe care țările mai slabe nu și-l puteau categoric asuma. Așadar, toți se zbăteau într-o dilemă tragică; să se alăture eforturilor celor mari pentru restabilirea unei vaste rețele de pacte de asistență, atrăgînd asupra lor fulgerele Germaniei, sau să-și caute securitatea în izolare, rămînînd astfel singuri în fața Reich-ului hitlerist?

La Bruxelles aveam să găsesc aceleași neliniști care erau și ale țării mele. Nimeni nu le trăia mai intens decît regele Leopold. Intuiția sa politică îi provoca o luciditate aproape dureroasă, care-i paraliza uneori voința; ea îi dezvăluia risurile pe care le întîmpinau națiunile mici și îl informa anticipat în legătură cu incertitudinea politicii puterilor occidentale, precum și cu reacțiile periculoase ale statelor totalitare.

Regele m-a primit foarte devreme, la o oră după sosirea mea la Bruxelles. Se afla la masa de lucru, înconjurat de jurnale și de dosare. Spectacolul îmi era familiar, deoarece, la București lăsasem un suveran la fel de preocupat, care își primea miniștrii în primele ore ale zilei. Nu m-am putut abține de a face această remarcă, transmițîndu-i regelui Leopold salutările regelui Carol. Suveranul a surîs și s-a interesat de impresiile pe care le aduceam de la Berlin. Avea privirea limpede, un aer timid și grav deosebit de plăcut, părînd un tînăr arhanghel blond înhămat de capriciile soartei la o muncă administrativă. În pofida unor ezitări în felul său de a vorbi, avea totuși o judecată personală și idei hotărîte. El sesizase cu mult înaintea altora primele tunete prevestitoare de furtună și, asemenea unui bun păstor, n-avea alt gînd decît să-și pună turma la adăpost. Era evident, din păcate, că își făcea iluzii crezînd că putea să evite de unul singur cataclismul ce amenința lumea. Îmi reproșam faptul că eram nevoit să-i întăresc și mai mult această iluzie; totuși, eram obligat să-i aduc la cunoștință cuvintele rostite de Hitler față de mine cu privire la țara sa: „Nu voi ataca niciodată Belgia și Olanda [...]. Înțeleg să respect frontierele acestor țări

[...]. Mi se atribuie proiectul absurd de a voi să lărgesc frontul de luptă pe seama lor. De ce am repeta aceleași greșeli ca în 1914 ?“ Regele Leopold m-a ascultat cu interes ; în adîncul privirii sale neliniștite apăru un licăr de speranță. M-a pus să repet de mai multe ori cuvintele liniștitoare ale cancelarului german ; nu aștepta decît să creadă în ele. În fond, asigurările lui Hitler răspundeau anumitor tendințe manifeste în politica regelui. Leopold al III-lea era tentat să creadă că, dacă urma o politică „înțeleaptă“ și „independentă“, el va izbuti să evite răul cel mare, în speță invazia rapidă și ocupația prelungită, repetarea sumbrei tragedii în care Belgia fusese la un pas să se prăbușească un sfert de secol mai înainte. Regele era obsedat de amintirea ultimului război ; bucuria victoriei nu șterse din memoria sa imaginea Franței călcate în picioare de o armată aflată în marș spre Occident ; o asemenea nenorocire nu trebuia cu nici un chip să se mai repete. Pentru a face ca șansa să fie de partea sa, regele se gîndea să corecteze gravele defecte ale amplasării geografice printr-o politică prevăzătoare. Teritoriul belgian trebuia să înceteze de a mai fi, în concepția vecinilor, un loc de trecere. Prin urmare, trebuia să se ferească de a se lega politic, prin coaliție sau alianță, de teritoriile amenințate ale vecinilor apuseni. Era obsedat de faptul că o coaliție, fie și una care va obține într-o zi victoria, nu ar putea în nici un caz să-i furnizeze la timp ajutor. Mi-a vorbit cu îngrijorare de lipsa de pregătire militară a Angliei și nu și-a ascuns teama că, în împrejurările date, ajutorul promis de Anglia unei țări mici mai curînd ar compromite-o decît ar proteja-o.

În legătură cu acest subiect, regele m-a întrebat ce așteaptă România de la garanțiile anglo-franceze. I-am dat cele mai ample explicații : i-am vorbit despre teama noastră de a rămîne singuri în fața Reich-ului, despre dorința noastră de a vedea puterile occidentale manifestîndu-și din nou prezența în Europa răsăriteană, despre dorința noastră fermă, dată fiind gravitatea crizei internaționale, de a vedea Anglia depunînd eforturi pentru recîștigarea timpului pierdut. I-am declarat regelui Leopold că înțelegeam punctul de vedere cu privire la

necesitatea de a ne impune o politică rezervată și prudentă ; ca și el, noi eram decișii să nu provocăm pe nimeni prin alianțe spectaculare. Dar aici era vorba de o chestiune de metodă și nu de una de principiu. Europa nu putea fi salvată printr-o retragere progresivă din fața unei puteri care nu mai menaja pe nimeni. Salvarea țărilor mici, ca și a celor mari, depindea de posibilitatea de a ține în șah forțele invadatoare ale celui de-al III-lea Reich ; atît timp cît echilibrul nu putea fi restabilit (perioadă deosebit de propice crizelor și putînd duce la război), o țară mică nu trebuia, firește, să se expună mult ; de îndată ce coaliția țărilor bine intenționate ar redeveni realizabilă, nici un stat dornic să-și salveze independența nu ar trebui să-i refuze sprijinul.

Regele încuviință. Simpatiile sale se îndreptau spre puterile occidentale, dar el le reproșa faptul că pierduseră atît de mult timp încît redresarea lor putea coincide cu strivirea țărilor mici. Că era vorba de „metodă" ori de „principiu", aprecia el, țările mici trebuiau, înainte de toate, să manifeste prudență.

Această prudență nu interzicea o acțiune sau alta. Pentru a îndepărta pericolul amenințător, existau alte mijloace decît acela al asocierii premature la o acțiune de asistență colectivă. De ce nu s-ar înțelege cei „mici" între ei, pentru a stabili de comun acord anumite principii susceptibile să intereseze toate popoarele în menținerea păcii ? Regele se gîndea la elaborarea unui plan de colaborare economică pe continent. Spera să poată reuni — „dacă mai este timp" — o conferință internațională la care să trimită reprezentanți grupurile scandinave, baltice, balcanice, belgo-olandeze. Acestor țări nedivizate de rivalități violente sau de pasiuni ideologice le revenea misiunea de a face apel la sentimentul de solidaritate europeană, grupîndu-se și punîndu-și de acord interesele economice. Pacea era însă posibilă — cel puțin așa era dispus să spere regele — dacă ambițiilor generatoare de tulburări li s-ar fi putut opune „efortul dezinteresat și protestul unanim al popoarelor care urăsc războiul".

Ascultînd proiectele regelui belgienilor, mă gîndeam la privirea dură și la buzele strînse ale dlui von Rib-

bentrop ; îl revedeam pe Hitler plimbîndu-se şi gesticulînd ca un turbat ; auzeam în depărtare vuietul metalic al interminabilei parade militare de la Berlin... Şi mă gîndeam că, fie că era prudent, fie că nu, lui Leopold al III-lea îi va fi greu să-şi pună poporul la adăpost.

Cazul regelui Leopold nu era singurul în Europa. Existau încă alţi trei suverani care, confruntaţi cu dificultăţi asemănătoare, reacţionau în acelaşi mod. Istoricul care, studiind îndeaproape elementele constitutive ale marii crize europene din 1939, se va opri în faţa dramelor trăite de ţările mijlocii şi mici va stabili o apropiere între patru nume : Leopold al Belgiei, Carol al României, Boris al Bulgariei şi Paul, regentul Iugoslaviei.

Aceşti patru suverani, foarte diferiţi ca natură, aveau aceeaşi idee despre misiunea ce le revenea ca şefi de stat. Loviţi, la o vîrstă încă tînără, de acelaşi destin, ei au ţinut piept pericolului în mod asemănător, opunîndu-i aceleaşi tendinţe personale, manifestînd o înclinaţie foarte pronunţată pentru „independenţă", anumite veleităţi autoritare, o încredere în sine alimentată de dorinţa de a face bine şi un mare elan tineresc.

Regele Boris (pe care nu l-am cunoscut personal) era socotit a fi cel mai calculat din cei patru. Era abil şi ştia să facă oamenii şi instituţiile să se plece în faţa voinţei sale. Dintre suveranii menţionaţi, el a fost singurul care şi-a legat soarta de Hitler.

Prinţul Paul nu era un suveran de meserie ; el prefera artele politicii. Nostalgia zilelor frumoase petrecute în Anglia îl însoţea în atmosfera apăsătoare a grijilor unui guvern balcanic. Regenţa era grevată de sarcini dintre cele mai grele : în interior, fraţi ce se duşmăneau şi trebuiau împăcaţi ; în exterior, o politică conciliantă faţă de vecini implacabili ; trebuia să-şi dezvolte calităţi manevriere.

Şi regelui Carol îi plăceau manevrele. El se temea de angajamentele multilaterale, care îi limitau libertatea de acţiune fără să-i ofere siguranţă. Prefera ca pericolul să nu-i fie ascuns prin formule înşelătoare, pentru ca să-l poată evita prin propriile sale mijloace. Nu dis-

prețuia riscul, dar nu se lăsa în seama oricui numai ca să braveze destinul : voia să conducă statul, așa cum își conducea mașinile, adică el să fie la volan. Politica îl pasiona pînă în cele mai mici detalii ; iubea puterea, acțiunea și intriga. Dotat pentru orice altceva în afara meseriei de rege constituțional, el nu reușea să domnească fiindcă voia să guverneze ; îl atrăgea lupta, visul său fiind acela de a fi nevoit de fiecare dată să recucerească puterea al cărei gestionar era. Astfel a ajuns să fie rivalul și adversarul tuturor șefilor de partide, cu care i-ar fi plăcut să-și poată disputa favoarea sufragiului popular. Îi conveneau unele teorii totalitare, în măsura în care făceau din șeful statului deținătorul efectiv al tuturor puterilor publice. Cu toate acestea, în pofida slăbiciunii sale pentru formulele autoritare, regele Carol nu a înclinat spre puterile Axei decît atunci cînd a considerat drept iremediabil compromisă cauza aliaților.

Regele belgienilor se deosebea desigur destul de mult de „verii" săi din Balcani. El nu avea nici pornirea autoritară a regelui Carol, nici extrem de marea suplețe a prințului Paul, nici dorința de a se sluji de Axă și de a o servi a regelui Boris. De altfel, el domnea într-o țară în care legile constituționale erau profund înrădăcinate și în care sistemul Axei nu reușise să zdruncine nici o poziție esențială. Totuși, unele din cuvintele sale îmi păreau bine cunoscute : le auzisem de mai multe ori la curtea de la București și la cea de la Belgrad. După München, regele Belgiei a devenit neîncrezător în angajamentele internaționale de securitate colectivă. Și la Belgrad, București și, bineînțeles, Sofia suveranii erau neîncrezători. Regele Leopold era de părere că fiecare țară trebuia să se străduiască, prin propriile sale mijloace, să slujească pacea generală, însă principala sa sarcină era aceea de a salva propria pace ; și ceilalți suverani gîndeau la fel. Regele își pusese încrederea într-o politică de „independență", la adăpost de marile patimi contrare ce sfîșiau lumea. Și verii săi vorbeau mult de independență. Pe scurt, regele gîndea că, în aceste momente dificile, datoria unui suveran era de a-și risca viața și de a-și pune hotărît ideile în slujba țării sale ;

și ceilalți gîndeau la fel și nu ezitaseră, fiecare conform temperamentului său, să ia asupra lor o serie de responsabilități majore. Era vorba, fără îndoială, de influența anumitor teorii naziste și fasciste : ele subminau încrederea în eficiența metodelor democratice (atît pe plan național, cît și pe planul mai extins al colaborării internaționale) și împingeau șefii de stat spre autoritarism.

Altceva era mai grav. Marea navă a securității generale, care de cîțiva ani buni lua apă din toate părțile, se izbise la München de o stîncă fatală și se scufundase în cîteva zile. Bărcile de salvare lansate la apă culegeau naufragiații. În această atmosferă de panică generală unii șefi de state, agățîndu-se de bară, se străduiau să-și salveze popoarele prin mijloace improvizate.

Și totuși catastrofa se apropia ; ea avea să pună capăt iluziilor, precum și manevrelor de ultimă oră, și să-i înghită, de-a valma sau izolat, pe toți cei ce se cramponau cu disperare în Europa de ideea de pace cu orice preț.

Capitolul IV

TRĂINICIA ANGLIEI

Traversarea Canalului Mînecii • Londra : curtea, guvernul, opinia publică • Dl Winston Churchill la ora trabucului : opoziția sa morală și politică față de național-socialism ; planurile sale cu privire la „Marea Coaliție" (discursurile din 9 mai 1938, 5 octombrie 1938 și 13 aprilie 1939).

Pentru a ajunge în Anglia pe vreme rea trebuie să plătești un tribut de care nu sînt scutite nici vizitele oficiale. Am făcut traversarea cu ochii închiși, culcat pe spate, și pentru a uita implacabila indispoziție, mă gîndeam la tot ceea ce datorează Europa acestei strîmtori bătute de vînturi, dominată de flota britanică și de răul de mare. Oare nu în spatele acestui meterez și-au găsit refugiu, în timpul marilor crize, valorile fundamentale ale civilizației europene ? Cuvintele de invidie pe care le rostise Hitler împotriva inaccesibilului imperiu al mărilor îmi răsunau încă în ureche împletindu-se, într-un vuiet confuz, cu ritmul unor versuri pe care un alt german, Friedrich Schiller, le dedicase grandorii Angliei. Dumnezeu contemplă înspăimîntat flota imensă pe care Filip al II-lea [1] o îndreaptă împotriva insulelor : „Trebuie să piară Albionul [2] meu ? Trebuie să se stingă această spiță de eroi, ultimul meterez împotriva oprimării, apărarea supremă împotriva tiranilor ? Nu ! strigă Dumnezeu cel Atotputernic și suflă, împrăștiind Armada în toate zările".

Vîntul ce ne însoțea a fost mai îndurător. El ne-a purtat spre Dover, unde ne aștepta o primire dintre cele mai confortabile. În gara din Londra, un domn în ținută civilă, care avea toate atributele unui civil și ale unui domn, s-a îndreptat spre mine, surîzîndu-mi amabil. Eu eram obsedat de uniforme, care, pe continent, îi îmbracă deopotrivă pe militari și nemilitari, pe soldați, diplomați sau funcționari. I-am fost recunoscător lordului Halifax pentru jobenul său în opt ape, pentru croiala impecabilă a pardesiului, pentru magnifica umbrelă agățată neglijent de brațul stîng. I-am fost deosebit de recunoscător pentru privirea umană cu care m-a gratificat și pentru dezinvoltura amabilă și distinsă cu care a știut să dea, încă din primul moment, o notă de absolută încredere raporturilor noastre.

Atmosfera de confort și politețe ce te învăluia în Anglia părea să sfideze criza politică și morală care bîntuia pretutindeni în acel început de an 1939. Îi savuram binefacerile, nu fără a ne pune cu neliniște întrebarea : înțelesese oare Anglia ? Cunoștea ea întreaga gravitate a furtunii care se acumula deasupra Europei ? Știa ea oare că atunci cînd va izbucni furtuna, chiar dacă nu ar fi fost atacată decît în ultimă instanță, dintre toate puterile lumii ea va fi cu certitudine prima vizată ?

În Anglia nu face impresie bună să-ți arăți temerile și nici să faci caz de ceea ce te frămîntă. Calmul putea să nu fie decît aparent și să răspundă unei nevoi tradiționale de ținută și bună educație. Se punea însă întrebarea dacă o țară atît de bine educată va ști să țină piept imensului val de grosolănie ce se ridica pe continent.

Mi-am pus această întrebare pretutindeni unde, potrivit programului ce-mi fusese rezervat, am descoperit cu emoție un colț al vechii Anglii. Mi-am pus-o mai cu seamă în locul cel mai înalt pe scară socială — la Palatul Buckingham [3], atît de departe de cancelaria Reich-ului —, unde am avut onoarea să fiu primit de tinerii suverani ai Imperiului britanic [4]. Eram călătorul care tocmai îl vizitase pe Hitler. Deci asupra lui Hitler avea să se axeze întreaga conversație. „Cum este ? m-a în-

trebat regina. Primirea pe care v-a făcut-o vi s-a părut emfatică ?" I-am răspuns că știa să se comporte foarte simplu atunci cînd voia ; prin aceasta era cu atît mai de temut. Suverana a observat cu umor : „Dacă este simplu, s-ar putea într-adevăr să fie un om mare, numai să nu fie vorba de altceva mare [...]". Într-adevăr era vorba de ceva „mare" ; cel mai mare cataclism care amenințase vreodată Imperiul a cărui măreție nobilă și liniștită era simbolizată de cele două ființe grațioase din fața mea.

Anglia fusese totuși avertizată. Pericolul îi fusese semnalat de un spirit extrem de clarvăzător, practic fără egal în Europa ; era de presupus că Anglia cunoștea natura, amploarea și forța răului. Am avut privilegiul de a-l putea aborda pe dl Winston Churchill, la Londra, cu ocazia unui dineu oferit de legația noastră. El nu ocupa atunci nici o funcție publică. Rolul său politic, imens în realitate, părea să fie pe planul doi : el nu conducea nici guvernul, nici opoziția ; cuvintele și gîndurile sale nu-l angajau decît pe el. Hitler însă, care îi urmărea activitatea îndeaproape, îl considera deja principalul său adversar ; era omul care înțelesese.

La ora trabucului, am avut posibilitatea să mă așez alături de dl Churchill pentru a-l auzi expunînd cîteva dintre ideile sale, pe care, în parte, le cunoșteam din ultimele sale importante discursuri. Nimeni nu știa mai bine ca el să vorbească (cu un puternic accent englez, cum se cădea) vechiul limbaj european, care trezea în toți oamenii fideli unei civilizații comune, independent de rasă ori naționalitate, aceleași reacții de neliniște, aceleași accese de orgoliu.

Contrar atîtor „sociologi" și „geopoliticieni" care căutau să pătrundă rațiunile științifice ale profundelor tulburări pe care le anunțau evenimentele din Germania, acest om, cu o veche cultură și un temperament generos, înțelesese că nazismul „țîșnise din străfundul vremurilor pentru a ne sări la beregată", înțelegînd să cîștige prima sa bătălie — bătălia decisivă — în domeniul cel mai uman : cel al gîndirii și al conștiinței. Aici trebuia să i se opună rezistența cea mai înverșunată.

„Se spune — declarase dl Churchill într-un discurs adresat americanilor — că nu ar trebui să ne lăsăm tentați de a stabili un antagonism între nazism și democrație ; dar acest antagonism există. Tocmai din acest conflict de idei morale și spirituale trebuie să-și extragă țările libere o mare parte din forța lor. Tunuri și avioane putem fabrica în cantități mari ; dar cum să domolești elanurile naturale ale inimii omenești care, după secole de încercări, de experiențe și de progres, a moștenit o întreagă panoplie de cunoștințe redutabile și indestructibile ?“ *.

Dl Churchill avea dreptate. Elanurile naturale ale inimii omenești, mai mult chiar decît resursele naturale ale viitoarelor Națiuni Unite, aveau să decidă bătălia care se anunța deja în primăvara anului 1939. Unul dintre marile merite ale acestui om de stat britanic este acela de a fi dat cauzei pe care țara sa avea s-o apere cu cea mai aprigă energie suportul moral ce trebuia să-i asigure victoria.

Idealul înalt și dezinteresat pe care dl Churchill îl opunea ideologiei naziste avea un caracter specific englezesc. El se încarna într-o constituție liberală, într-un guvern democratic și parlamentar și în cîteva legi fundamentale : *Marea Cartă* și *Petiția drepturilor* [5]. Civilizația pe care dl Churchill voia să o apere era un regim „în care parlamentul face legile, iar tribunalele independente le aplică“, în care „autoritatea care guvernează se supune cutumelor bine stabilite și voinței poporului astfel cum este ea exprimată în Constituție“ și în care poporul are „respect față de legi și simțul continuității“. Dar dl Churchill, exaltînd idealul politic al țării sale, știa să găsească cuvinte de o însemnătate universală, care să facă să vibreze inimile pretutindeni unde dragostea de libertate se ridică împotriva pericolului amenințător al tiraniei străine. Într-un cuvînt, o civilizație nu este oare expresia formală pe care au știut să o dea oamenii, în diverse epoci, idealului lor de liber-

* Discurs adresat poporului Statelor Unite ale Americii la 16 octombrie 1938.

tate ? Ea conține nu numai realizări de ordin politic și juridic, ci valori care să permită individului eliberarea din lanțurile ce îl apasă în domeniul gîndirii și al credinței. În apărarea acestor valori a lansat Churchill apeluri curajoase mult în afara frontierelor Imperiului britanic. „Cauza libertății poartă în sine o forță de reînnoire, o virtute care o face să-și tragă puterea și speranța chiar din necazuri", spunea el. Și dl Churchill prevedea că principiile care dăduseră formă civilizației libere și tolerante a Marii Britanii se vor extinde „mult dincolo de marginile norocoasei insule", pentru a domni „în această lume turbulentă și formidabilă care ne înconjoară". Această speranță, pe care el a comunicat-o țării sale și pe care Anglia avea să o comunice lumii, ilumina anticipat războiul și victoria. Cuvintele dlui Churchill angajau viitorul. Problema libertății și a civilizației — a civilizației comune și a libertății pentru toți — se pune astăzi, la sfîrșitul ostilităților, tot așa cum se punea și la început. Și nu putem uita în prezent principiile și actele care au determinat sensul politic și moral, sensul Cauzei acestui imens război.

Concepțiile dlui Churchill au mai avut un efect : pe plan național, ele făceau imposibilă împărțirea lumii la care visase Hitler.

I-am adus la cunoștință omului de stat britanic speranța secretă de înțelegere pe care Hitler o formulase în prezența mea. Churchill cunoștea foarte bine acest proiect nazist : „Știu că sînt gata să se înțeleagă cu noi ! Dar cu ce preț ! Și împotriva cui ? De cîte ori Hitler vrea să facă pace într-o parte, este pentru a putea mai bine să facă război în alta !" Și dl Churchill mi-a amintit un discurs pe care îl ținuse cu un an înainte, la 9 mai 1938 (cu ocazia vizitei lui Hitler la Roma), discurs în care vorbise de posibilitatea ce i se oferea Angliei de a încheia un acord direct cu Reich-ul :

„Sîntem sfătuiți să nu ne facem griji pentru toate aceste țări din Europa centrală, să nu ne dăm osteneala să respectăm Pactul Societății Națiunilor, să recunoaștem că aceasta nu este decît nebunie și vanitate, pentru a putea să încheiem un pact special de prietenie cu

Germania [...]. Dar atunci cînd ni se spune că trebuie să ne legăm printr-un pact special de Germania nazistă, vreau să știu ce ar însemna acest pact și în detrimentul cui ar fi stabilit. Guvernul nostru ar putea ajunge fără doar și poate la un acord cu Germania. Ar fi suficient să redăm Germaniei vechile sale colonii, să i le cedăm și pe cele pe care le-ar putea rîvni, să punem botniță presei britanice, să suprimăm libertatea cuvîntului instituind cenzura și să-i dăm mînă liberă lui Hitler, autorizîndu-l să extindă sistemul și dominația naziste în Europa centrală cît de departe va voi. După părerea mea o asemenea hotărîre ar fi rușinoasă și dezastruoasă. Mai întîi, pentru că ar conduce direct la război. Regimul nazist, sigur de triumf și fără nici o piedică de-acum încolo, și-ar continua după bunul plac planurile ambițioase și agresive. În ceea ce ne privește, neputincioși, liniștiți, cu călușul în gură, în aparență de acord — noi am asista ca simpli spectatori la ororile care vor covîrși tot mai mult Europa centrală".

Acest răspuns categoric, diferit de opinia celor ce vorbiseră și aveau să mai vorbească de o înțelegere directă între Anglia și Reich-ul hitlerist, conținea toate argumentele pe care le putea lua în considerare un caracter britanic și uman totodată precum cel al dlui Churchill. Unui englez îi era greu să cedeze colonii și să admită revenirea unei țări mari atît de nesigure precum Germania în domeniul mărilor ; și mai greu îi era de a se lega de un regim care ducea o luptă fățișă împotriva tuturor garanțiilor considerate în Anglia drept esențiale pentru securitatea indivizilor și a națiunilor. Ceea ce părea însă absolut imposibil era să acorzi mînă liberă unei puteri europene, pentru ca aceasta să se extindă după bunul ei plac, violentînd alte țări. Aceasta însemna încălcarea nu numai a tuturor legilor moralei, ci și pe aceea a unei politici stabilite — *politica echilibrului continental* —, care asigurase lungi perioade de pace Europei și măreția constantă a Angliei. Orice compromis nu putea să fie decît instabil : Reich-ul nazist ar proceda pe etape succesive : ar începe prin a-și cere „drepturile" și ar sfîrși prin a-și impune forța ; ar vrea să fie prie-

ten pentru a putea deveni stăpîn, iar egalitatea n-o înțelege decît ca o formă trecătoare, care trebuie să ducă la hegemonie.

Dl Curchill a reluat acest raționament față de mine : „Ce putem noi împărți cu ei ? Lumea ? Dar lumea nu ne aparține. Și dacă, prin absurd, ar trebui să-i cedăm lui Hitler ceea ce nu ne aparține, mîine nu am mai putea păstra ceea ce ne aparține. Dl Hitler ne reproșează faptul de a crede ceea ce el însuși a scris în cartea sa. Cum să nu-l credem pe cuvînt, cînd este vorba de securitatea și de însăși existența Imperiului nostru ?"

Era evident că nu putea fi vorba de un compromis. *Mein Kampf* lămurea sensul împărțirii influențelor : din momentul în care Hitler scrisese această carte, iar Churchill o citise, între Reich și Anglia nu mai era posibil să intervină un acord.

Planurile de politică europeană schițate de Winston Churchill prevedeau mijloacele de apărare a păcii și de rezistență în comun la presiunile Germaniei. În același discurs în care respinsese ideea unui acord special cu Germania (9 mai 1938), el propusese un întreg sistem de alianțe pentru a împiedica „un al doilea război teribil".

„Aș dori — spusese el — să văd Marea Britanie și Franța mergînd în cele mai mici state, pe care tiranii naziști amenință să le înghită și le vor înghiți, unul cîte unul, pentru a le spune pe șleau : Noi nu vă vom ajuta decît dacă vă veți ajuta voi înșivă. Ce măsuri înțelegeți să luați ? Care va fi contribuția voastră la sarcina comună ? Sînteți gata să serviți într-o organizație specială pentru apărarea Pactului ? Dacă sînteți dispuși să o faceți și dacă o dovediți prin acte, dacă sînteți îndeajuns de numeroși pentru a forma o asociație militară activă, atunci ne vom uni cu voi sub egida Societății Națiunilor".

Această propunere nu se limita la un principiu de securitate colectivă ; ea avea un caracter practic (pe care Churchill ținea să-l pună în evidență) și avea pretenția să pună pe picioare o *asociație militară activă*. Prin aceasta, ea se îndepărta de metodele folosite de Socie-

tatea Națiunilor, ținînd de o veche idee britanică : cea a „marii coaliții" militare, care să țină piept unei puteri continentale ce ar tinde să răstoarne echilibrul european. Fidel tradiției engleze, dl Churchill și-a ales cu grijă contraponderea de care avea nevoie. „Să ne înțelegem — a spus el. Țările cărora trebuie să le punem întrebarea : Vreți să vă alăturați Angliei și Franței ? Da sau nu ? sînt în primul rînd Iugoslavia, România, Ungaria și Cehoslovacia".

Dacă acestor țări li s-ar fi pus această întrebare în 1938, cel puțin trei dintre ele ar fi răspuns : Da !

„Apoi — a adăugat dl Churchill —, urmează Bulgaria, Grecia și Turcia, care vor toate să-și păstreze individualitatea și independența [...]. Dacă acest grup puternic de state dunărene și balcanice ar face bloc comun cu cele două mari democrații occidentale, am depăși o etapă extrem de importantă — probabil etapa decisivă către stabilitate".

Este interesant faptul că primul grup la care s-a gîndit dl Churchill pentru apărarea echilibrului și a păcii continentale era alcătuit de statele dunărene și balcanice. Această idee avea să supraviețuiască în conștiința oamenilor politici englezi. Țările dunărene și balcanice alcătuiau, din punctul lor de vedere, gruparea cea mai indicată și cea mai sigură pentru a fi contrapusă puterii germane. Dl Churchill mergea însă mai departe. În pofida neîncrederii sale față de „sistemul de guvernare al acestei puteri enorme care este Rusia", el estima că trebuia să se facă apel la Uniunea Sovietică, „țară ale cărei interese cer menținerea păcii și pentru care ostilitatea naziștilor constituie o amenințare foarte gravă".

Apoi ar veni restul Europei : Polonia, țările baltice și puterile scandinave : „Odată reunite forțele pe care le-am enumerat, noi vom fi în măsură să oferim acestor țări un grad de securitate armată considerabil ; nu va fi foarte greu să le convingem să-și lege destinele de ale noastre, realizînd prin aceasta o dublă asigurare".

Proiectul dlui Churchill era o replică logică la „programul" pe care Hitler îl expusese în *Mein Kampf*. Nici

un guvern, bineînțeles, n-a sesizat acest lucru. Nu însă și Hitler. Cînd a trecut la acțiune, s-ar fi putut spune că a avut grijă să demoleze, unele după altele, chiar în ordinea indicată de Churchill, diferitele poziții pe care acesta din urmă spera să se poată edifica sistemul său de securitate. Hitler începuse, la München, prin a zdruncina sistemul politic existent în bazinul dunărean : a fost lovită Cehoslovacia, iar Mica Înțelegere[6] s-a destrămat. Apoi, a înaintat spre Balcani, paralizînd voința politică a Iugoslaviei și atrăgînd Bulgaria de partea sa. Urma să continue cu Uniunea Sovietică, pentru a retrage această imensă putere din jocul statelor occidentale. Terenul astfel pregătit, el avea să aplice o lovitură mortală Poloniei. Războiul avea să vină exact pe calea pe care dl Churchill voise să o bareze.

La data șederii mele la Londra, căzuse numai bastionul cehoslovac. Dl Churchill înțelesese de îndată importanța dezastruoasă a acordului de la München.

Discursul pe care l-a pronunțat la 5 octombrie 1938 va rămîne printre cele mai frumoase pagini de elocință și clarviziune parlamentară : „Totul s-a sfîrșit", a exclamat el gîndindu-se nu numai la Cehoslovacia, „tristă, tăcută, abandonată, frîntă și alunecînd în umbră", ci și la Europa, care pierduse, printr-o singură lovitură, prețioase poziții defensive. Pentru el, însăși pacea europeană, așa cum o concepuse, fusese distrusă la München. Sînt memorabile frazele prin care și-a exprimat neliniștea : „Ne aflăm în fața unui dezastru de amploare extremă, care a lovit Marea Britanie și Franța. Să nu încercăm să ne amăgim în această privință. Acum este de așteptat ca toate țările Europei centrale și răsăritene să încerce să obțină de la puterea nazistă triumfătoare cele mai bune condiții pe care le-ar putea avea. Sistemul de alianțe cu țările Europei centrale, pe care Franța conta pînă în prezent pentru garantarea securității sale, a fost măturat și nu văd nici un mijloc de a-l reconstitui. Drumul ce urmează cursul Dunării pînă la Marea Neagră, drumul ce duce pînă în Turcia este acum deschis. Practic, cred că toate aceste țări din mijlocul Europei, toate aceste țări dunărene, vor fi atrase, una după alta, în orbita unui vast sistem politic de forță, poli-

tică nu numai a unei puteri militare, ci și a unei puteri economice, gravitînd în jurul Berlinului ; și asta cred că se va produce fără ciocniri, destul de repede, probabil fără să fie nevoie să se tragă un singur foc de armă [...]. Veți constata, de la o zi la alta, de la o săptămînă la alta, cum aceste regiuni ne vor deveni ostile. Multe dintre aceste națiuni, de teama puterii mereu crescînde a naziștilor, au deja oameni politici, miniștri, guverne germanofile ; cu toate acestea, în Polonia, România, Bulgaria și Iugoslavia au existat întotdeauna enorme mișcări populare ale căror priviri s-au îndreptat spre democrațiile occidentale și care au avut oroare de ideea că le-ar putea fi impusă dominația arbitrară a sistemului totalitar ; ele au sperat că vor sfîrși prin a manifesta fermitate și că vor rezista. Dar toate acestea sînt de domeniul trecutului".

Dl Churchill înțelesese foarte profund perspectivele deschise de acordul de la München. El a înțeles direcția în care avea să se precipite presiunea germană. Țările din mijlocul Europei vor fi toate împinse (unele din calcul, altele din necesitate și împotriva voinței lor) spre învoială cu cel de-al III-lea Reich. Germania se erijase în campioană a revizionismului, cîștigînd dintr-un foc Ungaria și Bulgaria. Reușise să înfrîngă Cehoslovacia prietenă. Celelalte țări prietene, România, Iugoslavia, Grecia, se simțeau lipsite de protecție. Forța împrejurărilor a obligat aceste ultime state, pînă atunci fidel atașate Societății Națiunilor, să-și modifice politica ; nu le mai era suficient să fie prezente la Geneva ; de acum înainte ele trebuiau să se adreseze Berlinului, pentru a obține asigurări și garanții. Iar Berlinul avea să poată pune condiții. Fiecare promisiune va fi plătită printr-un angajament. Din acest moment, Hitler avea mijloacele necesare pentru a demonta piesă cu piesă tratatele.

Acapararea Europei dunărene de către Hitler avea să fie mai puțin ușoară decît anticipase dl Churchill. Explicînd ce urma să se întîmple, omul de stat britanic menționase anticipat statele condamnate să alunece în „vastul sistem de forțe militare și economice care iradiau dinspre Berlin". În realitate, Grecia a reușit, datorită

depărtării la care se afla și grație curajului său, să nu se ralieze niciodată politicii Axei. După ezitările și tranzacțiile regimului său, Iugoslavia avea să-și recîștige libertatea cu prețul unor sacrificii dintre cele mai grele. În privința României, prima aflată în vizorul intențiilor germane, ea a trebuit să lupte, pînă la prăbușirea frontului anglo-francez din Flandra, pentru a rămîne credincioasă prieteniilor ei occidentale.

Tulburarea progresivă anticipată de dl Churchill, care avea să plaseze „drumul ce urmează cursul Dunării pînă la Marea Neagră în orbita unei politici de forță", mai avea nevoie, pentru a se realiza, de o bulversare suplimentară, ultim efect al politicii de la München : acordul de la Moscova. Nu mai era vorba numai de țările mici care se desprindeau de democrațiile occidentale ; Uniunea Sovietică, a cărei importanță éra corect evaluată de Churchill, va renunța la o securitate ce nu-i mai inspira încredere. Înțelegerea posibilă între Reich și U.R.S.S., atît de tulburătoare pentru opinia lumii întregi, va lipsi regiunile intermediare de orice libertate ; iar aceste țări, a căror independență era atît de necesară echilibrului, Churchill văzînd în prăbușirea lor „un dezastru de primă mărime", vor pluti în derivă între două forțe de influență.

În primăvara anului 1938 dl Churchill nu mergea atît de departe în presimțirile sale, dar presimțirile erau remarcabil de juste. Exista un raport direct între siguranța puterilor occidentale și situația țărilor din Europa centrală și răsăriteană. Strigătul său de alarmă era expresia unei neliniști naționale întemeiate. Omul de stat britanic nu era însă dispus să se lase descurajat de propriile presentimente. De îndată ce simțea că există, în Anglia și în Europa, o înțelegere mai profundă a evenimentelor, o voință de a le face față, el aborda din nou, cu o extraordinară tenacitate, vechiul său proiect de creare a unei mari alianțe.

La 15 martie, germanii ocupaseră Praga. La 7 aprilie, Italia invadase Albania. Guvernul dlui Chamberlain, profund zguduit de aceste evenimente, inaugurase o politică de rezistență. La 13 aprilie, dl Churchill

anunța în Camera Comunelor că „a trecut ora jumătăților de măsură", exprimîndu-și cu vigoare ideile : „Dacă vrem să menținem pacea, există două demersuri și îmi place să cred că le îndeplinim deja — sau că le vom îndeplini numaidecît în mod decisiv. Primul constă, bineînțeles, în a determina Rusia sovietică să intre, fără rezerve, în blocul nostru pentru apărarea păcii [...]". Dl Churchill nu credea că acest lucru ar putea fi ușor. Rusia părea deja „nesigură" și nu trebuia să i se „cerșească bunăvoința". Trebuia mizat pe „marele interes al Rusiei de a împiedica puterea naziștilor să se extindă și mai mult spre est". În pofida rezervelor sale, dl Churchill părea grăbit, mai mult decît în 1938, să vadă Rusia angajîndu-se alături de Anglia.

Era, de asemenea, grăbit să reia legăturile cu statele din sud-est. După dispariția Cehoslovaciei și odată cu strînsa colaborare dintre Reich și Ungaria, nu mai putea fi vorba de o „organizație dunăreană". Accentul trebuia pus pe Balcani : „Al doilea demers principal ce se impune, după părerea mea, în fața căruia nu cred ca guvernul să ezite, este realizarea uniunii Balcanilor. Cele patru state balcanice ar alcătui, împreună cu Turcia, o grupare formidabilă. Dacă se unesc, ele nu au de ce să se teamă. Este suficient să rămînă solidare pentru a nu se teme de nimic. Ele își vor cruța popoarele de ororile unui nou război și, prin forța stabilizatoare a puterii lor, vor putea foarte bine să joace un rol hotărîtor atunci cînd va fi vorba să îndepărteze o catastrofă generală. Dacă se lasă divizate, dacă abandonează o clipă acest principiu simplu potrivit căruia Balcanii aparțin popoarelor balcanice, ele vor cunoaște încă o dată încercările oribile care le-au sfîșiat și le-au devastat în timpul Marelui Război și al războaielor balcanice precedente".

Proiectul dlui Churchill cîștigase ca urgență : nu mai era vorba ca fiecare stat din sud-estul european să participe separat la o alianță militară generală ; trebuia creată o organizație regională „puternic cimentată", capabilă să joace „un rol hotărîtor" pentru a împiedica izbucnirea războiului.

Această idee era pe deplin justificată de evoluția evenimentelor. Cele patru state balcanice — România, Iugoslavia, Grecia și Turcia — strînseseră rîndurile și își consolidaseră înțelegerea. Conducătorii acestei antante păstrau un contact strîns, sperînd să poată da comunității lor de vederi și interese caracterul unei organizații politice și militare.

Dl Churchill înțelesese mai bine decît oricine altcineva în ce măsură o asemenea, organizație avea o utilitate imediată. Politicianul englez s-a exprimat astfel : „În ceea ce privește rolul jucat de țara noastră vreme de secole, permiteți-mi să spun că noi am supraviețuit tuturor marilor conflicte în care am fost angajați nu numai grație bravurii marilor noștri comandanți militari, victoriilor renumite repurtate pe uscat și pe mare, ci pentru că interesele adevărate ale Marii Britanii au coincis cu cele ale atîtor alte state și ale atîtor altor popoare. Acesta este, firește, sensul în care se îndreaptă politica pe care o urmăm în prezent în peninsula Balcanilor".

Dl Churchill pronunțase aceste cuvinte cu numai zece zile înainte de a fi avut privilegiul să-l cunosc. Am profitat de întrevederea pe care am avut-o cu el pentru a-l asigura, în calitatea mea de președinte temporar al Antantei Balcanice [7], că atît eu cît și colegii mei speram serios să putem realiza uniunea pe care o preconiza. Mi-a vorbit, totodată, despre Bulgaria. După părerea sa, Bulgaria putea fi cîștigată de partea Antantei prin cedarea Dobrogei de sud [8]. Eu nu eram chiar atît de sigur. Mă temeam ca Axa să nu fi realizat deja succese la Sofia prin aceleași manevre care îi asiguraseră un succes total la Budapesta. În acest caz, orice cedare de teritoriu ar fi fost nu numai inutilă, ci și periculoasă, pentru că ea ar fi slăbit fără motiv forțele Antantei noastre. Dl Churchill nu s-a lăsat convins ; el a apreciat că uniunea balcanică era necesară Balcanilor și Europei și că trebuia pus totul în joc pentru a o realiza. Insistența sa avea să influențeze mai tîrziu unele atitudini ale Antantei față de Bulgaria ; apărea însă ca evident faptul că Axa ne devansase în capitala bul-

gară, iar propunerile pe care am fi putut să i le facem noi nu aveau amploarea promisiunilor germane și italiene.

Ardoarea cu care încerca dl Churchill să atragă un număr cît mai mare de state în sistemul alianțelor mă impresionase profund. „Eu știu — îmi spusese — că la Berlin sînt acuzat că urmăresc o politică de încercuire. Dar nu există nimic rău în a încercui un agresor. Noi nu vrem să ne asociem pentru a face război, ci vrem să ne asociem pentru a ne apăra. Asocierea noastră nu trebuie să fie îndreptată decît împotriva unui agresor potențial, iar asta nu este o crimă, ci o datorie, un act de înțelepciune. Dacă Germania nu vrea să facă război, dacă nu vrea să impună nimănui prin forță hotărîrile sale și voința sa, n-are decît să facă parte din uniunea noastră ; nu vrem altceva decît să-i dăm toate asigurările menite să-i liniștească temerile".

Am repetat atunci explicațiile pe care i le dădusem mareșalului Goering referitor la participarea noastră la pretinsa campanie de încercuire : nu există o politică de încercuire concertată, nimeni nu se gîndește să atace Germania. Capătă însă consistență o încercuire psihologică : teama și nesiguranța care tind să unească, pe deasupra frontierelor, toate popoarele europene... „Exact ! Asta este ! a exclamat dl Churchill, o încercuire psihologică". Avea să dezvolte această idee cîteva zile mai tîrziu, într-un discurs adresat poporului american *.

Aud și acum tonul convins cu care au fost pronunțate aceste cuvinte. Dl Churchill nu schițase nici un gest războinic. El vorbea calm despre război și pace, în timp ce-și sorbea cafeaua și-și fuma trabucul. Energia

* „Dacă există o încercuire a Germaniei, nu este vorba de o încercuire militară sau economică. Este o încercuire psihologică. Masele populare din toate țările care înconjoară Germania pretind guvernelor lor să fie vigilente împotriva tiraniei și a invaziei și le împing să se unească, în acest scop, cu celelalte state ale căror intenții sînt analoge. Nimic nu ar putea opri această mișcare ; doar o schimbare profundă în atitudinea conducătorilor germani sau o înlocuire a acestor conducători" (Discursul dlui Winston Churchill, adresat poporului Statelor Unite ale Americii, la 28 aprilie 1939).

sa avea un caracter eminamente uman și pașnic ; nu este însă mai puțin adevărat că avea în ea o fervoare în stare să mute munții din loc. Ceea ce te impresiona la el era faptul că elocvența sa naturală părea a fi îndreptată spre interior : înainte de a-i convinge pe ceilalți, el căuta argumentele cele mai potrivite pentru a-și întări propria convingere. Formulările sale, supuse unui sens artistic, aveau întotdeauna o formă perfectă ; el nu se mulțumea însă cu vorbe goale și nu căuta să-i emoționeze pe ceilalți ori pe sine prin mijloace ieftine ; adresîndu-se rațiunii, trezea entuziasmul.

Capitolul V

POLITICA FOREIGN OFFICE-ULUI

Convertirea dlui Neville Chamberlain • Schimb de vederi cu lordul Halifax: Anglia îi rezistă lui Hitler și își asumă responsabilități pe continent; ea oferă „garanții", tratează cu Turcia și începe negocieri cu U.R.R.S. • Recrutarea generală.

În momentul în care dl Churchill îmi vorbea, ideile sale aveau deja un caracter oficios, căci ele fuseseră adoptate de guvernul englez, care se străduia să le pună în aplicare. Lansase apelul său guvernelor de la Paris, Moscova și Varșovia (20 martie 1939). Dăduse garanții Poloniei (31 martie); Greciei și României (13 aprilie). Negocia cu Turcia și cu U.R.R.S. Pe scurt, era vorba de executarea, nu fără o regretabilă întîrziere, a programului Churchill.

Dl Churchill n-a reproșat guvernului această întîrziere. Nu cu mult înainte el denunțase în termeni severi greșelile liderilor englezi: „În ceea ce privește țara noastră, răspunderea trebuie să revină celor care au avut sarcina să guverneze afacerile noastre politice. Ei n-au știut nici să împiedice Germania de a se reînarma, nici să ne reînarmăm noi înșine în timp util. S-au ciondănit cu Italia, fără a reuși să salveze Etiopia. Au exploatat și discreditat această grandioasă instituție care este Societatea Națiunilor și au neglijat să încheie alianțe și să facă combinațiile diplomatice care ar fi putut repara greșelile lor trecute; astfel, la ora marii încercări, ne găsim, din

vina lor, lipsiți de mijloacele necesare pentru a ne apăra și de orice securitate internațională eficientă".

Dl Churchill era prea pătruns de tradițiile parlamentare engleze pentru a nu lăsa în seama Istoriei sarcina exclusivă de a-i judeca pe conducătorii responsabili ai Imperiului britanic. De altfel, el era convins că mobilurile guvernanților englezi fuseseră întotdeauna „perfect onorabile și sincere". De aceea, a fost primul care a susținut noua politică a lui Neville Chamberlain. La 13 aprilie 1939, primul ministru se ridicase grav din banca sa pentru a anunța Camerei Comunelor că Marea Britanie înțelegea să acorde garanția sa Greciei și României „pentru a evita ca statu-quo-ul din Mediterana și din Balcani să fie transformat prin forță sau prin amenințare cu forța". Dl Churchill îi acordase de îndată sprijinul : „Aplaud din toată inima cuvintele pronunțate de primul ministru. Marea majoritate a Camerei susține, cred, guvernul, în politica pe care o adoptă acum și care constă în edificarea unei alianțe solide între națiuni în măsură să reziste oricărei noi agresiuni. Primul ministru are deplinul drept, în ducerea la bun sfîrșit a acestei intenții, la sprijnul tuturor locuitorilor insulei noastre". Această aprobare atît de categorică fusese precedată de unele remarci din care răzbătea o notă de maliționitate : „Înțelegem foarte bine ce decepție amară și ce surpriză a constituit pentru primul ministru faptul de a se vedea tratat astfel de un dictator în care avea o deosebită încredere și în care ne sfătuia să avem deosebită încredere. Sîntem cu toții alături de el în decepția sa, care este și a noastră". Astfel se soluționa, în Anglia, grava problemă a responsabilităților.

Dl Neville Chamberlain ajungea la o atitudine foarte apropiată de cea a dlui Churchill. Dar în vreme ce acesta din urmă ajunsese la ea prin reflecție politică, Chamberlain ajunsese la aceleași concluzii ca urmare a eșecurilor sale. Exista la primul ministru o pornire mai puțin rațională și mai recentă decît la dl Churchill, dar în schimb mai multă amărăciune și iritare. Chamberlain voise să aibă încredere în Hitler ; el își reprimase tentația de a respinge din capul locului cuvintele mieroase prin

care Hitler îi făcea pe englezi să spere în posibilitatea unei înțelegeri perfecte cu cel de-al III-lea Reich. Nu trebuia oare încercat totul pentru evitarea catastrofei? La drept vorbind, concepțiile lui Chamberlain cu privire la Europa nu s-au deosebit niciodată esențial de cele ale dlui Churchill. Șeful guvernului era el însuși mult prea britanic pentru a nu fi dorit totdeauna să mențină pe continent o ordine dominantă de echilibru. El sperase însă să și-l poată asocia pe Hitler în apărarea acestei ordini. Pe scurt, primul ministru englez, asemeni dlui Hitler, cultivase o himeră: Reich-ul pe care și-l imaginase Chamberlain avea tot atîta consistență reală ca și Anglia pe care o voia Hitler.

Firește, Neville Chamberlain fusese întotdeauna de bună-credință. Buna sa credință îl dusese la München. Se dusese acolo după ce suportase, în două rînduri, toanele dlui Hitler. Niciodată nu consimțise primul ministru, pentru liniștea conștiinței sale, la sacrificii atît de grele și atît de costisitoare. Deplorabilă din punctul de vedere al consecințelor sale, acțiunea ce a condus la momentul München (și care nu era ea însăși decît urmarea unui lung șir de greșeli colective ce favorizaseră crearea unei situații de nesiguranță politică și militară) avea cel puțin o calitate morală incontestabilă. Ea a reprezentat, grație atitudinii și dimensiunilor personale ale dlui Chamberlain, cel mai lăudabil efort întreprins vreodată pentru descurajarea unor intenții războinice. Hitler invocase un pretext: afacerea sudeților. Luînd acest pretext drept cauza reală a crizei europene, Chamberlain pregătea viitorul; greșala era răscumpărată prin bună-credință: atunci cînd, cinci luni mai tîrziu, Hitler a violat angajamentele de la München, indignarea lui Neville Chamberlain a fost împărtășită de întregul Imperiu britanic. Din acest moment Imperiul, în ciuda insuficientei sale pregătiri militare, era gata, din punct de vedere moral, să accepte lupta.

Am întîlnit această hotărîre fermă, de nezdruncinat, la toți miniștrii guvernului, la toți parlamentarii și zariștii cu care am avut ocazia să intru în contact. Cu o unanimitate impresionantă se trăgeau pretutindeni aceleași con-

cluzii din faptul că Hitler nu-şi ţinuse cuvîntul ; cu Reich-ul nu mai era posibilă nici o înţelegere. De acum încolo, pacea nu mai era o chestiune de încredere, ci una de forţă. Trebuia unită întreaga lume împotriva pericolului comun. Această părere generală mi-a fost exprimată de însuşi dl Chamberlain în termeni extrem de categorici. Lordul Halifax m-a condus la primul ministru pentru a-i putea repeta cuvintele pe care Hitler le proferase în prezenţa mea la adresa Angliei. Am fost primit la Camera Comunelor, în mica încăpere rezervată primului ministru. Relatarea mea, cît mai fidelă cu putinţă, nu a avut darul să destindă figura palidă a lui Chamberlain. După ce m-a ascultat în linişte, el a spus, cu o crispare dureroasă a feţei : „Este un mincinos".

Era o sentinţă fără drept de apel, ce avea să hotărască politica engleză.

Lordul Halifax m-a primit la Foreign Office [Ministerul de Externe britanic — *n. ed.*] în prezenţa cîtorva înalţi funcţionari din ministerul său. Eu însumi eram însoţit de ministrul nostru la Londra, dl V.V. Tilea. Gazda mea m-a informat, cu o nespus de mare bunăvoinţă şi sinceritate, în legătură cu demersurile pe care le întreprindea Anglia pentru reorganizarea unui sistem de securitate cît mai extins posibil. M-am străduit să-i arăt cu o egală claritate ce anume putea face o ţară plasată în situaţia în care se afla România pentru a sluji cauza păcii.

Îndată după ocuparea oraşului Praga, Anglia adoptase o „politică de stopare", în scopul de a împiedica repetarea unei surprize ca aceea care pusese puterile occidentale în faţa unui fapt împlinit. Încă din 20 martie, lordul Halifax anunţase în Camera Lorzilor o schimbare în orientarea politicii engleze : „În momentul în care diferite state înţeleg limpede că aparent nu există nici o garanţie împotriva atacurilor succesive îndreptate, pe rînd, împotriva tuturor celor care se opun unor proiecte ambiţioase de dominaţie universală, se produce o mişcare de basculare : apare drept verosimilă întrebarea dacă nu este cazul să contractăm angajamente mutuale extinse în vederea unui sprijin reciproc [...]. Guvernul Maies-

tăţii Sale nu a întîrziat să tragă învăţăminte din evenimente, grăbindu-se să intre în consultări strînse şi practice cu celelalte guverne".

În aceeaşi zi, guvernul englez s-a adresat guvernelor de la Paris, Moscova şi Varşovia, invitîndu-le să se alăture guvernului britanic *„pentru a fi în măsură să se consulte de îndată ce ar fi fost întreprinsă o nouă acţiune împotriva independenţei politice a unui stat european"*. În concepţia lui Chamberlain, un asemenea angajament trebuia să constituie primul pas în direcţia organizării asistenţei mutuale împotriva violărilor dreptului internaţional. Întrucît negocierile în vederea acestui vast proiect ar fi putut fi de lungă durată, iar situaţia internaţională părea gravă, guvernul englez acordase, contrar principiilor şi tradiţiilor sale, garanţii celor trei state ce păreau a fi cu deosebire ameninţate : Polonia, Romînia şi Grecia.

În concepţia conducătorilor englezi, acestea nu erau nicidecum nişte măsuri definitive. Dl Chamberlain numise garanţia dată Poloniei „o poliţă de acoperire", menită să preceadă poliţa de asigurare finală. Recunoscînd că procedeul marca „o ruptură cu ideile tradiţionale în materie, în asemenea măsură încît ar trebui un capitol special care să-i fie destinat în cartea Istoriei", primul ministru încercase să explice că prin aceasta era totuşi respectat un principiu tradiţional, şi anume acela „de a nu fi asumate obligaţii imprecise şi nelimitate care să acţioneze în condiţii imprevizibile".

Dl. Chamberlain, care nu se supunea inovaţiilor îndrăzneţe decît constrîns de evenimente, spera să nu se fi rupt de tradiţie : „Ceea ce sîntem pe cale să facem este să ne asumăm un angajament precis, menit să funcţioneze într-o eventualitate dată : dacă vom fi confruntaţi cu o tentativă de dominare a lumii prin violenţă". Principiului abstract al securităţii colective el îi opune o concepţie mai practică şi mai concretă. De fapt, pentru a trece de la poliţa de acoperire la poliţa de asigurare era obligat să dea politicii sale un caracter mai extins, general. Demersurile sale trebuiau să conducă în mod obligatoriu la un sistem de securitate. Acest sistem s-ar organiza „la

cald" — în timpul unei crize europene — și nu „la rece", în tihna Societății Națiunilor. El căpăta astfel caracterul unei alianțe — a acelei veste alianțe pentru menținerea păcii pe care o reclama de mai bine de un an dl Churchill, el care nu-și făcea deloc griji în privința paginilor noi din cartea Istoriei. În măsurile guvernului totul amintea de proiectul lui Churchill. Dl Chamberlain spera să îndepărteze pericolul războiului prin consolidarea punctelor celor mai amenințate : Polonia, România și Balcanii. Ulterior, trebuiau găsite niște formule potrivite pentru a acorda Uniunii Sovietice garanțiile acordate țărilor din est. Europa ar putea fi atunci cuprinsă în cadrul unei vaste organizații de securitate.

Lordul Halifax m-a îndemnat să examinez împreună cu el șansele de realizare a acestei noi politici (cu atît mai mult cu cît ea se referea la țările din est). Șeful Ministerului de Externe mi-a vorbit mai întîi de garanția acordată Poloniei. La 31 martie, dl Chamberlain declarase Camerei Comune că *„în cazul vreunei acțiuni ce ar periclita clar independența poloneză și căreia guvernul polonez ar estima ca fiind interesul său vital să i se opună cu forțele sale naționale, guvernul Maiestății Sale s-ar considera de îndată obligat să sprijine guvernul polonez prin toate mijloacele"*.

Guvernul englez ținuse seama de dorința exprimată de Polonia de a nu fi nevoită să participe la negocierile începute cu U.R.S.S. în urma evenimentelor din 20 martie. El considerase necesar să facă un gest imediat în favoarea Poloniei. Dar nu luase în considerare susceptibilitatea colonelului Beck, care nu admitea sub nici o formă ca unei puteri precum Polonia să-i fie acordată o garanție unilaterală. Acest punct de vedere a fost corectat cîteva zile mai tîrziu, cu ocazia vizitei întreprinse de Beck la Londra (6 aprilie). S-a convenit încheierea de către cele două națiuni a unui *„acord cu caracter permanent și reciproc, care să înlocuiască asigurarea temporară și unilaterală dată de guvernul englez"*.

Între timp, Beck a dat guvernului englez (în scopul restabilirii unei perfecte simetrii a raporturilor anglo-polone) asigurarea că Polonia se considera obligată să vină

în sprijinul Angliei, în aceleași condiții cu cele specificate prin asigurarea temporară pe care guvernul englez o acorda Poloniei.

Această formalitate îi convenea Angliei, căci ea îi permitea să intervină mai activ în afacerile Poloniei, fără teama de a jigni noul său partener. Lordul Halifax avea și el scrupule ; acestea erau de altă natură decît cele ale colonelului Beck. El nu dorea ca sprijinul acordat Poloniei să poată fi interpretat ca o încurajare la o mișcare războinică. Ministrul știa că nu va putea evita acuzațiile Reich-ului cu privire la acest subiect. Propaganda nazistă se folosea de orice. Trebuia măcar să se abțină de la orice gest echivoc ce ar fi de natură a alimenta acuzațiile. Lordul Halifax atribuia acestei îndatoriri politice semnificația unei chestiuni de conștiință ; nici un ministru nu a avut mai mult ca el simțul responsabilității. Studiase cu scrupulozitate problema Danzigului și se străduise să obțină din partea lui Beck asigurări precise în privința condițiilor în care Polonia ar consimți să se înțeleagă cu Reich-ul. Influența sa personală fusese exercitată tot timpul în sensul liniștirii lucrurilor. Simțeam, în întrebările pe care mi le-a pus cu privire la convorbirea mea cu Beck, grija pe care o avea de a afla dacă ministrul polonez înțelegea în mod real, așa cum promisese, să asigure populației germane din Danzig posibilitatea de a se autoguverna într-un cadru internațional. Am putut să-l liniștesc în această privință ; sentimentele pașnice nutrite de Beck la adresa Germaniei nu putea fi puse la îndoială, iar guvernul polonez ar face, desigur, tot ce îi stă în putință pentru a depăși criza. Nu i-am ascuns însă interlocutorului meu englez că intențiile ce-mi fuseseră împărtășite la Berlin erau mult mai puțin încurajatoare. Invocînd caracterul german al orașului Danzig, Hitler părea decis să încorporeze acest stat liber în Marele Reich german. „Și eu mă tem că concesiile la care ar consimți dl Beck nu-i sînt deloc suficiente dlui Hitler".

Argumentul etnic care pleda în favoarea tezei germane nu mai reușea — ca pe timpul problemei sudeților — să sensibilizeze conștiința englezilor. Simțeam, totuși,

că acest argument îi jena. Ce li se putea răspunde germanilor atunci cînd ar cere să intre în Danzig ? Am sugerat că ar trebui să li se răspundă să părăsească Praga. Dacă eram decişi să-i rezistăm lui Hitler, era un pericol evident de a se angaja noi dezbateri aşa cum îi conveneau lui. Cîştigase partide împotriva cehilor, utilizînd pentru o cauză nedreaptă argumente ce puteau părea juste. Aveam oare să-i permitem să exploateze o nouă afacere sudetă ?

Mi s-a răspuns că germanii nu vor ieşi din Praga, chiar dacă li s-ar cere acest lucru cu insistenţă. I-am răspuns că nu aceasta era problema. Modul în care se angaja problema Poloniei o reamintea pe aceea a Cehoslovaciei. Hitler îşi însuşise mai întîi regiunea sudetă, apoi, după ce orice rezistenţă militară devenise imposibilă, ocupase Boemia. El se servise de un argument de ordin etnic pentru a suprima un stat şi a supune un popor străin. Dacă reuşea să rupă Polonia de mare şi să înconjoare teritoriul polonez, de la Memel pînă la Carpaţii Slovaciei, atunci se termina cu independenţa poloneză. Lui Hitler trebuia să i se spună că acest lucru era imposibil, pentru că *lumea înţelesese*. Şi dacă, vorbind de Danzig, el ar invoca *dreptul său*, pentru a-l opri ar trebui să-i fie reamintită crima : ocuparea oraşului Praga.

Acest schimb de cuvinte nu avea mare valoare practică ; îmi permitea, totuşi, să constat cu cîtă grijă şi meticulozitate înţelegea omul de mare probitate care era lordul Halifax să practice politica de „încercuire". Deopotrivă de convins ca şi primul ministru că nu mai era posibil să se aibă încredere în Hitler, lordul Halifax era la fel de preocupat să evite cu foarte mare atenţie ceea ce ar fi putut fi interpretat drept provocare. Chiar dacă războiul era inevitabil, trebuia să se acţioneze ca şi cum ar putea fi încă evitat. Acesta era spiritul în care proceda cu Polonia. El nu o presase să se înţeleagă, împotriva voinţei sale, cu Uniunea Sovietică. Argumentele lui Beck în această privinţă i se păruseră plauzibile. Pentru a nu provoca reacţii periculoase, el a preferat să sondeze terenul de partea Moscovei înainte de a angaja mai mult

Polonia pe calea colaborării generale. Cu toate acestea, colaborarea generală în apărarea păcii rămînea scopul esențial al eforturilor guvernului britanic. Pentru ea și-a extins Anglia garanția asupra Greciei și a României.

Am ajuns să vorbim despre Balcani. La 13 aprilie, primul ministrul făcuse în Camera Comunelor următoarele declarații :

„Guvernul Maiestății Sale consideră că îndeplinește o îndatorire și face un serviciu nelăsînd nimănui vreo îndoială în privința poziției sale [...]. Avînd în vedere neliniștea deosebită trezită de evenimentele din ultimele săptămîni, guvernul Maiestății Sale a dat României și Greciei asigurarea că, în cazul unei acțiuni ce ar amenința în mod vizibil independența României și a Greciei și căreia, conform concepției guvernelor român și grec, ar fi în interesul lor vital să i se opună cu toate forțele lor naționale, guvernul Maiestății Sale ș-ar considera obligat de a le acorda tot sprijinul ce îi stă în putință".

La Paris, dl Daladier [1] făcuse în aceeași zi o declarație identică în fața Camerei Deputaților. În conciliabulele ce pregătiseră această declarație, guvernul englez se arătase deosebit de preocupat de Grecia, în vreme ce guvernul francez ceruse în mod insistent ca garanția să fie extinsă și asupra României.

În aceste vremuri tulburi, o garanție de acest gen era un cuțit cu două tăișuri : ea expunea țările pe care trebuia să le apere resentimentelor, chiar mîniei celui de-al III-lea Reich. Dl von Ribbentrop încunoștiințase țările interesate, în ajunul zilei în care urmau să fie făcute declarațiile, „că nu credea că ar mai exista state dispuse să se lase amăgite de englezi". Reich-ul, spunea dl von Ribbentrop, „va considera ca fiind îndreptată împotriva sa orice participare la politica de încercuire dusă de guvernul englez, trăgînd din aceasta concluziile ce se impun". Ribbentrop reamintea cuvintele rostite de Hitler la 1 aprilie la Wilhelmshafen [2] : „Oricine se declară gata să scoată castanele din foc pentru marile puteri, trebuie să se aștepte să-și frigă degetele".

Între timp, țările balcanice, care nu se aflau sub o amenințare imediată, acceptaseră cu recunoștință garanția franco-britanică. Ele vedeau în aceasta un mijloc de apropiere de vechii aliați, care păruseră, chiar și în ultima vreme, a voi să dispară de pe scena sud-estului european. Prezența Angliei și a Franței într-o regiune în care Axa [3] avea pretenția să domnească singură li se părea a promite dacă nu securitatea certă, cel puțin o oarecare libertate. Mesajul dlor Chamberlain și Daladier le lega de o Europă ce le era dragă și pe care înțelegeau să o servească loial ; eram fericit să pot comunica personal aceste idei lordului Halifax.

Am adăugat că țările balcanice, și România în primul rînd, sperau ca sprijinul puterilor occidentale să nu se limiteze la domeniul politic, ci că Anglia și Franța să-și facă simțită prezența și pe plan economic. Dacă Germania avea să controleze singură piețele din sud-est, ar fi dificil ca ea să nu exercite o influență determinantă în Balcani. Or, zelul pe care îl depune Germania pentru cucerirea piețelor dunărene și balcanice se datora imensei indiferențe a puterilor occidentale față de economia acestor regiuni. Evident, Germania avea acolo interese economice mai importante decît cele pe care le puteau valorifica puterile occidentale. Nu era nici drept și nici înțelept să încerci a contracara în Europa jocul natural al intereselor complementare. Dar satisfacerea așa-numitelor interese complementare nu absorbea toate posibilitățile de schimburi ale țărilor sud-est europene : exista o marjă importantă de care ar fi trebuit să profite Anglia și Franța ; în caz contrar, aceste țări riscau să alunece complet în spațiul închis al economiei germane. Libertățile Europei nu puteau fi apărate exclusiv prin garanții politice și militare : erau necesare eforturi pentru organizarea schimburilor economice în așa fel încît fiecare țară să poată păstra raporturi constante cu piața liberă. Guvernul român tocmai încheiase un acord economic de mare amploare cu Reich-ul. Făcuse acest lucru pentru a pune capăt unei tensiuni politice și pentru a îndepărta o amenințare în legătură cu care fusese avertizată de toate puterile prietene. Acest acord, încheiat în urma negocie-

rilor pe care guvernul englez le cunoaștea *, nu avea caracterul arbitrar și abuziv pe care unii voiau să i-l atribuie. El nu afecta interesele economice ale României și nu angaja ansamblul economiei românești. Guvernul român era dornic — reprezentanții săi o declaraseră în mai multe rînduri — să dezvolte toate legăturile economice cu puterile occidentale. I-am exprimat din nou lordului Halifax această dorință, asigurîndu-l că un sprijin efectiv de ordin economic din partea Angliei ne-ar fi cu atît mai prețios cu cît el ne-ar ajuta să rezistăm mai bine tendințelor acaparatoare manifestate de germani în cursul recentelor negocieri.

Lordul Halifax a fost de acord cu interpretarea pe care am dat-o garanției engleze. Guvernul britanic făcuse acest gest cu totul neobișnuit pentru a sublinia intenția sa de a nu se dezinteresa de Balcani. Anglia nu acceptase niciodată teza împărțirii în zone de influență. Ea înțelegea nu numai să mențină relații cu țările din sud-estul european, ci era gata să le acorde sprijinul său în caz de pericol. Guvernul englez știa că o asemenea politică cerea un efort constant atît în domeniul economic, cît și în cel politic. Sir Frederick Leith-Ross tocmai plecase în România ; acest eminent expert al Foreign Office-ului avea ca misiune să strîngă legăturile Angliei cu piața românească * *.

Guvernul britanic înțelegea însă că toate garanțiile pe care le acordase în speranța de a asigura pacea în est erau insuficiente dacă nu erau înglobate într-un sistem de securitate mai vast. Acest sistem, pentru a fi complet,

---

* La 23 martie 1939, chiar în ziua în care a fost semnat acordul economic cu Germania, am primit următoarea scrisoare din partea lui sir Reginald Hoare, ministrul Angliei la București : „Dragul meu ministru, sper că nu veți fi nemulțumit dacă vă spun că trimit la Londra următoarea telegramă : «Am menținut contactul cu guvernul român de la începutul actualei crize și am motive de a exprima opinia că negociază cu înțeleaptă circumspecție»".

** Îi întîlnisem pe sir Frederick Leith-Ross cu ocazia trecerii mele prin Bruxelles. Sir Frederick se ducea la București „pentru a studia mijloacele prin care România ar putea fi ajutată să se mențină pe piața mondială și să nu dispară în spațiul economic închis al Reich-ului german".

trebuia să pornească de la Londra și Paris și să se oprească la Moscova ; Varșovia și Ankara constituiau pivoți indispensabili. Totodată, pentru a ajunge la capitala sovietelor — scopul suprem al eforturilor lor diplomatice —, conducătorii englezi își propuseseră să urmeze două căi distincte : una din sud, care trebuia să lege puterile occidentale de Turcia și, prin intermediul Turciei, de Rusia sovietică ; și calea directă, cea a negocierilor angajate cu Moscova pentru a face Rusia să participe la apărarea păcii în estul european.

Guvernul englez luase recent un prim contact cu guvernul turc. El exprimase la Ankara dorința sa de a vedea Turcia asociindu-se unei politici de securitate efectivă, în răsăritul Mediteranei și în Balcani. Lordul Halifax era mulțumit să mă poată informa că răspunsul guvernului turc era în principiu favorabil.

I-am răspuns lordului Halifax că guvernul turc comunicase deja guvernului român intenția sa de a stabili raporturi mai strînse cu puterile occidentale și că noi am urat succes acestui proiect. Guvernul român înțelegea perfect că eficacitatea garanțiilor anglo-franceze depindea în mare măsură de organizarea securității în Balcani. Datorită distanței la care se afla față de Axă, Turcia avea o mai mare libertate de acțiune decît vecinii săi balcanici ; ea putea întreține deschis cele mai strînse raporturi, atît cu puterile ocidentale, cît și cu Uniunea Sovietică ; în consecință, părea hărăzită a fi un pilon esențial al securității balcanice.

Am putut chiar să-i dovedesc lordului Halifax că Turcia și România, chiar înainte ca Anglia să fi acordat garanțiile sale, luaseră unele decizii importante care le situau anticipat în tabăra puterilor hotărîte să reziste presiunii germane. I-am relatat ministrului englez o întrevedere ce avusese loc la Constantinopol la 8 aprilie (a doua zi după evenimentele din Albania)[4] între mine și dl Sarageoglu[5], ministrul afacerilor străine al Turciei. Colegul meu turc, puternic impresionat de agresiunile permanente îndreptate împotriva țărilor din sud-estul european, îmi comunicase dorința guvernului său de a contribui în mod hotărît la rezistența noastră comună.

Înainte de a-și asuma angajamente precise, Turcia dorea să cunoască exact forțele pe care intenționau Anglia și Franța să le pună în slujba politicii lor ; ea era însă decisă să contribuie efectiv la consolidarea Antantei balcanice. În urma acestei întrevederi, au fost redactate o serie de documente. Procesul verbal începea astfel :

„Cei doi miniștri au trecut în revistă evenimentele politice care s-au succedat de la ultima Conferință balcanică. Ei au constatat că în Europa se accentuează tot mai mult o tendință de hegemonie, care tinde să fie impusă tuturor țărilor, amenințînd în special estul și sud-estul ; pe de altă parte, că par a se depune eforturi de organizare în vederea unei rezistențe comune în fața aceste tendințe de hegemonie [...]".

Procesul-verbal era completat cu note secrete „pe marginea convorbirilor", redactate de comun acord de cele două părți. La punctul 1 se spunea :

„Turcia și România vor depune toate eforturile pentru întărirea Antantei balcanice în toate domeniile și pentru sporirea potențialului lor de acțiune".

Punctul 3, cel mai important, avea următorul conținut :

„Dacă evenimentele vor impune, fie României, fie Turciei, fie celor două state în ansamblu, fie Antantei balcanice în întregul său, să facă o alegere și să adopte o poziție hotărîtă între cele două grupări care se găsesc astăzi față în față, **este de la sine înțeles că România și Turcia se vor ralia — și vor insista pentru ca aliații lor din Antanta Balcanică să acționeze la fel — la gruparea care se unește și se organizează în vederea realizării unei rezistențe comune în fața tendințelor de hegemonie care le amenință independența și securitatea"**.

Articolele următoare prevedeau ajutorul pe care cele două state ar putea să și-l acorde reciproc în caz de pericol, iar articolul 6 se referea la convorbirile pe care statele în cauză le purtau cu puterile occidentale : „[...] *România și Turcia se vor strădui să obțină toate precizările necesare în vederea unui sprijin militar efectiv (trupe, material,arme, muniții, flotă, aviație), pentru*

ca participarea la rezistența comună să poată contribui în mod eficient la succesul final'.

Aceste note secrete, al căror conținut l-am împărtășit lordului Halifax, erau o mărturie a spiritului în care se desfășuraseră convorbirile de la Instanbul. Ele demonstrau, totodată, corectitudinea guvernului turc, care, cu deplina aprobare a prietenilor săi români, tocmai se angajase în negocierile cu Anglia.

Datorită poziției sale avantajoase, Turcia putea sluji securitatea balcanică nu numai prin strîngerea legăturilor sale cu occidentalii, ci și prin raporturile foarte strînse de prietenie pe care le întreținea cu Uniunea Sovietică. Îi exprimasem dlui Sarageoglu, cu ocazia întîlnirii noastre de la Istanbul, dorința guvernului român de a vedea stabilindu-se relații de încredere între U.R.S.S. și Antanta balcanică și l-am rugat să transmită la Moscova un rezumat al convorbirilor noastre. Am fost informat ulterior că fusese făcută comunicarea de către ministrul turc și că guvernul sovietic îi mulțumise pentru aceasta. Atunci mi se părea că, pentru a aduce sistemului de securitate extins sprijinul necesar al Uniunii Sovietice, era mai bine să se recurgă la intermediul Antantei balcanice decît la cel al „statelor limitrofe" care despărțeau Reich-ul de Rusia. De vreme ce Berlinul manifesta o iritare crescîndă și tot mai periculoasă față de orice acord ce putea fi interpretat ca o „acțiune de încercuire, era dificil să se ridice obiecții împotriva participării active a Rusiei la apărarea păcii balcanice. Ca și în cazul altor mari crize europene, Balcanii păreau destinați să joace un rol determinant ; dacă era posibil ca voinței Reich-ului să i se opună o regiune balcanică unită, a cărei independență și securitate să fie garantate de majoritatea marilor puteri, Hitler nu putea tulbura pacea. În fața presiunilor exercitate de Axă, Turcia era mai indicată decît Polonia să constituie puntea de legătură dintre Occident și Rusia. Or, în acea primăvară a anului 1939, sprijinită de vecinii și de prietenii săi, ea era decisă să se pună în serviciul cauzei rezistenței.

Ideile pe care le-am exprimat erau în acord cu politica Imperiul britanic. Lordul Halifax nu mi-a ascuns importanța pe care o atribuia guvernul englez întregii in-

dependențe a Balcanilor și consolidării unității lor ; mi-a vorbit în aceiași termeni ca dl Churchill despre necesitatea de a înglobă Bulgaria în Antantă. El m-a asigurat că negocierile cu Turcia, care nu erau decît la început, urmau să fie impulsionate nu numai pentru a crea noi legături cu această țară, ci și pentru a asocia Turcia efectului garanțiilor pe care Anglia le-a acordat României și Greciei. În fine, scopul suprem pe care îl urmărea guvernul englez era de a racorda tratatul pe care intenționa să-l încheie cu Turcia cu acordurile ce consfințeau prietenia turco—sovietică. Era o modalitate de a ajunge la Moscova prin sud și de a interesa Uniunea Sovietică în apărarea comună a unei regiuni a cărei securitate era esențială pentru echilibrul european.

Guvernul britanic înțelegea să determine Rusia să participe la securitatea continentului și prin alte mijloace. El era hotărît să ajungă la un acord direct cu Moscova. Lordul Halifax simțea că aceasta era problema cea mai delicată și mai dificilă ce îi rămăsese de rezolvat.

Referitor la Uniunea Sovietică, guvernul nu împărtășea optimismul dlui Churchill, nici iluziile opoziției laburiste. El remarcase că Rusia era reticentă, că-și urma propriul său drum și că nu manifesta nici o grabă de a accepta formulele de asistență ce îi erau propuse. În plus, guvernul britanic era obligat să țină seama de obiecțiile ridicate de Polonia și, într-o măsură mai mică, de România. El înțelegea că aceste două țări limitrofe voiau să se țină la distanță de o politică ce le-ar fi expus unui pericol cu mult mai mare. Guvernul britanic era însă decis să învingă toate dificultățile, căci sprijinul Rusiei era indispensabil pentru a ține în frîu ambițiile nestăpînite ale Germaniei.

Guvernul nu dispunea decît de un număr redus de formule pentru cîștigarea Rusiei. Aceste formule, subtile și alambicate, trebuiau cîntărite în așa fel încît Rusia să se trezească angajată fără ca Germania să devină bănuitoare. Mai era necesar ca țările limitrofe, cărora occidentalii le acordaseră garanții, să fie cuprinse în noul sistem fără a fi totuși menționate în mod expres. Lucru-

rile trebuiau exprimate fără a fi spuse și trebuiau strînse din nou, cu precizie, legături invizibile.

Guvernul englez se înhămase la această sarcină cu mai multă fermitate decît convingere. El avea să se ciocnească încă de la început de obstacole ce păreau insurmontabile. Am menționat deja răspunsul dat de ministrul afacerilor externe al Poloniei notei britanice din 20 martie. Beck accepta să schimbe cu Anglia angajamente de asistență, dar refuza să se alieze cu Rusia.

Pe de-altă parte, contele Raczynski, ambasadorul Poloniei la Londra, comunica la Foreign Office că „Polonia se afla în imposibilitatea de a semna un acord politic în care U.R.S.S. ar fi parte contractantă". Această atitudine categorică a atras refuzul Moscovei de a da curs notei engleze din 20 martie.

Guvernul englez s-a văzut obligat să continue negocierile cu Varșovia și Moscova separat. A făcut noi oferte U.R.S.S.-ului, sperînd să poată uni într-o bună zi eforturi ce începuseră prin a lua direcții atît de divergente. În cursul lunii aprilie între Londra, Paris și Moscova a avut loc un schimb permanent de telegrame, note și memorandumuri. Nici un proiect nu a întrunit voturile celor trei capitale ; nu s-a putut stabili un text comun nici măcar între Londra și Paris.

Guvernul sovietic se angajase în aceste negocieri cu neîncredere. El nu ezitase, ce-i drept, să accepte încheierea unui acord direct între Franța, U.R.S.S. și Anglia. Dar puterile occidentale cereau cu totul altceva : ele voiau ca U.R.S.S. să se asocieze garanțiilor pe care ele le acordaseră Poloniei și României. Moscova a răspuns că Polonia și România erau cele care trebuiau să facă această cerere, sau cel puțin să-și declare acordul. Cunoscînd opoziția Poloniei și rezervele României (și împărtășind în parte temerile acestor țări cu privire la Germania, gata să brutalizeze orice politică de „încercuire"), guvernul englez a sugerat utilizarea perifrazelor și a formulelor indirecte.

„Guvernul britanic a luat notă de recenta declarație a dlui Stalin, potrivit căreia Uniunea Sovietelor se declară pentru sprijinirea națiunilor care ar fi victimele unei

agresiuni și luptă pentru independența lor. S-ar părea, deci, că guvernul sovietic se conformează în totalitate acestei politici, dacă face acum din proprie inițiativă o declarație publică în care, referindu-se la declarația generală menționată mai sus și la declarațiile făcute recent de guvernul britanic și guvernul francez, repetă că, în eventualitatea unui act de agresiune împotriva oricărui stat vecin cu Uniunea Sovietică și la care acest stat ar opune rezistență, va fi acordat sprijinul guvernului sovietic, dacă este exprimată o dorință în acest sens, sprijin ce va fi furnizat în modul cel mai adecvat".

Guvernul britanic a propus, pe scurt, ca Uniunea Sovietică să facă o declarație de garanție care să constituie un angajament unilateral, așa cum făcuseră Anglia și Franța. Pentru guvernul sovietic era foarte simplu să respingă un asemenea proiect, care presupunea asumarea unor angajamente importante în termeni extrem de incerți.

În ceea ce privește guvernul francez, deși legat de aceleași piedici ca și guvernul de la Londra, acesta s-a străduit să găsească formule mai precise. Ministerul din Quai d'Orsay [6] redactase la 14 aprilie următorul text: *„În cazul în care Franța și Marea Britanie s-ar afla în stare de război cu Germania, ca urmare a acțiunii pe care ar întreprinde-o pentru a acorda ajutor sau asistență României sau Poloniei, victime ale unei agresiuni neprovocate, U.R.S.S le va acorda imediat ajutor și asistență, În cazul în care U.R.S.S s-ar afla în stare de război cu Germania ca urmare a acțiunii pe care ar întreprinde-o pentru a acorda ajutor și asistență României și Poloniei, victime ale unei agresiuni neprovocate, Franța și Marea Britanie îi vor acorda imediat ajutor și asistență".*

Dl Bonnet [7] apreciase proiectul englez ca fiind prea vag. Lordul Halifax găsise formula franceză ca fiind mult prea directă; cele două texte au fost comunicate separat la Moscova. Acest lucru a oferit un spațiu mai mare de manevră guvernului sovietic, care a comunicat răspunsul său la Londra și Paris la 19 aprilie. În cursul ședерii mele la Londra tocmai sosise și se afla încă în studiu contrapropunerea sovietică. Lordul Halifax m-a

sfătuit să cer colegului său francez să mi-o aducă la cunoștință cu ocazia apropiatei mele treceri prin Paris. Am avut impresia că guvernul englez era înclinat să lase guvernului francez inițiativa negocierilor, întrucît acesta manifesta o reală ardoare și cea mai vie dorință de a reuși. Am promis că îl voi ruga pe dl Bonnet să mă informeze asupra acestei ultime faze, care mă interesa în cel mai înalt grad *.

Eram mîhnit că nu pot încuraja în mod efectiv eforturile pe care le desfășura lordul Halifax pentru consolidarea garanțiilor acordate de Anglia țării mele. Politica plină de precauție pe care se vedea obligată să o urmeze România ne interzicea să participăm în mod deschis la o acțiune pe care Reich-ul o denunța ca fiind îndreptată împotriva lui. Amenințările lui Hitler, pe care tocmai le înlăturasem semnînd acordul economic, atitudinea incertă pe care părea a o fi adoptat U.R.S.S după München, în fine rapiditatea reacțiilor naziste în opoziție cu încetineala tratativelor interaliate, totul contribuia la a ne impune o atitudine rezervată.

Nu puteam decît să aprob formulele indirecte pe care Anglia și Franța înțelegeau să le pună în slujba securității estului. Sesizînd cît era de dificil să fie învinse, prin asemenea mijloace, reticențele justificate și să fie recîștigată Uniunea Sovietică pentru cauza securității generale, nu-mi era permis, pentru a compensa inconvenientele unei atitudini rezervate, decît să dau asigurări formale că România se va integra, în caz de război, în sistemul de securitate anglo—franco—rus. Am găsit la lordul Halifax, așa cum cîteva zile mai tîrziu aveam să găsesc la conducătorii francezi, înțelegerea față de acest punct de vedere. Negocierile urmau să se desfășoare fără ca guvernul român să fie invitat să se pronunțe deschis cu privire la o politică la care, lucru știut, își dăduse tacit adeziunea * *.

Din nefericire exista un alt punct în privința căruia înțelegerea Angliei pentru nevoile unei țări ca România

---

* A se vedea *Capitolul VI*, p. 154.
** A se vedea *Epilogul*, p. 206.

nu avea să se traducă în fapte reale. Politica de stopare a expansionismului german, așa cum o inaugurase guvernul britanic, impunea ca toate țările amenințate să fie nu numai beneficiarele anumitor garanții, ci să fie puse în stare de apărare efectivă. Garanțiile occidentale nu operau decît dacă țara beneficiară a garanției rezista la agresiune „cu toate forțele sale naționale". Or, înarmarea acestor forțe naționale impunea un efort industrial pe care nu îl putea realiza nici una dintre țările beneficiare ale garanției. Aceste țări nu-și neglijaseră armatele ; ele făcuseră din acestea excelente instrumente de luptă, animate de cel mai bun moral și echipate din abundență cu armament mediu. Armamentul motorizat și greu nu putea fi furnizat în cantitate suficientă decît de uzinele din Occident. Franța își înarmase prietenii din est timp de mulți ani ; dar propriile sale nevoi, precum și o anumită încetineală în fabricație au redus posibilitățile de export. România s-a adresat atunci uzinelor din Cehoslovacia. În curînd „Škoda" avea să devină principalul furnizor al armatei române. Cînd Reich-ul a ocupat Boemia, programul românesc de reînarmare a rămas în suspensie. Au fost necesare negocieri la Berlin pentru a se obține executarea comenzilor în curs. Semnificația politică pe care riscau să o îmbrace aceste negocieri era clară : armata română devenea tributară Reich-ului. Garantată de Londra și înarmată de Berlin, România se afla într-o situație nu lipsită de neprevăzut.

Cu ocazia ultimei sale călătorii la Londra (noiembrie 1938), la o lună și jumătate după München, regele Carol atrăsese atenția guvernului englez asupra nevoilor armatei române. Am reluat această problemă, insistînd asupra consecințelor pe care le putea avea ocuparea orașelor Praga și Pilsen asupra situației militare din est. Am supus autorităților britanice competente o listă cu numeroasele comenzi pe care ministerul nostru de război ar fi vrut să le facă în Anglia. Lordul Halifax mi-a declarat că această listă urma să fie examinată cu cea mai mare atenție, dar că, date fiind nevoile proprii ale Angliei și întîrzierea suferită pînă atunci de propria reînarmare,

era puțin probabil ca ea să poată furniza României „ceva asemănător" în cantitățile prevăzute în listă.

Nu mi-am putut ascunde dezamăgirea. Era prea evident faptul că, state mari și mici, ne lăsaserăm cu toții depășiți de evenimente. Ajunseserăm la obstacol fără a ne fi luat elan și a ne fi pregătit forțele ; politica de rezistență pe care voiam s-o opunem politicii de violență era atît de improvizată, încît nu reușea nici să se exprime în formule diplomatice exacte și nici să se sprijine pe o putere militară reală. Dată fiind imposibilitatea țărilor din est de a-și procura armamentul modern indispensabil altfel decît din unele uzine controlate de acum înainte de Reich, era cît se poate de limpede că libertatea de acțiune a țărilor noastre se diminua tot mai mult.

Totuși, conștientă de greșelile sale trecute, Anglia era pe cale să reacționeze și asupra acestui punct. Ea se pregătea să pună forța în serviciul politicii sale. Am avut avantajul de a cunoaște primul importanta știre pe care guvernul britanic era hotărît să o anunțe în acele zile. Cu ocazia ultimei mele audiențe la Foreign Office, la 26 aprilie, lordul Halifax a întrerupt convorbirea noastră pentru a se deplasa în Downing Street [8], unde primul ministru purta tratative cu liderii mișcării muncitorești. La înapoiere, ministrul m-a informat că dl Chamberlain urma să anunțe Angliei introducerea serviciului militar obligatoriu. „Este o măsură — mi-a declarat lordul Halifax — care se îndepărtează într-o oarecare măsură de la tradiția noastră. Totodată, pentru a evita dificultățile de ordin intern, primul ministru a ținut să consulte în prealabil reprezentanții sindicatelor muncitorești. Recrutarea generală și o eventuală mobilizare trebuie să fie astfel reglementate încît să nu perturbe cu nimic producția industrială".

La rîndul său, șeful Foreign Office-ului și-a luat propriile precauții. Sir Neville Henderson, ambasadorul Marii Britanii la Berlin, fusese convocat de cîteva zile la Londra. Tocmai plecase cu misiunea de a-i comunica știrea lui Hitler. „Ne-am gîndit — mi-a explicat lordul Halifax — că este preferabil să le spunem chiar noi ger-

manilor ce avem de gînd să facem şi de ce ; ei nu trebuie să afle acest lucru din ziare" *.

Explicaţia lordului Halifax ţinea cont de faptul că două zile mai tîrziu, la 28 aprilie, Hitler urma să pronunţe un mare discurs. Nu trebuia să i se ofere cancelarului, a cărui politică era supusă acceselor de mînie, pretextul pentru a aprinde praful de puşcă.

În pofida tuturor menajamentelor, comunicarea pe care sir Neville Henderson o făcea în Wilhelmstrasse conţinea în sine un răspuns categoric la cuvintele bune şi rele proferate de Hitler la adresa Angliei. Guvernul britanic nu se lăsa înduplecat nici prin linguşiri, nici prin ameninţări. Celor dintîi le opunea spiritul său politic şi tradiţionalul său bun simţ ; celorlalte, se decisese să le opună forţa, chiar dacă trebuia să facă pînă la capăt un efort cu care nu mai era obişnuit.

Fusesem martorul apelului imperativ pe care Hitler îl lansase Angliei ; eram chiar mai în măsură să apreciez valoarea răspunsului formulat în timp ce mă aflam la Foreign Office. Cum lordul Halifax şi-a exprimat speranţa că gestul Angliei va avea un efect salvator în Europa, i-am răspuns că era de dorit să fie înţelese pretutindeni importanţa şi gravitatea unei hotărîri care apăra mai bine cauza dreptului şi împiedica slăbirea în continuare a acestuia. „În orice caz — a adăugat surîzînd lordul Halifax —, guvernul englez a ajuns la concluzia că trebuie să se conformeze uzanţelor şi tradiţiilor continentului, pentru a dovedi lumii întregi că ia lucrurile în serios".

---

* Într-adevăr, în acea zi de 26 aprilie — dl Chamberlain urma să facă declaraţia sa în Camera Comunelor în cursul după-amiezii —, ambasadorul Angliei remitea dlui de Weizsäcker, secretarul de stat din Wilhelmstrasse, un *aide-mémoire* anunţînd măsurile pe care guvernul englez înţelegea să le ia pentru introducerea serviciului militar obligatoriu în Regatul Unit. Sir Neville Henderson era împuternicit să însoţească această comunicare de explicaţii verbale, care să înceapă cu aceste cuvinte : „Politica dlui Chamberlain este o politică de pace. Dl Chamberlain apreciază însă că cel mai bun mijloc de menţinere a păcii este de a manifesta de o manieră indubitabilă faptul că Anglia este gata să se apere, la nevoie, împotriva oricărui atac".

Sentimentul cu care am părăsit Anglia cîștigase în intensitate în urma acestei ultime întrevederi. Domnul care s-a aplecat spre mine, la plecarea trenului, pentru a-mi strînge încă o dată mîna, păstrase toate semnele exterioare ale unei ținute civile impecabile : jobenul strălucitor în opt ape, pardesiul bine croit, umbrela magnifică. Dar, parcă împotriva voinței sale, aerul de nobilă nonșalanță fusese înlocuit de o atitudine mai marțială. Părea să spună cu bărbătească resemnare : fiindcă trebuie neapărat, vom ști să facem cele de cuviință ! Această atitudine de diplomat aflat sub arme, contrară tuturor „tradițiilor", avea totuși un aer foarte britanic.

Capitolul VI NELINIȘTEA FRANȚEI

Criza internă și repercusiunile sale asupra politicii externe • Guvernul ; dl Daladier, politica de pace a dlui Georges Bonnet • Discursul lui Hitler din 28 aprilie 1939 • Negocierile franco—anglo—sovietice • Franța și Italia.

Nu există oraș pe lume în care povara onorurilor oficiale să fie mai grea de dus decît la Paris : să circuli în mașină închisă, între două motociclete, să nu te poți opri ici și colo, unde îți dă inima ghes (să admiri o perspectivă, să cauți cărți de-a lungul cheiurilor sau să hoinărești pe bulevarde), pare un tribut prea apăsător plătit politicii.

Orașul se răzbună tratîndu-te cu o superbă indiferență. Este suficient să ieși din hotel pe un covor roșu întins pînă la portiera mașinii, ca să se rupă legătura intimă ce se stabilește, încă de la sosire, între călător și Paris. Singurii oaspeți pe care capitala pare să-i considere străini sînt oaspeții așa-ziși de vază.

Răzbunarea Parisului este și mai subtilă. Orașul, pe care nu ești în măsură să-l abordezi liber, îți ascunde țara. Întregul Reich se afla în camera în care mă primise și îmi vorbise Hitler. Mi se păruse ușor să găsesc Anglia politică între palatul Westminster [1], Downing Street și Foreign Office. La Paris am întîlnit oameni politici străluciți, mari ziariști, diplomați iluștri. Mi-a fost greu să descopăr Franța, să-i ascult vocea, să-i cunosc gîndurile. Am atribuit această dificultate farmecului de nedescris

al frumoasei capitale, care mă atrăgea și-mi dispersa atenția. Mai erau probabil și alte motive. În acea primăvară a anului 1939 Franța însăși abia se regăsea pe sine.

Supusă ordinelor Führerului său, Germania întreagă și unită era gata pentru o acțiune periculoasă. Anglia redevenea unanimă sub impulsul indignării ; ocuparea orașului Praga învinsese vechile ezitări și întreaga țară, înainte de a-și fi adunat forțele, era hotărîtă să reziste. Franța însă continua să fie divizată. Lunga și dificila criză europeană care condusese la acordul de la München zguduise puternica sa poziție morală. I se revelase un sentiment nou, acela al singurătății. Soarta nedreaptă care lovise poporul său generos provocase în interiorul comunității franceze grave disensiuni. Divizarea era înveninată de crize sociale și se simțea o anumită oboseală a regimului.

Unde era deci sistemul său politic european ? Cu ocazia afacerii cehoslovace, în 1938, guvernul francez sondase intențiile statelor prietene. Nici unul nu răspunsese fără rezerve la chemarea sa. Iugoslavia era șovăielnică : propunerile ademenitoare pe care Berlinul și Roma i le făceau, după moartea regelui Alexandru [2], cîștigau tot mai mult teren în sînul guvernului iugoslav. România se declarase gata să ajute Cehoslovacia ; ea perseverase în această atitudine loială pînă în ajunul Münchenului, dar nu mai putuse să se decidă de a-și asuma anticipat angajamentul de a lăsa trupele sovietice să treacă pe teritoriul său. În ceea ce privește Polonia, ea se situase categoric printre adversarii președintelui Beneș și reclamase Teschenul. Pentru a-i ține piept lui Hitler, Franța nu mai putea conta decît pe sprijinul Angliei. Dar și acest sprijin fusese condiționat : Anglia, dispusă să susțină o acțiune de rezistență diplomatică, nu dorea să-și asume riscurile unui război cu doar cele cîteva divizii de care dispunea.

În aceste condiții, conducătorii francezi s-au aliniat părerii exprimate de aproape întreaga Europă, anume că trebuiau evitate soluțiile extreme.

Acestor oameni politici li s-a reproșat slăbiciunea, de care ar fi știut să profite Germania. Eu nu-mi voi permite să mă angajez într-o dezbatere asupra problemei

responsabilităților. Asemenea probleme se pun astăzi în fiecare țară și nu le revine străinilor, oricît de prieteni ar fi, sarcina de a le rezolva. Mă voi abține să judec oamenii politici francezi pe care i-am cunoscut în raport cu necesitățile politice, cu tradițiile, chiar cu comandamentele Patriei. Îmi permit, totuși, să-i compar cu oamenii de stat din alte țări pe care am avut ocazia să-i întîlnesc în 1939. Adevărul mă obligă să spun că francezii nu erau mai puțin informați decît cei mai buni dintre colegii lor străini, fiind deopotrivă de bine intenționați. Ei înțelegeau mai bine ca oricine pericolul ce amenința Europa și găseau cuvintele cele mai clare și mai precise pentru a-l defini ; dorința lor de a salva pacea era evidentă ; ei nu-și cruțau eforturile pentru a opune politicii lui Hitler un sistem de alianțe și de înțelegeri cît mai extins și solid cu putință.

Dacă Franța părea nesigură și nehotărîtă, dacă exista impresia că sprijinul pe care îl acordase întotdeauna ordinii continentale stabilite sub egida sa în 1919 slăbise, vina era nu atît a conducătorilor și instituțiilor, cît a ansamblului condițiilor în care se desfășura viața publică franceză. La acea dată în Franța domnea o profundă neliniște, care afecta bunăstarea materială — o viață uluitor de ușoară —, pe care toți străinii o invidiau. Presimțea oare Franța puterea diabolică ce avea să se abată asupra sa, provocîndu-i lovituri dintre cele mai sîngeroase ? Să fi fost ea deja conștientă de lipsa totală de pregătire a aliaților săi cei mai apropiați, de insuficiența și perimarea propriilor sale mijloace ? Avea ea intuiția ascunsă, în fața superiorității numerice, că nici un efort nu va putea s-o apere de pericol și că întîietatea ei între națiuni, strălucirea sa în lume, pînă și propria sa existență, vor fi amenințate ?

Dureroasa neliniște a unui popor lucid provoca un straniu fenomen de disociere : nenumărați francezi alunecau în angrenajul implacabil al luptelor politice și sociale nemiloase. Aceste lupte repuneau totul în discuție ; ele amestecau interesele cele mai violente cu ideile cele mai intransigente, alimentau ura dintre partide și clase și proiectau întreaga tulburare internă pe plan extern,

denaturînd astfel în ochii poporului datele situației internaționale. Propaganda străină profita de această criză prelungită pentru a spori confuzia la a cărei creare contribuise. Pentru mulți cetățeni de bună-credință, unii însetați de dreptate, iar alții tremurînd pentru bunurile lor materiale, doctrine străine, opuse unele altora, conțineau teorii și discipline susceptibile să le satisfacă propriile aspirații. Văzute prin ceața pasiunilor interne, națiunile din afară, care urmăreau cu o duritate inflexibilă scopuri de putere și influență, apăreau ca simboluri vii cînd ale ideii de Ordine, cînd ale ideii de Revoluție.

Este cazul să spunem că această confuzie periculoasă pentru structura națională nu bîntuia numai în Franța, ci domnea mai mult sau mai puțin în întreaga Europă ; și ea constituia principalul atu în mîinile lui Hitler. Pretutindeni pe continent, sub influența unei propagande dăunătoare, pozițiile interne și cele internaționale se amestecau într-un soi de bruiaj. Peste tot se urmăreau cu „interes" ceea ce se credea a fi „experiențele" statelor totalitare. Lumea spera să găsească aici un remediu pentru necazurile de care suferea. Cuvîntul „autoritate" cîștiga teren ; prestigiul democrației era în scădere ; la Varșovia, București, Budapesta, în Balcani, noile idei nu numai că au provocat mișcări insurecționale, dar au influențat puternic politica statului. Fie pentru a se apropia de Berlin, fie în scopul de a rezista politicii germane, guvernele profitau de formulele la modă pentru a-și aroga puteri. În ceea ce privește masele, cărora totalitarismul le recunoștea virtuți deosebite, ele manifestau supunere față de principiul autorității, defilînd, cu brațul ridicat, îmbrăcate în cămăși verzi, brune sau negre. Adoptarea formelor exterioare ale nazismului era uneori menită să consacre naționalismul lor independent, consacrînd de fapt influența politicii naționale a lui Hitler asupra țărilor învecinate.

Înainte de toate, societatea franceză, pentru care ideile de libertate, justiție, proprietate au avut întotdeauna valoare, se găsește în prezența sistemului totalitar prin care vechea sa inamică din 1918 obținuse o redresare miraculoasă. Într-o țară ca Franța, cu o civilizație

atît de veche, acesta n-a putut să conducă la constituirea de bande înarmate, împopoţonate cu cămăşi colorate. Dar răul înainta, pătrunzînd spiritele, în care domnea o perpetuă neliniște cu privire la principii. Era aşadar necesar să se sacrifice unele dintre aceste principii în favoarea altora, sau trebuia, ca pe timpul Revoluţiei franceze, să se „declare război regelui" ? Moscova propunea o soluţie, Berlinul proclama alta. Cu cît francezii erau mai neîncrezători unii faţă de alţii, cu atît mai mult acordau credit aparenţelor ideologice ce constituiau forţa naţiunilor a căror politică viza Franţa. Cu cît francezii se combăteau între ei, cu atît mai mult erau împinşi să-şi rezolve problemele de conştiinţă şi pe cele ce priveau numai ţara lor cu ajutorul argumentelor străine, servind în mod inconştient cauze străine. Şi aceasta în ciuda unui patriotism mai violent poate şi mai pur decît oriunde, dar care ere aproape complet paralizat de influenţele străine.

În 1939, sciziunea dintre aceşti patrioţi învrăjbiţi nu era încă pronunţată, dar exista deja aprehensiunea că ea se va produce. Combatanţi din Marele Război aveau să accepte înfrîngerea, în speranţa înşelătoare şi vinovată de a evita anarhia şi de „a salva ordinea". Dimpotrivă, o parte a poporului nu avea să se trezească decît în preajma momentului în care armatele germane vor invada teritoriul sovietic : într-o reacţie profundă şi completă, pasiunile partizane vor celebra atunci în mase sentimentul naţional şi se vor uni în jurul ideii de Patrie prin sacrificii teribile. În 1939 însă nimeni nu putea să prevadă cînd şi unde se va ridica marea Voce mîntuitoare care va elibera ideea de Patrie de toate influenţele, proclamînd, în durerea încercării, continuitatea franceză.

Iată de ce ocuparea oraşului Praga nu provocase în Franţa aceeaşi reacţie hotărîtă ca în Anglia. Pînă atunci francezii comiseseră mai puţine greşeli decît englezii în politica externă. Ei încercaseră să menţină ordinea continentală stabilită la Versailles, prin eforturi pe care Anglia nu le sprijinise deloc. Atunci cînd au ajuns să se plece în faţa violenţelor Reich-ului, ei n-au făcut decît să urmeze exemplul englez. Dl Daladier îl însoţise pe dl

Chamberlain la München pentru că era avertizat despre slăbiciunea armatei britanice.

Anglia și-a revenit la 15 martie 1939. În Franța revirimentul a fost mai puțin total. Partidele extreme n-au fost preocupate de rezistență : extrema stîngă, pentru că Moscova ieșise din circuitul securității colective ; extrema dreaptă, pentru că atribuia depline virtuți binefăcătoare limbajului autoritar al Axei. Franța părea să fi pierdut sensul Europei. Ea își pleca urechea la cei ce predicau resemnarea și o sfătuiau să-și cultive imperiul tot astfel precum înțeleptul Cincinnatus [3] își cultivase grădina : renunțînd la ideea puterii. Atunci cînd guvernul, întreținîndu-se cu oaspeți străini, urmărea liniile majore ale unei politici ale cărei fundamente fuseseră deja serios zdruncinate, Franța părea absentă.

Era cu atît mai emoționant să o regăsești brusc, la răscrucea căilor imperiale ce se unesc sub Arcul de Triumf. Depusesem coroane la diferite monumente comemorative și credeam că acest gest de pietate oficială nu mai putea să mă tulbure. Dar atunci cînd, aflîndu-mă la monumentul Eroului Necunoscut, la picioarele căruia am întins tricolorul țării mele, am auzit răsunînd clopotele pentru morți, am simțit cît de strînsă era legătura care mă unea, pe mine cît și pe atîția alți compatrioți ai mei și atîția alți europeni, ca și pe combatanții din ultimul război, cu Soldatul francez ce se odihnea acolo. Lui îi datoram victoria. Lui îi datoram speranța pe care ne-o pusesem în Franța și în Europa. Clopotele pentru morți răsunau într-un chip straniu și tulburător. Ele păreau să anunțe noul pericol ce amenința victoria. Și simțeam că Franța *era acolo*, expusă loviturilor sorții, sacrificiilor ; prima vizată de o amenințare îndreptată împotriva valorilor celor mai înalte, ea făcea față destinului cu această fervoare tihnită care o lega, în spiritul tuturor celor fideli ei, de însăși ideea de eternitate. Neliniștea ce-mi strîngea inima se împletea cu un sentiment de încredere de neînvins.

După ceremonie am fost fericit să-i pot întîlni pe toți camarazii mei francezi din 1916, la căpitanul Goulin, șeful fostei mele escadrile, Farman VII [4].

Membrii guvernului francez m-au primit cu afectuoasa cordialitate ce era rezervată dintotdeauna reprezentanților României. Eram cu atît mai mișcat cu cît simțeam că asupra lor apasă aceeași profundă amărăciune ca aceea stîrnită în țara mea de recentele evenimente. Purtam același doliu, cel al Cehoslovaciei, țară prietenă care, de la victoria comună, fusese trăsătura de unire și legătura politică efectivă dintre Franța și toate țările asociate sistemului continental francez. Pentru Franța, ca și pentru prietenii săi cei mai fideli, acordul de la München și ocuparea orașului Praga avuseseră consecințe mai directe, mai decisive decît pentru Anglia. Dacă în cazul Marii Britanii ruperea echilibrului în Europa nu reprezenta încă decît o amenințare la adresa pozițiilor sale mondiale, în cazul Franței era vorba de o răsturnare a pozițiilor continentale ale acesteia. Și noi, conducători francezi și reprezentanți ai țărilor din est, simțeam că ne întindem mîna pe deasupra ruinelor organizației noastre comune de securitate.

De altfel, solicitudinea Franței pentru țara mea n-a slăbit nici o clipă în urma acestei crude încercări. Dl Edouard Daladier se străduise personal, cu o tenace energie, pentru obținerea garanției anglo—franceze și pentru România. M-am deplasat în strada Saint Dominique pentru a-i exprima președintelui Consiliului [de Miniștri] gratitudinea țării mele. Am găsit aici un om asupra căruia ocuparea orașului Praga acționase în același fel ca și asupra dlui Chamberlain : îi provocase aceeași izbucnire de revoltă. Dl Daladier era la capătul răbdării și nu ascundea acest lucru. Natura sa onestă reacționa cu violență în fața excesului de rea-credință al lui Hitler. Ca și colegul său englez, dl Daladier simțea că nu mai exista posibilitate de înțelegere cu minciuna.

Mai calm și păstrîndu-și în fața adversităților spiritul metodic și gustul pentru manevre, dl Georges Bonnet mi-a acordat o lungă întrevedere la Quai d'Orsay, pentru a-mi explica mijloacele prin care mai spera, cu încăpățînare, să poată salva pacea. Referitor la Germania nu-și mai făcea nici o iluzie ; cu politica Münchenului se sfîr-

şise pentru totdeauna. De altfel, ministrul nu se resemnase în faţa acestei politici decît pentru a cîştiga timp şi pentru a evita o catastrofă militară ; în concepţia sa Münchenul nu reprezentase niciodată începutul unei „ere noi", ci deznodămîntul fatal al unui şir neîntrerupt de acte de slăbiciune faţă de Germania şi consecinţa la fel de fatală a insuficienţei sistemului pe care se bizuia pacea europeană. În faţa pericolului, toate alianţele Franţei se dovediseră inoperante. Alianţa cu Polonia nu împiedicase această ţară să-şi urmărească propriile scopuri. Pactul franco—sovietic, lipsit de mijloace concrete de aplicare, păstrase un caracer platonic. Acordurile cu ţările din Mica Antantă erau insuficiente pentru a ţine Germania în şah. Ţările limitrofe refuzaseră să înlesnească funcţionarea asistenţei sovietice.

Trebuia să se profite de răgazul atît de scump plătit la München, pentru refacerea sistemului de alianţe pe baze mai solide. Angajamentele colective de asistenţă reciprocă nu mai erau suficiente ; era nevoie de acorduri precise, integrate într-un sistem complet şi general. Mai întîi Anglia trebuia să-şi asume responsabilităţile sale, lucru pe care era decisă să-l facă. Apoi, de comun acord, Franţa şi Anglia urmau să garanteze ţările din răsărit, ceea ce făcuseră deja în cazul Poloniei, României şi Greciei. Erau pe punctul de a stabili legături noi cu Turcia. Dar asta nu era totul : rămînea de făcut ceea ce era mai important. Trebuiau să angajeze Rusia în sprijinul cauzei păcii. Participarea Uniunii Sovietice era indispensabilă şi decisivă ; guvernul francez se asociase şi el eforturilor depuse de guvernul englez din dorinţa de a le asigura reuşita. Dl Bonnet ţinea să scoată în evidenţă importanţa pe care o acorda ajutorului sovietic, pe care dorea să-l aibă cu orice preţ. Am fost uimit de fermitatea hotărîrii sale.

Politica franceză, aşa cum mi-a expus-o dl Bonnet, era similară celei a guvernului englez, dar nu identică. Mi s-a părut că oamenii de stat britanici se gîndeau înainte de toate să apere echilibrul european, fiind gata, la nevoie, să-şi asume riscurile unui război, cu condiţia de a putea opune agresorului o coaliţie cît mai puternică. Această coaliţie trebuie însă să salveze o ordine echili-

brată. Unii membri ai cabinetului conservator fuseseră preveniți în legătură cu metodele și „mașinațiile" sovietice : ei nu cedau decît în silă condițiilor tot mai numeroase impuse de negociatorii ruși ; nici un britanic nu era înclinat să creadă că ar prezenta suficiente avantaje teza colonelului Beck, după care o alianță anglo-franco-poloneză era suficientă pentru a asigura salvarea Europei. Aceste rezerve, care nu afectau în nici un chip perfecta încredere cu care guvernul englez încerca să cadă la înțelegere cu Moscova, aveau să provoace mai multe momente de criză în cursul negocierilor.

Guvernul francez nu se lăsase influențat de astfel de preveniri. El voia pacea și o voia dintr-un motiv pe cît de simplu pe atît de puternic : el se temea că un război ar fi putut fi fatal Franței. Timpul cîștigat la München nu fusese utilizat îndeajuns ; dl Bonnet cunoștea pe dinafară cifrele exacte ale armamentelor țărilor prietene și aliate. Franța risca să suporte singură, sau aproape singură, șocul armatelor inamice. Pentru a salva Franța, trebuia salvată pacea. Acest lucru nu mai era posibil *cu* Germania — cum se spunea în epoca Münchenului —, ci doar *împotriva* Germaniei. Iar așa ceva nu se putea realiza decît dacă realității maselor germane i se opunea realitatea maselor sovietice. Pus în fața amenințării unui dublu front, Hitler s-ar opri. Dl Bonnet credea mai puțin în virtutea angajamentelor colective și mai mult în efectul unei puternice contraponderi aplicate la timp. Numai un acord precis cu Rusia putea să restabilească situația ; un asemenea acord a fost cerut prin Marele Stat Major francez. Dl Daladier și întregul guvern doreau acest lucru, ce se impunea ca unică soluție capabilă să abată catastrofa.

Dl Bonnet nu ascundea faptul că negocierile cu Rusia erau dificile și puteau să dureze mult timp. Totodată, se întreba dacă va putea dispune de răgazul necesar pentru realizarea politicii sale. Afacerea Danzigului îl neliniștea : ea putea să provoace în scurt timp noi accidente. Va reuși oare Polonia să îndepărteze pericolul sau să amîne conflictul ? Va mai încerca oare Hitler încă o dată să cîștige bunăvoința Angliei ? Într-un cuvînt, se mai putea cîștiga timp pentru o mai bună pregătire mi-

litară și pentru atragerea U.R.S.S. în tabără potrivnică Germaniei ? Aceasta era cheia problemei.

Răspunsul la întrebare nu avea să întîrzie ; el a sosit în timp ce încă mă mai aflam la Paris. La 28 aprilie, în timpul unui dejun la Quai d'Orsay, la care participam împreună cu soția mea, dl Bonnet a primit stenograma unui important discurs rostit de Hitler în dimineața acelei zile în fața Reichstag-ului german [5]. Am auzit primele comentarii provocate în Franța de cuvintele lui Hitler.

Acest discurs conținea, înecate într-o avalanșă verbală, trei elemente noi și importante. Aceste trei elemente noi au fost de natură să convingă guvernul francez că avea la dispoziție un timp extrem de limitat.

*

Citind stenogramele pe care mi le-a înmînat dl Bonnet, am regăsit în ele multe din cuvintele pe care Hitler le pronunțase în prezenta mea. Cancelarul amintea oferta pe care i-o făcuse Poloniei cu privire la Danzig, pe care o aprecia a fi „dovada celui mai înalt spirit de conciliere ce putea fi imaginat drept contribuție la cauza păcii europene". O asemenea ofertă — pe care „posteritatea urmează să o judece — nu se face decît o singură dată". Polonia nu știuse să profite de această șansă. Ea se asociase Angliei. Angajamentul său era „în contradicție cu declarația pactului de neagresiune germano-polonez".

Aici intervenea elementul nou : „Consider — a declarat Hitler — că acordul încheiat la timpul său între mine și mareșalul Pilsudski a fost violat în mod unilateral de Polonia și, drept urmare, el a încetat să mai existe."

Hitler denunța „unilateral" acordul care asigurase, vreme de cinci ani, cele mai bune raporturi între cel de-al III-lea Reich și Polonia și care, după propria sa mărturisire, „contribuise la o destindere extraordinară a situației europene". Nu există nici o îndoială că denunțarea acordului a contribuit la o tensionare tot atît de extraordinară a acestei situații.

Discursul conținea cuvinte amabile la adresa Angliei, aceleași pe care le auzisem și eu : „În cursul întregii mele activități politice nu am încetat nici o clipă să pledez în favoarea unei prietenii și a unei strînse colaborări între Germania și Anglia ; dacă doresc să văd realizîndu-se această prietenie, nu este numai pentru că dorința corespunde propriilor mele sentimente, ci pentru că înțeleg importanța pe care o prezintă pentru umanitate întreaga existență a imperiului mondial britanic. Eu n-am permis niciodată ca cineva să se îndoiască de faptul că văd în existența acestui imperiu un element de valoare inestimabilă pentru întreaga civilizație umană și pentru economia mondială. Dacă privim lucrurile din punctul de vedere al valorii umane, ideea că am putea dori distrugerea roadelor acestei munci îmi apare ca un fel de demență demnă de un Erostrate“ [6]. Aceste amabilități aveau și o contrapartidă. Hitler schița ideea împărțirii lumii, dîndu-i o justificare istorică. „Poporul englez conduce un vast imperiu mondial. El a constituit acest imperiu într-o vreme cînd poporul german își pierduse vigoarea. Odinioară, Germania a fost un mare imperiu mondial ; ea a dominat occidentul. Dar acest imperiu s-a scufundat într-un somn adînc [...]. Dacă Germania, etern atacată, n-a reușit să-și păstreze posesiunile și a trebuit să sacrifice numeroase provincii, aceasta a ținut numai de evoluția nefericită a organizării sale de stat. Acestea sînt timpuri trecute“. Hitler sublinia paritatea față de Anglia : „Să înțeleagă, deci, toți englezii că noi n-avem deloc sentimentul că am fi inferiori poporului britanic. Trecutul nostru istoric este în această privință mult prea prodigios !“ Hitler ar fi putut să adauge : iar viitorul nostru, așa cum îl concepem noi, va fi cu atît mai mult ! Căci despre viitor era vorba și despre posibilitățile poporului german de a umple din nou cadrul imperial de „somnul său adînc“. Imperiul german „dominase occidentul“. În ce parte urma să se reverse la trezire ? „M-am limitat întotdeauna la cadrul revendicărilor ce sînt strîns legate de spațiul vital german și, prin aceasta, de însăși proprietatea eternă a națiunii germane“. Aceste revendicări, în aparență modeste, cu-

prindeau de fapt o bună parte din Europa. Hitler nu spunea mai mult ; englezii erau cei ce trebuiau să ghicească. Acestea erau condițiile în care se putea stabili „o prietenie durabilă între poporul german și poporul englez, bazată pe aspectul reciproc și recunoașterea intereselor reciproce".

De cînd Hitler vorbise în prezența mea, se mai produsese o schimbare. Cancelarul înțelesese că Anglia nu s-ar preta la jocul împărțirii lumii : „Am auzit declarația primului ministru britanic în care afirmă că nu crede să poată acorda vreun credit asigurărilor date de Germania. În aceste împrejurări, mi se pare logic să nu-i impun, nici lui și nici poporului britanic, o situație care nu se poate concepe decît cu un sentiment de încredere". Hitler fusese nemulțumit nu atît de cuvintele dlui Chamberlain, cît de garanțiile engleze și mai ales de decizia guvernului englez de a introduce serviciul militar obligatoriu în Regatul Unit. Totodată, acțiunii „neprietenești" a Angliei el voia să-i opună un gest menit să arate că el nu mai conta pe înțelegerea guvernului englez. Dacă ținuse să amintească, încă o dată, bunele sale intenții trecute, nu o făcea pentru a adresa un nou apel Londrei, ci mai degrabă pentru a-și delimita responsabilitățile în fața istoriei. De acum înainte, „[...] susținuți de conștiința propriei noastre forțe și a celei a prietenilor noștri, noi vom găsi căile prin care să ne asigurăm independența fără a ne leza demnitatea".

Un lucru avea să pună capăt politicii de încredere pe care, „în pofida oricărui fapt", o urmase Hitler pînă atunci, anume denunțarea acordului naval din 18 iunie 1935 [7]. Semnînd acest acord, guvernul Reich-ului „recunoscuse de bunăvoie preeminența intereselor maritime britanice". El sperase ca „prin această decizie, probabil unică în istoria marilor puteri", să înlesnească stabilirea unor relații prietenești între cele două națiuni. Dar, „firește, acest act presupunea ca o condiție preliminară ca, în ceea ce-l privește, guvernul regal britanic să fie decis să adopte o atitudine politică binevoitoare față de Germania". Era de înțeles că guvernul englez trebuia să-i recunoască Reich-ului o „preeminență" în altă parte ? Departe de a răspunde sugestiei, guvernul britanic, dimpo-

trivă, s-a opus oricărei tulburări a ordinii europene. Hitler nu-şi putea ascunde dezamăgirea : „Anglia suprimă astfel, în mod unilateral, baza acordului naval din 18 iunie 1935 şi goleşte acest acord de orice valabilitate. Prin politica sa de încercuire ea distruge baza tratatului naval".

Odată în plus, o generoasă iniţiativă germană, „unică în istoria lumii", se izbise de neînţelegerea popoarelor învecinate ! Denunţînd acordul naval, aşa cum denunţase acordul cu Polonia, Hitler pretindea că se limitează să constate realitatea : el pretindea că închide uşi pe care alţii n-au voit cu nici un chip să le lase deschise. Dar le închidea bine şi pentru a căuta în alte părţi „căile independenţei sale".

Care erau aceste căi noi ? Nici un indiciu nu le dezvăluia încă. La prima vedere, Uniunea Sovietică părea ermetic închisă oricărei tentative de apropiere din partea Germaniei. Nu fusese ea oare exclusă la München la cererea expresă a lui Hitler ? Nu făcea ea obiectul tuturor intrigilor pe care Reich-ul nu înceta să le urzească — intrigi cărora faimosul Pact anti-Comintern tocmai le dăduse o solemnă consacrare ? Nu era ea oare insultată în aproape toate discursurile lui Hitler ?

Cu toate acestea, denunţarea simultană a acordului polonez şi a acordului naval ar fi putut trezi unele bănuieli. Nu cumva se eliberase Reich-ul de angajamentele care îl legau de Polonia şi de Anglia ca să aibă mîinile libere şi să le poată întinde, cine ştie, Rusiei ? Asumîndu-şi garantarea Poloniei înainte de a fi încheiat un acord precis cu U.R.S.S., Anglia dăduse apă la moară celor care aveau interes să împiedice înţelegerea dintre Londra şi Moscova. Uniunea Sovietică nu îndrăgea Polonia, aşa încît garanţia engleză nu avea deloc darul de a încînta Moscova. Refuzul încăpăţînat pe care Polonia, bizuindu-se pe garanţia engleză, îl opunea oricărei încercări de apropiere din partea Rusiei nu făcea decît să sporească indispoziţia conducătorilor sovietici. Dacă Hitler ştia să exploateze dificultăţile existente între Polonia şi Rusia, dificultăţi ce aveau să se agraveze fără doar şi poate, el putea face să eşueze în ansamblu politica de „încercuire" dusă

de Anglia. Pentru el, acesta era singurul mijloc de a asigura cîmp de desfășurare voinței sale de cucerire. Încercarea de apropiere de U.R.S.S., nu pentru a proteja mai bine Polonia, ci pentru a o împărți, nu însemna oare înlocuirea planului englez cu o manevră mai seducătoare în ochii conducătorilor de la Moscova și reluarea unei căi pe care Berlinul o abordase în cîteva rînduri pentru reglementarea afacerilor din estul Europei ? Într-o epocă în care liderilor sovietici le plăcea să evoce amintirea lui Petru cel Mare [8] și a marii Ecaterina [9], Hitler putea fi tentat să dejoace politica engleză evocînd tradițiile împăratului Frederic al II-lea [10].

Această ipoteză stranie părea a fi coroborată de fapte : în discursul său recent, Hitler nu mai ataca Uniunea Sovietică. Nici urmă de faimoasele sale critici violente la adresa Moscovei, a bolșevicilor și a bolșevismului. Acesta constituia cel de-al treilea element nou, practic cel mai important.

Dl Bonnet avea să primească cîteva zile mai tîrziu — la 7 mai — un raport de la ambasadorul său la Berlin, care arunca întrucîtva lumină asupra atitudinii enigmatice adoptate de Hitler. *„Îmi permit* — spunea dl Coulondre — *să atrag în mod special atenția Excelenței Voastre asupra informațiilor cuprinse în raportul alăturat, personalitatea care mi le-a furnizat fiind deosebit de bine plasată pentru a cunoaște intențiile Führerului și ale principalilor săi locotenenți. Aceste noi declarații pot fi rezumate după cum urmează :*

«1. [...] *Führerul este hotărît să asigure revenirea Danzigului la Germania și unirea Prusiei Orientale cu Reich-ul ;*

Führerul, răbdător și chibzuit, nu va ataca problema frontal, știind că de acum înainte Franța și Anglia nu vor ceda, iar coaliția de care s-ar izbi ar fi foarte puternică. El va manevra pînă va găsi momentul prielnic ;

3. În acest scop Führerul va căuta la înțelegere cu Rusia. Va veni o zi în care își va atinge obiectivele, fără ca aliații să aibă vreun motiv sau măcar intenția de a interveni. Poate vom asista la o a patra împărțire a Po-

loniei. În orice caz, în curînd vom vedea că în est ceva este pe cale să se petreacă [...]»" *.

Din acest moment atenția lumii se îndrepta spre Rusia. Se părea că de acum încolo cheile situației se aflau la Moscova și că acolo se putea decide războiul sau pacea.

*

Din acest moment, la Quai d'Orsay se cunoaște întreaga gravitate a partidei. Punțile spre Germania fuseseră definitiv rupte. Dacă negocierile cu Rusia aveau să eșueze, asta ar fi însemnat încurajarea politicii de agresiune, declanșarea loviturii de forță împotriva Danzigului, războiul.

Guvernul francez cunoștea în egală măsură natura exactă a raporturilor stabilite încă de la începutul negocierilor dintre statele în cauză. U.R.S.S. fusese solicitată — Franța și Anglia erau solicitantele. Era de anticipat că Rusia va ști să profite de această situație ; ea avea de multă vreme, dar mai ales după München, de răzbunat unele dușmănii. Nu trebuia însă să ne lăsăm impresionați ; Moscova merita și ea unele sacrificii, și nimic nu era prea scump pentru a împiedica războiul.

Ministrul afacerilor externe al Franței devenea principalul negociator din partea Occidentului. El își asumase

---

* La raportul dlui Coulondre era anexat un rezumat al cuvintelor schimbate pe 6 mai între un membru al ambasadei franceze și persoana familiară Führerului. Această persoană ar fi făcut, între altele, următoarele declarații : „Credeți că Hitler va angaja partida fără să aibă toate atuurile în mînă ? Ar fi contrar manierei care i-a asigurat toate succesele precedente, obținute fără cea mai mică împotrivire. N-ați fost mirat, în ultimul său discurs, de faptul că n-a făcut nici o aluzie la Rusia ? N-ați remarcat modul înțelegător cu care presa din această dimineață — care de altfel a primit instrucțiuni precise în acest sens — vorbește despre dl Molotov și despre Rusia ? Ați prins foarte bine de veste că sînt negocieri în curs și de plecarea la Moscova a ambasadorului și a atașatului militar ai U.R.S.S. ; în ajunul plecării, aceștia au fost primiți, primul de dl von Ribbentrop, **iar al doilea la Înaltul Comandament al Wehrmacht-ului**, fiind informați pe larg în legătură cu punctul de vedere al guvernului Reich-ului. Mai mult nu vă pot spune, dar într-o bună zi veți înțelege că ceva se petrece în est" *(dass etwas im Osten im Gange ist).*

nu numai inițiativa de a cîștiga încrederea Moscovei, ci și pe aceea de a stimula încrederea și bunăvoința guvernului englez.

Dl Bonnet mi-a expus amănunțit dificultățile misiunii sale. La capcanele de ordin politic se adăugau nenumărate complicații de formă. Necesitatea de a însera în acord anumite țări (pe care trebuia să le ajute fără să le numească) îi pusese pe cei de la Quai d'Orsay în aceeași dificultate în care se aflase anterior Foreign Office-ul. Era vorba de o chichiță diplomatică, căreia tehnicienii i se dedicau cu dragă inimă, imaginînd variații subtile pe aceeași temă. Fiecare articol trebuia să treacă prin strania și numeroase metamorfoze ; a fost nevoit să întreprindă de mai multe ori călătoria Paris—Londra și retur, însoțit de lungi memorandumuri și note verbale, înainte de a putea continua, în dublă versiune, engleză și franceză, călătoria sa spre Moscova. Totul trebuia luat de la început.

Formulările concepute la Londra, în stilul propriu Foreign Office-ului, nu erau întotdeauna ușor de sesizat. Cele elaborate la Narkomindel [11], a căror subtilitate era incomparabilă, păreau a nu se întîlni niciodată cu cele dintîi. Era nevoie de claritatea limbii franceze pentru a înlătura puțin această confuzie. Acesta era unul dintre principalele atuuri ale diplomației franceze. Dar el nu putea schimba ordinea lucrurilor ; negocierile începuseră și aveau să dureze mult.

Problema capitală cu care erau confruntați cei de la Quai d'Orsay era aceea a concilierii impreciziei voite a formulărilor engleze cu voința manifestă a guvernului sovietic de a înțelege limpede jocul occidentalilor. La 19 aprilie Moscova a făcut cunoscute contrapropunerile sale (la proiectul francez din 14 și la cel englez din 15) *.

Răspunsul sovietic era clar și bine studiat. El conținea :

1) Un angajament de asistență mutuală din partea celor trei mari puteri împotriva oricărei agresiuni în Europa ;

* Vezi *Capitolul V*, p. 132—133.

2) Un angajament de asistență din partea celor trei mari puteri în favoarea statelor din est limitrofe Rusiei : România, Polonia, Letonia, Estonia ;

3) Un angajament al celor trei mari puteri pentru studierea aspectelor militare de asistență prevăzute la paragrafele 1 și 2.

Guvernul sovietic marca astfel, încă de la începutul negocierilor, o atitudine pe care nu avea să o mai abandoneze. El era dispus să-și asume angajamentele cele mai cuprinzătoare, cu condiția să cunoască la ce se angajează și, dacă va fi cazul, cum va putea să-și îndeplinească obligațiile. Tendința era de a nu se zgîrci deloc cu privire la amploarea asistenței, cu condiția ca angajamentele asumate să fie precise și realizabile ; în acest sens, el oferea mai mult decît i se cerea și insista ca asistența să fie pe cît de automată, pe atît de strict reglementată din punct de vedere militar. Această atitudine trebuia să-i permită să dirijeze negocierile după bunul său plac și să le întrerupă, păstrîndu-și avantajele unei bunăvoințe evidente.

Englezii, care erau totuși inițiatorii acestor negocieri, s-au arătat infinit mai prudenți. Teama lor tradițională de a se angaja peste anumite limite, de a fi prizonierii formulărilor și de a depinde de bunăvoința partenerilor lor, inspira multiple reticențe în ceea ce-i privea, privîndu-i de beneficiul realei lor bune-credințe. Această prudență a guvernului englez, în contrast cu siguranța contraproiectului sovietic, a reieșit în mod izbitor dintr-o notă din 29 aprilie, în care se spunea :

„Politica pe care o urmează guvernul Maiestății Sale în contactele cu guvernul sovietic are drept scop să împace următoarele considerente :

a) Să nu neglijeze șansa de a primi un ajutor din partea guvernului sovietic în caz de război.

b) Să nu compromită frontul comun, trecînd peste susceptibilitățile Poloniei și României.

c) Să nu-și înstrăineze simpatia lumii întregi, oferind pretext propagandei anticominterniste a Germaniei.

d) Să nu compromită cauza păcii, provocînd o acțiune violentă din partea Germaniei [...]".

Cîte rezerve pentru un ușor avans conținut de punctul a) ! Un pas înainte, trei pași înapoi... Și să se mai spună că acest guvern englez solicita asistența sovietică ! Era limpede că guvernul fusese cuprins de neliniște din cauza impetuozității înseși cu care sovieticii acceptaseră. Londra era suspicioasă și poate pe bună dreptate în legătură cu asistența automată pe care Moscova voia să o extindă asupra unor țări despre care nu fusese încă vorba, precum Letonia și Estonia. Propunerea sovietică trăda un oarecare „dinamism" care, chiar dacă opus dinamismului german, nu era mai puțin contrariant pentru politica echilibrată a Marii Britanii. Totuși, guvernul englez era fericit că putea avansa „susceptibilitatea" Poloniei și a României, limitînd astfel angajamentele pe care trebuia să și le asume U.R.S.S. Aceste susceptibilități, pe care Anglia nu voia să le „treacă cu vederea", exprimau temerea pe care o împărtășea guvernul englez : trebuia să se aibă grijă ca nu cumva sistemul defensiv la care se gîndiseră puterile occidentale să dea Rusiei prilejul de a reglementa problema estului numai în interesul său personal.

Dl Bonnet acorda mai puțină importanță acestor considerente. Rezervele poloneze și române îl interesau în măsura în care ele puteau determina precauții menite să evite orice risc de război ; i se părea logic să nu provoace inutil Germania. Dar era convins că acordul cu U.R.S.S. era singurul obstacol care putea fi ridicat în calea războiului. Odată edificat acest obstacol, rezervele române și poloneze ar cădea de la sine. Înclinam să-i dau dreptate dlui Bonnet asupra acestui punct : de îndată ce între Occident și U.R.S.S. s-ar fi încheiat un acord real, care să constituie o garanție efectivă, România n-ar mai avea motive să se țină la distanță. Îmi părea mai puțin probabil ca Polonia să acționeze la fel. Dl Bonnet nutrea speranța că, ținîndu-i pe polonezi la curent cu mersul negocierilor, va putea în cele din urmă să-i împiedice de a sta deoparte.

Formula unei declarații unilaterale de garanție din partea U.R.S.S. — formulă la care guvernul englez părea că ține cu încăpățînare * — îi apărea ca insuficientă ministrului francez. După părerea sa, ea nu avea nici o șansă de a fi acceptată de guvernul de la Moscova. Acesta din urmă voia să știe exact la ce se angaja și care ar fi contrapartida angajamentelor sale : declarațiile unilaterale nu îi spuneau nimic **.

În ceea ce privește guvernul francez, el estima că un angajament bilateral răspundea infinit mai bine scopului ce urma să fie atins : numai opunîndu-i lui Hitler un acord perfect valabil încheiat între occidentali și sovietici se putea spera într-o paralizare a mersului spre război. Quai d'Orsay a propus la 29 aprilie o nouă formă de acord bilateral, care avea următorul conținut : *„În cazul în care Franța și Marea Britanie s-ar găsi în stare de război cu Germania, în urma acțiunii pe care ar desfășura-o pentru a preveni orice modificare, adusă prin forță, statu-quo-ului ce există în Europa centrală sau răsăriteană, U.R.S.S. le va acorda imediat ajutor și asistență. În cazul în care U.R.S.S. s-ar afla în stare de război cu Germania ca urmare a acțiunii pe care ea ar desfășura-o pentru a preveni orice modificare, adusă prin forță statu-quo-ului existent în Europa centrală sau răsăriteană, Franța și Marea Britanie îi va acorda imediat ajutor și asistență.“*

Guvernul englez a apreciat că acest proiect era prea larg și comporta o asistență prea automată. Dar dl Bonnet

---

* În nota sa din 29 aprilie, guvernul englez sugerase, odată în plus, ca guvernul sovietic să facă „din proprie inițiativă“ o declarație publică, în care să se refere la ultimele declarații ale lui Stalin, și să se angajeze să susțină puterile occidentale, dacă acestea își îndeplineau obligațiile pe care și le asumaseră cu privire la „unele țări din Europa răsăriteană“.

** Guvernul englez putuse constata el însuși cît de puțin credit acordau sovieticii garanțiilor unilaterale ale puterilor occidentale. „Nu înțeleg de ce guvernul sovietic se preface a crede că guvernul Maiestății Sale nu este angajat prin declarațiile pe care le-a făcut față de Polonia și România“, spunea șeful Foreign Office-ului într-o notă din 22 aprilie.

s-a încăpățînat : el a făcut cunoscut la Londra că, după ce luase cunoștință de obiecțiile guvernului britanic, persevera în a crede „că propunerea sa era mai simplă și bună și că, totodată, ea avea mai multe șanse să fie adoptată".

Se înșela numai asupra acestui ultim punct. Guvernul sovietic avea să găsească propunerea franceză la fel de insuficientă ca și propunerea engleză. El voia nu numai să stabilească principii, ci și să reglementeze detaliile. Cerîndu-i să garanteze împreună cu ei mai multe țări, occidentalii i-au oferit prilejul să privească în ansamblu problema Europei de est. De acum înainte Rusia se va opri mai mult asupra acestui aspect ; trebuia să rezolve problemele definitiv, cu concursul Franței și al Angliei sau, dacă acest lucru nu era posibil, fără aceste puteri sau împotriva acestor puteri. Condițiile din ce în ce mai grele pe care le va pune guvernul sovietic vor tinde spre acest dublu scop : să permită funcționarea normală și reală a acordului proiectat, dar în același timp să confere U.R.S.S.-ului un rol activ și preponderent în regiunile din răsărit, de la Baltică la Marea Neagră. Dacă, din motive de prudență, puterile occidentale ar ezita să furnizeze toate precizările cerute, atunci răspunderea eșecului ar cădea asupra lor ; U.R.S.S. și-ar păstra libertatea de acțiune.

Misiunea pe care se străduia să o îndeplinească diplomația franceză devenea din ce în ce mai anevoioasă. Discutarea formulelor scosese la iveală divergențe politice. În această confruntare a Occidentului cu Rusia era vorba de mai mult decît de un pact de asistență care să garanteze *statu-quo*-ul ; trebuia să se cadă de acord asupra principiilor care ar fi permis integrarea U.R.S.S. în ordinea europeană. Această problemă era extrem de greu de rezolvat într-o vreme în care Hitler își exercita forța de distrugere ; chestiunea avea să rămînă deschisă pînă la război, provocînd chiar în timpul războiului numeroase confuzii, și să se pună din nou în ziua păcii *.

* Vezi *Epilogul.*

*

Acțiunea diplomatică ce viza Uniunea Sovietică avea asentimentul tuturor factorilor responsabili ai politicii franceze. Unanimitatea era mai puțin deplină în privința politicii pe care trebuia să o adopte Franța față de Italia. Dl Bonnet era de părere că Italia putea fi cîștigată de partea unei politici de înțelegere și de colaborare pașnică. Dl Daladier nu împărtășea această speranță. Președintele Consiliului era supărat de acțiunea echivocă a guvernului fascist, favorizînd totodată zvonurile de culise potrivit cărora Italia era gata să negocieze în cele mai bune condiții. Printr-o stranie coincidență, de fiecare dată cînd Germania juca scena unei apropieri de Franța (ca în momentul vizitei întreprinse la Paris de dl von Ribbentrop la 6 decembrie 1938), la Roma se auzeau voci care pretindeau să fie „restituite" Italiei, Corsica, Nisa și Savoia. Apoi agitația se potolea, Italia redevenea surîzătoare și, lucru surprinzător, călătorii francezi erau unanimi în a recunoaște că acolo li se rezervase o primire foarte bună. Printre acești călători se aflau observatori, negociatori clandestini (ca dl Baudouin, om de afaceri influent, care avea să joace ulterior un rol politic în cadrul regimului de la Vichy) ; toți reveneau cu convingerea că exista o modalitate de înțelegere cu conducătorii Italiei.

Dl Daladier nu avea încredere în aceste rapoarte „optimiste". Pentru el, guvernul de la Roma nu prezenta aici un interes căci, după părerea lui, Italia, care făcea avansuri secrete Franței, dar își proclama sus și tare aparținența la Axă, dorea numai să joace și să cîștige din două părți. Birourile din Quai d'Orsay, pe care le conducea dl Alexis Léger, împărtășeau aceeași neîncredere. Secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine îmi spunea, cu acea subtilitate a spiritului ce îl caracteriza, că nu estima situația din Italia ca propice pentru o ofertă serioasă de apropiere : „Trebuie lăsați să-și ducă experiența proprie pînă la capăt. Orice efort din afară pentru a-i aduce către noi este menit insuccesului și i-ar întări în politica lor duplicitară, i-ar îndemna să pună foarte mare preț pe avantajele pe care Axa este în măsură să li le

asigure. Abia în momentul în care vor trăi pînă la capăt o idee care astăzi nu face decît să mijească — pericolul pe care îl reprezintă pentru Italia supunerea față de Germania — se vor decide să se întoarcă spre noi, nu pentru a face afaceri, ci pentru a regăsi situația de echilibru ce le-a asigurat întotdeauna salvarea. Abia atunci vom putea să ne întindem mîna".

Dl Bonnet era mai puțin răbdător, căci se temea ca nu cumva criza să evolueze mai repede în ce-i privește pe germani decît pe italieni ; puțin mai conta faptul că Italia ar fi revenit cu picioarele pe pămînt, dacă pînă atunci izbucnea războiul. Trebuia pedalat cît mai curînd pe „bunele sentimente ale Italiei, chiar dacă pentru accelerarea revenirii ar fi fost necesar să punem umărul. Dl Bonnet fusese avertizat că avuseseră loc întrevederi „secrete" între contele Ciano și dl François Poncet, în cursul cărora tezele celor două părți se apropiaseră simțitor. Contele Ciano lăsase să se înțeleagă că Italia s-ar fi mulțumit cu o zonă liberă la Djibouti, cîteva locuri în consiliul de administrație al Canalului de Suez și, în fine, prelungirea regimului [preferențial — *n.ed.*] din 1896 aplicabil italienilor în Tunisia. Dl Bonnet considera că aceste cereri constituiau o bază de discuție acceptabilă și că Italia va renunța să se mai agite în legătură cu pretinse revendicări teritoriale.

Cum a doua zi urma să-mi continui călătoria trecînd prin Roma, dl Bonnet mi-a încredințat un mesaj. Urma să-i spun dlui Ciano că, după părerea mea, guvernul francez nu va refuza să pună capăt tensiunii dintre Franța și Italia și că, dată fiind situația generală din Mediterana, cu concentrarea unei flote anglo-franceze a cărei superioritate numerică era evidentă, Italia ar avea tot interesul să se alăture puterilor occidentale. Ultimele „sugestii" ale guvernului italian, transmise prin ambasadorul Franței, întăreau convingerea că era posibil un aranjament imediat ; Parisul spera, așadar, că guvernul Mussolini va pune surdină violențelor presei fasciste pentru ca nimic să nu întîrzie încheierea unui acord.

M-am angajat bucuros să transmit asemenea cuvinte. Intențiile reale ale guvernului italian îmi erau necunos-

cute ; dar voiam să depun acest mic efort care mi se cerea. Ideea unei apropieri între cele două mari țări latine era plăcută oricărui european ; unui român îi era deosebit de plăcută. În afară de aceasta, mă gîndeam că un acord între Franța și Italia putea genera o destindere în Balcani, unde politica Axei devenea din ce în ce mai apăsătoare. Eliberată de intrigile diplomatice fasciste, Franța și-ar recîștiga influența în est ; și influența sa era binefăcătoare, căci era singura care mai degaja puțină lumină în această Europă sumbră.

Despărțindu-mă de gazdele mele franceze, am exprimat încă o dată sentimentul de neliniște care domina în țara mea cu privire la legăturile spirituale dintre Franța și națiunile din est. Ne temeam de îndepărtarea Franței nu numai în domeniul politic ; prezența Franței în Europa răsăriteană menținuse aici un element de siguranță și în domeniul spiritual ; și mai ales în acest domeniu slăbirea influenței franceze putea provoca urmări dintre cele mai grave. Multe țări mijlocii sau mici erau legate prin intermediul gîndirii franceze de ordinea europeană, protectoare a patrimoniului, drepturilor și bunurilor lor morale. Anglia, din afară, apăra echilibrul continental. Franța dădea ideii europene conținut. Or, noile influențe care se năsteau tindeau să răstoarne nu numai echilibrul de forțe, ci să submineze temeliile unei civilizații. Înlocuind valorile reale cu comandamentele unei doctrine bazate pe violență, ele semănau confuzie în rîndul națiunilor și indivizilor. În acest fel, ele loveau în primul rînd Franța, zdruncinîndu-i pozițiile de foarte mare putere. Franța slăbea pe măsură ce Europa era golită de substanță. În mod confuz, credeam că orice pericol ce amenința Franța ne amenința și pe noi *.

* Vezi *Anexa 2*, p. 230.

Capitolul VII ITALIA SEMNEAZĂ „PACTUL DE OȚEL"

Dineu la vila „Madama" • Cuplul Mussolini-Ciano • Expozeul politic al Ducelui, comentariile lui Ciano • Audiență la Quirinal: „opoziția" regelui Victor-Emmanuel • Vizită la Vatican: nobila figură a Papei Pius al XII-lea • Italia și Franța.

Încă de la începutul călătoriei mă temusem de momentul în care aveam să mă aflu la Roma. Între Italia fascistă și România nu existau decît foarte puține puncte comune. Originea latină comună putea fi foarte bine exploatată în discursurile oficiale și întrevederile diplomatice. Simpatia firească a poporului român pentru poporul italian era de natură să dea acestor cuvinte o oarecare veracitate. Dar pozițiile adoptate de cele două țări se situau la extremitățile politicii europene. România se integra în sistemul de securitate francez, pe care Italia se străduia să-l distrugă. Italia provocase eșecul Antantei balcanice, în timp ce România se străduia să consolideze legăturile dintre țările din Balcani. România primise cu satisfacție garanțiile Angliei și Franței. Ea se simțea solidară cu Turcia și cu Grecia. Italia practica politica Axei și proteja în mod ostentativ Ungaria. Misiunea mea nu era deloc ușoară: era limpede că trebuia să navighez printre obstacole serioase.

Cel puțin nu eram condamnat să o fac cu tristețe. În seara sosirii noastre la Roma, contele și contesa Ciano ne-au oferit, soției mele și mie, un dineu strălucit în

cadrul minunat al vilei „Madama". Sub plafoanele pictate de Rafael se aflau reuniți tinerii bogați ai Romei, aristocrați seducători și femei foarte frumoase. Priveliștea era frumoasă, ambianța plăcută și a doua zi petrecerea a fost luată de la capăt la barul celebru al unui mare hotel. Existau acolo toate condițiile pentru a purta discuții diplomatice foarte complicate. În ambiția sa de a se întoarce de-a lungul secolelor, pentru a atinge măreția romană pe care Ducele o oferea spre exemplu, Italia oficială părea să se fi oprit în pragul lui Quattrocento. Această etapă nu o apropiase deloc de spiritul creator al maeștrilor de odinioară ; dar, printre operele maeștrilor, ea îi permitea să trăiască, cu o cutezanță sporită, clipele trepidante în care intrigile amoroase se amestecau cu cele politice, în vreme ce fericiții favoriți împărțeau voluptățile și pericolele puterii cu frumoase favorite. Această imagine a vieții fastuoase se suprapunea pe cea a unui popor harnic și sobru, care nu înceta să depună cele mai grele eforturi în toate domeniile de activitate. Regimul, asemenea unui fruct prea puțin copt, se detașa de țară, acapararea puterii era deja departe în urmă, doctrina sa se cuminți se, militanții săi fuseseră plasați în posturi, resorturile violenței sale se destinseseră ; fascismul intrase în perioada cea mai tulbure din istoria sa, în momentul în care nu-și mai dorea decît să se poată bucura în liniște de favoruri. Firește, ziua în care slujitorii fanatici aveau să-și părăsească șeful nu se zărea la orizont încă ; partidul renunțase la revoluție, dar nu și la putere. „Trădarea" însă se consumase deja și nu mai era nevoie decît de o lovitură a destinului pentru a-i permite să se realizeze.

Mussolini încercase să evite acest pericol reînnoindu-și în permanență echipa. Zadarnic : înlocuia oameni decepționați cu oameni gata să se adapteze exigențelor puterii profitabile ; calitatea regimului nu se ameliora în nici un fel. De altminteri, asigurîndu-i contelui Ciano, din rațiuni familiale, un fel de inamovibilitate, Ducele părea să fi încheiat el însuși un compromis cu ceea ce fascismul avea mai flexibil și mai puțin eroic. Mica suită ce-l înconjura pe tînărul ministru al afacerilor străine cîștiga cu fiecare zi în importanță și strălucire, pe măsură ce ginerele lui

Mussolini își consolida influența în cadrul guvernului și în partid. Din acest moment era inutilă schimbarea intermediarilor de vreme ce la conducere persista același spirit.

În timpul vizitei mele la Roma prestigiul lui Ciano era la apogeu. Mi s-a spus că era al doilea om al țării. Numai Achille Starace, care parcurgea străzile capitalei într-un celebru „Topolino" pentru a întări disciplina partidului (al cărui secretar general era), exercita o influență asemănătoare. Dar Starace nu era tot atît de dotat încît să-i poată ține piept lui Ciano. Pe de-altă parte, lingușitorii roiau în jurul ministrului afacerilor străine, unii pentru a-i lăuda abilitatea, uluitoarea sa „maturitate spirituală", alții influența pe care o exercita asupra Ducelui, și toți lăudînd șansa ce-l însoțea cu fidelitate în viață.

În atașamentul lui Mussolini pentru ginerele său era mai mult decît o simplă legătură de familie între fasciști. Mussolini era obligat să acorde tot mai mult timp preocupărilor sale de politică externă. Acțiunea în care se angajase nu prea îl mulțumea : cu cît se credea obligat să afirme mai tare încrederea în perfecțiunea politicii sale, cu atît mai mult îi resimțea inconvenientele și riscurile. Ducele avea mereu de luptat împotriva îndoielii. Și-ar fi putut lua în preajmă un discipol care să-i întrețină convingerile. A preferat însă să-și aleagă un partener care să-i zgîndăre sentimentele de neliniște. Căci contele Ciano, care nu prea credea în ceva, era prea puțin încrezător în politica Axei. Neavînd încotro, a acceptat-o ca un instrument de șantaj ; el intuia însă pericolele pe care le putea comporta o colaborare militară. Incontestabil, în firea deziluzionată a contelui Ciano exista un simț foarte fin, care îl punea în gardă împotriva exceselor verbale ale partenerilor germani și a brutalității acțiunii lor. El nu era, totuși, în stare să contracareze politica stabilită ; dar putea semnala pericolul prin cuvinte care aveau o anumită rezonanță. Docilitatea sa îl menținea la putere ; neîncrederea, îl consolida.

Pe scurt, între dictator și ministrul său existau legături comparabile cu cele dintre seniorii de altădată, și însoțitorii lor, jumătate paji, jumătate bufoni, ale căror

glume provocau o indispoziție salvatoare și ale căror păreri erau cu atît mai ușor de suportat cu cît nu aveau nici o greutate.

Funcția lui Ciano era aceea de a întreține îndoiala; aceasta îi asigura inamovibilitatea. Vocea tînărului ministru nu se putea ridica prea sus, căci ea corespundea unei voci interioare a șefului guvernului. Ciano nu va îndrăzni să vorbească tare decît o singură dată : atunci cînd va „trăda". Dar trădarea nu va fi decît aparentă, fiindcă n-a crezut niciodată în politica pe care o făcea și, prin firea sa, el a spus întotdeauna : Nu.

Fenomenul Ciano avea să mi se dezvăluie încă de la întrevederea pe care am avut-o la Roma cu Mussolini și ministrul său. Imaginile interlocutorilor mei mi-au rămas în memorie legate una de alta. Ele formează o unitate contradictorie, un cuplu disproporționat și totuși inseparabil. Mussolini vorbea, iar Ciano îl asculta dînd din cap. Expozeul Ducelui părea uneori că vrea să răspundă unor întrebări pe care nu le pusesem. Între noi exista, suspendat, un semn de întrebare. Am ghicit imediat că prezența ginerelui era cea care îl îndemna pe Mussolini să calmeze prin cuvînt, în multe explicații, unele dintre propriile sale temeri. Între ei exista un fel de dialog secret pe care nu reușeam să-l percep, dar care trăda ezitările politicii italiene. Uneori Ciano îmi făcea un semn ; mă avertiza astfel că va comenta mai tîrziu cuvintele socrului său. Alteori îmi arunca o privire cu înțeles, ca pentru a mă avertiza să nu interpretez cuvînt cu cuvînt anumite declarații.

Mă gîndeam la liniștea religioasă în care vorbea Hitler la Cancelaria Reich-ului și la atitudinea concentrată, trădînd o convingere împinsă pînă la fanatism, a lui von Ribbentrop. Führerul nu cunoștea îndoiala. El nu o admitea nici la el, nici la cei apropiați lui. El proceda prin afirmații, „pentru a simplifica totul", iar cei din anturajul său supralicitau chiar la această afirmație. Nici o voce nu se ridica în jurul lui ori în el care să-i amintească de cuvintele Ecleziastului [1] cu privire la vanitatea lucrurilor lumești. Fără nici o ezitare, el se îndrepta cu toate pînzele sus spre catastrofă.

Mussolini prea sfidase mult timp destinul pentru a nu simți amenințarea reversului, oricînd posibil. Ca preafericitul Policrat [2], avertizat de presentimente sumbre, el părea dornic să abată scarta potrivnică. Asocierea sa cu Hitler, care dispunea de forțe infinit mai mari, nu-l neliniștea mai puțin. El se vedea antrenat pe o cale deschisă chiar de el, prizonier al sistemului care îi datora existența și al pasiunilor pe care le dezlănțuia, către un scop care îi apărea cel puțin nesigur. Semănînd vînt, se temea de furtună — o furtună care, venind spre el, scăpa influenței sale. Spera încă să poată folosi viteza acumulată pentru a putea trece peste stînci ; instinctul său, contrar celui al lui Hitler, nu-l împingea să se năpustească asupra obstacolului, ci să-l evite cu folos ; conștiința faptului că exista un pericol nu-l elibera de forțele ce puseseră stăpînire pe el : dușmănii vechi, enervări violente, neîncetate accese de amor propriu. În fața nenorocirii pe care o presimțea, tulburarea sa avea să se confirme tot mai mult cu fiecare zi ; dar el era nevoit să suporte alături de el privirea acestui tînăr jucător lucid, ca un avertisment că puterea îi scăpa deja printre degete.

Prima dată Ciano m-a primit în somptuosul său birou din Palazzo Chiggi [3]. Am încercat să mă achit de misiunea pe care mi-o încredințase dl Bonnet. Ciano a vrut să pară indiferent și neîncrezător ; el i-a acuzat pe francezi că nu înțeleg nimic din politica Italiei. I-am răspuns că, după părerea mea, francezii urmăreau îndeaproape această politică și că la Paris eu constatasem două curente în legătură cu aceasta. Unii francezi erau de părere că țara lor trebuia să facă un gest de apropiere față de Italia, pentru a dovedi dorința lor de înțelegere. Alții erau de părere că Italia trebuia lăsată să se convingă ea însăși de necesitatea apropierii. „Primii sînt cei care au dreptate", a strigat contele Ciano, lăsînd dintr-o dată la o parte răceala și indiferența. „Dacă așteaptă, va fi prea tîrziu !"

A doua zi dimineața ministrul m-a condus la șeful guvernului. Lungul drum pe care îl aveau de străbătut vizitatorii pe dalele alunecoase ale sălii de recepție de

la Palazzo Venezia[1] a făcut nu o dată obiectul reportajelor. Dictatorul, foarte amabil, mă aștepta la jumătatea drumului, între ușa monumentală și biroul său. Călăuzit astfel, am putut ajunge la scaunul meu fără să-mi pierd echilibrul. Spre deosebire de Hitler, Mussolini nu semăna cu fotografiile lui. În particular, figura lui era lipsită de aceste trăsături enorme pe care le lua pentru a impresiona mulțimea. Omul nu era lipsit de farmec; privirea sa, cînd nu arunca fulgere, era binevoitoare. Vorbea corect limba franceză, folosind expresii savuroase, care puneau în evidență și un accent meridional. În timpul întrevederii nu a lăsat deloc impresia că s-ar da în spectacol; părea că se complace în rolul unui om natural, care se odihnea după scenele jucate în faimosul balcon. Evitînd monologul, el te îndemna la conversație, punînd întrebări și ascultînd răspunsurile.

Totuși, prima sa întrebare, pusă pe negîndite, a fost cît pe-aci să distrugă armonia întrevederii :

„Veniți de la Berlin, mi-a spus el, ce vi s-a spus despre politica Axei ?"

Am fost foarte stînjenit. La Berlin nu mi se făcuse nici o aluzie la Axă. Conducătorii germani vorbiseră despre Reich, despre România și mult despre Anglia.

Am căutat să formulez răspunsul meu cît mai puțin jignitor, dar stînjeneala mea nu a scăpat deloc contelui Ciano, care mi-a aruncat o privire complice.

Fără să se emoționeze, Mussolini a abordat din plin problema care îi stătea cel mai mult pe suflet; mi-a vorbit cu multă vioiciune și căldură despre Axă și despre politica sa. El ținea la prietenia cu Germania, fiindcă avea încredere în Hitler. „Politica Axei este o realitate vie, a spus el, deși pînă în prezent ea nu a fost fixată printr-un înscris, nici printr-un angajament formal".

Ducele a accentuat *pînă în prezent;* ochii săi mari m-au fixat plini de subînțelesuri. El a adăugat : „Legătura care ne unește de Reich-ul național-socialist, fără a fi încă materială, nu este mai puțin solidă în fața oricăror încercări. Cei care ar fi tentați să o rupă își fac iluzii periculoase. Între noi există o identitate de con-

cepție asupra lumii (Mussolini a folosit termenul german de *Weltanschauung),* care este mai puternică decît toate textele convenționale. Noi sîntem uniți prin același scop și prin același elan revoluționar. Iată de ce eu nu mă tem de germani".

Această concluzie neprevăzută, asupra căreia el avea să revină, era grăitoare pentru temerile care tulburau în acea vreme gîndurile lui Mussolini. El nu-și mai afirma politica, ci o apăra ; îndepărta obiecțiile care simțea că se ridică în jurul său și își pleda cauza cu căldură ca și cum ar fi vrut să-și dea singur dreptate și curaj.

„Nu — a continuat el —, Italia nu are categoric nici un motiv să se teamă de Germania ! Între noi nu există nici măcar un interes divergent. Germanii își execută presiunea către est [...]".

Și, întrucît am ridicat spre el o privire întrebătoare, a revenit :

„Vreau să spun către nord-est. În timp ce Italia își concentrează toată atenția în Mediterana. Întrucît Mediterana continuă să fie pentru noi o închisoare, închisă la un capăt de Gibraltar și la celălalt de Suez, nu putem avea deocamdată alt obiectiv decît acela de a ieși din închisoare rupînd gratiile coliviei. Iată de ce am luptat în Spania [5]. Iată de ce Germania nu ne poate stînjeni. Ce rău ar putea ea să ne facă ? Germania nu va coborî niciodată în Italia. În această privință Hitler ne-a dat asigurări categorice. El cunoaște de altfel Istoria. De cîte ori au coborît spre sud, germanii au plătit scump. Războinicii din nord n-au dominat niciodată țara noastră, unii au fost respinși, iar alții asimilați. Și asta din timpuri imemoriale. Amintiți-vă cum legiunile lui Marius [6] i-au sfărîmat pe cimbri [7] și pe teutoni [8]. Amintiți-vă nenorocirile împăraților Hohenstaufen și înfrîngerile la care au fost supuși de către republicile italiene încă separate și divizate. Unii invadatori și-au găsit refugiu în munți (Ducele a subliniat cu un gest dramatic fuga nordicilor către Alpi) ; alții au fost atrași de pămîntul Siciliei și s-au amestecat cu națiunea noastră. Nici unul nu ne-a impus legea lui".

Ascultam, din ce în ce mai surprins, evocarea acestor răfuieli istorice între parteneri ai Axei.

„Problema se pune astăzi în mod precis între germani și noi. Politica noastră este determinată de o paralelă : ceea ce se petrece deasupra acestei paralele nu ne privește ; ceea ce se petrece sub ea nu-i privește pe germani".

Aici Ciano mi-a aruncat o privire ; simțea nevoia să mă liniștească. Ducele a continuat :

„Mă tem pentru soarta acestor bravi polonezi. Eu îi cunosc. Sînt înflăcărați și curajoși, chiar cînd n-au dreptate. Sînt buni soldați, care nu renunță ușor la luptă, atunci cînd se cred în dreptul lor. În acest moment greșesc incontestabil. Orașul Danzig este german, el trebuie restituit Germaniei. Există în această chestiune o cauză de conflict armat, pe care o văd în toată gravitatea ei ; dacă o piatră începe să se rostogolească, este greu să mai oprești avalanșa. Am ajuns în punctul în care presiunile dezlănțuite antrenează altele și în care în curînd întreg pămîntul poate începe să se cutremure. Dar eu nu mă pot opune lui Hitler într-o problemă în care are dreptate și care se situează în afara paralelei care mă interesează [...]".

Pesimismul lui Mussolini nu-l împiedica să-și facă planuri de viitor privind relațiile sale cu țările mai apropiate de Italia și de interesele sale. Vorbea cu simpatie de Ungaria. Sublinia cu o vădită plăcere noua politică iugoslavă. Axa, spunea el, nu era numai o legătură între două mari puteri, ci un întreg sistem politic chemat să reorganizeze estul european. Ungurii au înțeles primii acest lucru. Iugoslavii îl înțelegeau la rîndul lor. Aceste două popoare priveau spre Roma. (Dar oare aceste popoare se găsesc la sud de faimoasa paralelă ? Ducele nu o spunea în mod expres ; el lăsa să se înțeleagă că, dacă va fi cazul, el nu le va refuza sprijinul său, în timp ce Poloniei va fi obligat să i-l refuze.)

Critica dlui Mussolini la adresa statelor din est „care încă nu înțelegeau" a fost aspră. Ce însemnătate aveau garanțiile anglo-franceze ? Cum vor putea Anglia și Franța să-și respecte angajamentele ? România era o țară mare, ea n-avea nevoie de protecția nimănui ; și, de

fapt, occidentalii se amestecau în lucruri care nu-i priveau, străduindu-se să dezbine Axa și să opună interesele italiene intereselor germane ; își pierdeau timpul, Axa nu va ceda niciodată.

Am răspuns că scopul garanțiilor era de a împiedica agresiunea și de a consolida pacea. Cel mai bun mijloc de a le lipsi de caracterul pe care li-l atribuia Mussolini era de a le generaliza. Dacă fiecare garanta securitatea vecinului său, se putea vorbi despre pace fără a jigni pe cineva.

În privința Axei, nimeni nu se gîndea să o distrugă sau să o slăbească. De fapt, ce însemna Axa ? Nu era vorba de un acord între două puteri vecine privind stabilirea anumitor raporturi de forță și a unui echilibru pașnic ? Asemenea acorduri nu trebuiau nici slăbite, nici distruse, ci, dimpotrivă, extinse și înmulțite. Era de interes general ca la legăturile dintre Paris și Londra, pe de o parte, și între Berlin și Roma, pe de altă parte, să se adauge legături noi, capabile să asigure în mod pașnic armonia generală.

Ducele n-a respins definiția mea puțin tendențioasă cu privire la Axă și la politica sa. Ea îi convenea. Vedea în ea o interpretare a părerilor sale ; ea ținea cont de necesitatea în care se afla el, Mussolini, de a proclama sus și tare fidelitatea sa față de Axă, lăsîndu-i totodată cîmp liber pentru diverse speculații cu privire la noi acorduri, și mai extinse.

Venise momentul să vorbesc despre mesajul dlui Bonnet. Șeful guvernului italian, avertizat de contele Ciano, se aștepta ca eu să-i împărtășesc impresiile mele cu privire la raporturile franco-italiene. Am preferat să vorbească el însuși, pentru a aprecia interesul pe care îl manifesta față de această problemă. N-a trebuit să aștept mult timp. Ducele a atacat problema cu vioiciunea-i obișnuită. „Dificultățile care există între Italia și Franța sînt serioase, dar nu grave." El articula cuvintele cu grijă, privindu-mă drept în ochi. Era evident răspunsul cu care înțelegea să mă însărcineze pentru guvernul francez. Mussolini a adăugat următoarele explicații : „Aceste dificultăți sînt de ordin colonial — nu de ordin teritorial. Nu pentru asta o să facem noi război".

Subliniase cu putere ultimele cuvinte ale frazei : ele nu sînt de ordin teritorial. Mi s-a părut a înțelege că dorea un acord și că îl considera posibil.

După această declarație, întrevederea noastră a luat sfîrșit. Nu-i puteam cere mai mult dlui Mussolini.

Ultimele cuvinte pe care le rostise aveau, așadar, o notă angajantă. Dictatorul Italiei părea satisfăcut că a plasat, în încheiere, așa cum se pun punctele de suspensie, ideea unei posibile împăcări cu Franța.

Apoi am primit de la Ciano, care mă însoțea, unele explicații prețioase.

„Ați remarcat ? mi-a spus ministrul. Atunci cînd Mussolini v-a declarat că nu exista acord scris între Germania și noi, el a spus : *pînă în prezent*. Aceasta are un sens. Ceea ce nu există pînă în prezent poate exista mîine. Germanii nu-și pierd timpul. Ar fi util ca și prietenii noștri să nu și-l piardă pe al lor".

Ciano n-a spus mai mult. Aveam să aflu pe alte căi că fusese deja fixată o întrevedere între Ciano și von Ribbentrop ce urma să aibă loc la Vila d'Este în săptămîna următoare. „Pactul de Oțel" [9] era în pregătire. Dorea Ciano această consacrare formală și precisă a politicii Axei ? Nimic din atitudinea sa nu părea să indice acest lucru. El se lăsa purtat de curent. Forțele pe care ar fi dorit să le combată erau mult prea mari. Ciano știa că nu era în stare să le înfrunte. Rolul său era să execute ordine în a căror virtute nu credea. Dacă îi plăcea să se îndoiască nu o făcea pentru a împiedica o acțiune importantă, ci pentru a profita de situația sa de favorit, care îi permitea să se bucure de putere, declinîndu-și însă anticipat responsabilitățile. Constrîngerea pe care o exercita Berlinul asupra politicii italiene îi displăcea vizibil :

„Ați făcut foarte bine, mi-a spus el, că i-ați povestit că germanii v-au vorbit mult despre Reich și foarte puțin despre Axă. Este util să i se spună adevărul Ducelui".

Apoi a revenit asupra cuvîntului șefului său, din care parcă voia să tragă toate consecințele :

„Faptul că Ducele a insistat atîta asupra cuvintelor *pînă în prezent* pare să indice că el însuși ar dori o intervenție franceză înainte de a fi prea tîrziu".

„Dar, ce semnifică, l-am întrebat pe dl Ciano, această paralelă despre care s-a vorbit atît ? Trebuie să înțeleg că ați procedat la împărțirea estului în zone de influență ?".

„Nu tocmai — a răspuns ministrul. Totuși s-a convenit că afacerile Mării Baltice nu privesc Italia, iar cele ale Mediteranei nu privesc Reich-ul german".

— Iată-ne aranjați cum nu se poate mai bine ! am exclamat. Acolo unde ne aflăm, către mijloc, în frumoasă situație ne-ați mai plasat, n-am ce zice !

— Nu sînteți chiar așa de părăsiți cum credeți, căci Dunărea se varsă în Marea Neagră, care nu este decît o prelungire a Mediteranei...

Am înțeles că linia de demarcație nu era stabilită în mod precis și că existau încă marje pentru iluziile italiene. Ciano trăda ambiția Italiei de a-și asigura, „dacă mai era timp", unele avantaje pe Dunăre și în Balcani. Simpatiile sale se îndreptau spre Ungaria, primul client al Italiei fasciste. Încrederea pe care toate guvernele ungare o manifestaseră față de regimul italian merita o recompensă : „Drumul nostru spre București trece prin Budapesta — mi-a declarat Ciano. Atunci cînd discul verde va semnala cale liberă între Ungaria și România, vom veni spre voi așa cum o dorim".

Mai era o țară care îi reținea atenția : Iugoslavia lui Stoiadinovici [10] și a prințului Paul. După asasinarea regelui Alexandru, Iugoslavia înclina spre Axă și, în interiorul acesteia, spre Italia. Guvernul de la Roma îi era de două ori recunoscător :

„Pot spune că legăturile noastre cu Belgradul sînt dintre cele mai interesante pe care le-am contractat pînă astăzi. Ungurii au privit lucrurile foarte rău la început ; erau geloși și au exprimat plîngeri serioase împotriva sîrbilor. Noi i-am împăcat : era în interesul general".

„Interesul general" era acela de a ridica împotriva sistemului balcanic, sprijinit de occident, un alt sistem, al Axei. Antantei Balcanice, așa cum exista ea la acea dată între Atena, Ankara, București și Belgrad, trebuiau să i se opună acorduri privind Europa centrală, care să lege Budapesta de Belgrad și de Sofia. În concepția lui

Ciano (un gînd secret, pe care nu reușea, totuși, să-l ascundă), acest sistem mai prezenta și un alt interes. El permitea guvernului de la Roma (pe care ungurii și iugoslavii îl făcuseră să creadă că avea mai multă influență asupra lor decît guvernul german) să joace rolul de protector balcanic. Exista părerea că, după încorporarea Albaniei în imperiul regelui Victor-Emmanuel [11], acest rol i se cuvenea.

Avea oare concepția guvernului italian s-o întîlnească pe aceea a colonelului Beck, care tindea spre sud ? Ciano n-a mărturisit acest lucru, dar unele dintre cuvintele sale, ca și altele pe care le auzisem la Varșovia, m-au făcut să presupun că existau puncte de vedere destul de apropiate la Beck și la Ciano. Și unul și celălalt păreau a agrea sistemul politic cu dublu scop, susceptibil de a fi propus atît la dreapta, cît și la stînga, atît occidentalilor, cît și Axei. Aceste gînduri aveau să rămînă evident de domeniul speculației. Atunci cînd a izbucnit furtuna, Polonia a rămas izolată, Ungaria, care înclina spre Roma, s-a aflat alături de Berlin, iar în ceea ce privește Iugoslavia, în pofida politicii sale sinuoase, ea nu s-a pretat la jocul Axei, rămînînd fidelă Antantei Balcanice *.

„Lucrurile nu mai pot continua așa ! mi-a spus Ciano la sfîrșitul întrevederilor noastre. Febra crește, abcesul o să se spargă într-o bună zi. Vom avea război, dacă nu se organizează o nouă conferință. Situația trebuie lămurită cu orice preț".

— Ce ar putea face o nouă conferință ? l-am întrebat.

Mi-a răspuns :

— Să realizeze în sfîrșit Pactul în Patru sau, cine știe, poate Pactul în Cinci, cu Polonia.

Era limpede că din cele două eventualități, războiul sau o conferință, guvernul italian o prefera pe cea de-a doua. În ea își punea speranța și se pregătea în vederea unei noi și supreme confruntări europene.

---

* În cursul călătoriei prin Balcani, eu însumi a trebuit să fac eforturi serioase pentru a dejuca intrigile lui Ciano, fiind însoțit în aceste peregrinări de trăznetele presei fasciste.

În asta consta deosebirea profundă dintre politica Romei și cea a Berlinului, deosebire de care conducătorii italieni, în pofida lăudăroșeniilor lor, erau pe deplin conștienți și care le provoca, la apropierea inevitabilului acord scris, o neliniște irepresibilă. Degeaba punea Mussolini în cuvintele sale accentul pe „forță" ; era prea mediteranean pentru a nu cunoaște valoarea „măsurii". Interesul său era să se afle totdeauna de partea celui mai puternic, cu condiția să nu rămînă niciodată singur în fața acestuia. Compania adversarilor îi era la fel de indispensabilă ca și sprijinul partenerului. Trebuia să-și cultive dușmăniile cu tot atîta grijă ca și alianțele, în speranța de a-și rezerva întotdeauna rolul de mediator.

Aceste planuri ale lui Mussolini contracarau categoric intențiile lui Hitler. Germanii voiau succese totale și nu se dădeau înapoi de la nimic : războiul era mijlocul cel mai simplu pentru a împinge pînă la capăt exigențele totalitare. Italianul dorea succese limitate, singurele care îi puteau asigura partea sa de profit. Lupta la care aspira era cea desfășurată în cadrul conferințelor. Dintre cei doi parteneri ai Axei, unul voia să răstoarne echilibrul lumii în favoarea lui, celălalt spera să salveze chiar acest echilibru în avantajul lui. Aceste interese și voințe contrare nu puteau să dureze la nesfîrșit ; cel mai slab trebuia să cedeze în fața argumentelor celui mai puternic.

*

Programul șederii mele la Roma prevedea o vizită la [palatul] Quirinal [12], unde am fost primit în ziua de 1 mai, foarte devreme. Regelui îi plăcea să-și înceapă ziua dis-de-dimineață.

Pe umerii săi plăpînzi fusese așezată povara unui imperiu cucerit prin violență : îi simțea greutatea și pericolul și-și purta noul său titlu, efemer, cu o resemnare neliniștită.

Acest om, aflat deja la o vîrstă înaintată și uimitor de scund, abandonase fascismului puterea reală, dar își păstrase rolul. Aveai impresia că așteaptă ca, printr-o dreaptă restaurare a lucrurilor, principiul continuității pe

care îl încarna să învingă „revoluția" și să-i fie redată regalitatea, chiar dacă pentru asta ar trebui să piardă imperiul. Ziua restaurației nu mai era poate atît de departe... Îndată după terminarea audienței mele urma să aibă loc o ceremonie căreia regele îi acorda importanță (căci vedea în ea un semn al timpurilor) : aștepta o delegație a Senatului, care urma să-i aducă, în mod solemn, răspunsul Parlamentului la mesajul tronului. În vederea acestui eveniment, Victor-Emmanuel îmbrăcase ținuta de ceremonie. Pieptul său, înstelat de decorații, era traversat în diagonală de marele cordon al „Ordinului Annonciadei".

Starea sa de spirit era pe măsura ținutei ; regele se simțea „suveran", în așteptarea unei ceremonii care îl repunea în atribuțiile și în rolul său. Primele cuvinte pe care mi le-a adresat au fost pentru a mă lămuri că omagiul ce urma să-i fie adus avea un caracter politic și nu numai protocolar. În textul răspunsului la mesajul tronului era o parte referitoare la afacerile interne ale regatului și o alta cuprinzînd o expunere amănunțită a politicii externe. „Este — spunea regele — ca și cum ne-am fi reîntors la o viață constituțională normală". Victor-Emmanuel se delecta enumerînd avantajele unei astfel de „reîntoarceri". Parlamentul, format după norme corporatiste, părea că vrea să-și ia rolul „în serios". El înțelegea să exercite un control efectiv și emitea deja unele critici care, desigur, nu erau întotdeauna pe placul conducătorilor regimului. Se făcea simțit un spirit de opoziție, capabil să crească și în măsură să slujească drept punct de sprijin pentru opinia publică și pentru monarhie. Căci orice mișcare care tindea să limiteze excesele dictaturii era destinată să restaureze, simultan, libertățile poporului și prerogativele coroanei. Regele se lăsa purtat de impulsul de a celebra trezirea opoziției.

Ascultam cu interes aceste cuvinte stranii. Ele reflectau o situație constituțională aparte : acestui rege, puțintel la stat, cu pieptul acoperit de stele, îi plăcea să treacă drept întîiul opozant al regatului său.

Cînd m-am despărțit de el, a ținut să-mi ofere un spectacol convingător. Am fost condus spre scara monu-

mentală pe care o urca în acel moment cortegiul solemn al delegației parlamentare.

În frunte mergea Ducele, strîns în cămașa neagră, de care se detașa, ca o pată luminoasă, marele cordon al Ordinului ce-l lega de casa de Savoia [13]. Nu mai era omul simplu care mă primise la Palatul Veneția. Privirea sa era poruncitoare, mersul îi era forțat, părea a fi în reprezentație și în atitudinea pe care înțelegea s-o lase ecranului și Istoriei. Era urmat de Ciano, vesel și nepăsător, care în trecere mi-a făcut un semn voios cu mîna. Veneau apoi senatorii, în rînduri strînse.

Alegii fascismului urcau astfel spre sala tronului. Era acesta semnul unei întoarceri la legitimitate ? Restabilirea, așa cum părea să spere regele, a unui anumit echilibru între puteri ? Sau schimbul ultimei echipe, marcată deja de soartă și care nu va abandona puterea decît în fața catastrofei ?

El, regele, nu trebuia să facă nimic pentru a încuraja vreun reviriment ! „Opoziția" sa nu se va manifesta în nici un moment decisiv al politicii regatului său. El nu va interveni decît mult mai tîrziu, în momentul dezastrului militar ; destul de devreme pentru a grăbi sfîrșitul fascismului, dar nu îndeajuns de devreme pentru a elibera persoana lui Victor-Emmanuel de răspunderile ce apăsau asupra regimului doborît.

*

Observasem, așadar, în cursul călătoriei mele, semnele prevestitoare ale catastrofei. Văzusem agitîndu-se principalele personaje ale dramei ; auzisem strigătele și apelurile lor și măsurasem, în același timp, slăbiciunea și ardoarea pornirilor lor. Nu apreciasem încă în ce măsură deznodămîntul catastrofal era inevitabil. În atmosfera viciată de atîtea interese contrare, persistau unele iluzii. Oamenii politici, de oricare parte s-ar fi găsit, puneau între ei și realitate atîtea calcule, încît perceperea conflictului iminent era alterată. Mulți credeau că, dacă își realizează planurile pînă la capăt, vor bara calea Destinului.

Asemenea iluzii nu-și mai găseau locul la Vatican. Acolo unde informația pătrundea într-o atmosferă purificată, despuiată de comentarii pătimașe, domnea o profundă și dureroasă certitudine. Forțele erau apreciate la justa lor valoare ; cauzele, ca și actorii, cei care se credeau puternici și cei care se credeau slabi.

Am avut revelația acestui adevăr atunci cînd am pătruns la Vatican, acolo unde calitatea mea mă obliga să caut nu constatări spirituale, ci indicații politice.

Însoțit de dl Nicolae Petrescu-Comnen, ambasadorul României pe lîngă Sfîntul Scaun, și călăuzit de nobili, camerieri și garda papei prin labirintul somptuos al apartamentelor pontificale, m-am aflat cu emoție în fața apariției, în veșmintele sale strălucitoare, a lui Pius al XII-lea [14]. Puternica personalitate a Suveranului Pontif iradia inteligență și lumină. Dar adevărul pe care papa îl rezerva omului politic era plin de căință ; tabloul pe care îl descria părea și mai sumbru în prezența sa luminoasă.

Știrile pe care le primea Vaticanul din Polonia erau proaste. Conflictul de interese era de asemenea natură încît putea provoca șocul dintr-un moment în altul. Papa se temea ca în problema Danzigului lumea să nu fie din nou pusă în fața unui fapt împlinit. Ceea ce părea mai grav chiar decît amenințările deschise, erau manevrele de culise de care avea cunoștință și măsurile secrete în vederea declanșării subite a ostilităților. Nu se mai putea avea încredere în cuvîntul unor potentați care conduceau destinele popoarelor — și aici era un semn că acțiunea oamenilor tindea să scape legii lui Dumnezeu. Minciuna devenise arma supremă a politicii ; ea crea idolatrizarea statului, abătea entuziasmul popoarelor, dezlănțuia în rîndul lor patimi neîmblînzite. Minciuna guverna raporturile dintre state. Înainte chiar de a se fi declanșat războiul, ea făcuse pacea imposibilă. Securitatea murise. Puteam oare crede, în aceste împrejurări, în realitatea unui acord între Franța și Italia ? Suveranul Pontif spera în acesta, pentru salvarea Europei și a creștinității.

Papa vorbea blînd, fără să ridice vocea și fără să schițeze vreun gest. Cunoașterea oamenilor și a lucrurilor, seninătatea judecății sale confereau o emoționantă profunzime cuvintelor pe care le rostea. Limbajul diplomatic al acestui aristocrat ascet era simplu : el exprima adevărul. Europa era așa cum o vedea cu privirea sa de o calmă luciditate : ea zămislise forțe de distrugere pe care nici o voință umană nu mai putea să le stăpînească. Pius al XII-lea vedea și mai departe și privirea sa se acoperea de o tristețe de nedescris ; într-o lume în care se pregătea războiul, forțele spirituale ar fi inoperante. Ca în perioadele cele mai tulburi ale Istoriei, un zid de netrecut despărțea deja domeniul rațiunii de cel al acțiunii. Oamenii evadau din împărăția lui Dumnezeu. Misiunea bunilor păstori era aceea de a pune la adăpost valorile sufletului și ale conștiinței, pentru a le apăra de cataclism.

În toată această încercare, papa păstra o demnitate neștirbită. Atitudinea sa, ca și măreția aspectului său trezeau un sentiment de frumusețe desăvîrșită. Mi-am amintit gesturile și limbajul dezordonat al unor „mari personaje" ; îi eram recunoscător Suveranului Pontif de a fi restabilit în ochii mei ideea măreției umane.

Din apartamentele papei am trecut la cardinalul secretar de stat, în celebrele galerii ale familiei Borgia [15]. Cardinalul Maglione dorea să discutăm despre raporturile franco-italiene. Informatorii săi îl avertizaseră că eram aducătorul unui mesaj din partea dlui Bonnet și că îi vorbisem contelui Ciano în favoarea unei apropieri între Franța și Italia. Cardinalul ținea să-mi mulțumească călduros pentru contribuția pe care o adusesem unei cauze atît de drepte : „Proverbul ne sfătuiește să nu ne amestecăm niciodată în certurile dintre frați. Dar, în această împrejurare, este în interesul tuturor să facem tot ce ne stă în putință pentru a grăbi această împăcare necesară".

Cardinalul secretar de stat mi-a confirmat astfel un fapt asupra căruia fusesem avertizat, anume că diplomația Vaticanului depunea cele mai mari eforturi pentru a face să reușească negocierile dintre Paris și Roma. Așa

cum se aprecia la Sfîntul-Scaun, acesta era singurul punct în care o intervenție bine intenționată putea încă să fie de o oarecare utilitate. De altminteri, acțiunea forțelor care împingeau în mod deliberat spre război era de asemenea natură încît intervenția unor terți bine intenționați era absolut ineficace. Vocea rațiunii nu mai putea fi auzită decît acolo unde nu exista voința de a da foc prafului de pușcă. Era cazul celor „două surori latine" ; Franța voia pacea, iar Italia nu dorea războiul. Din nefericire, acțiuni invizibile apăsau, de o parte și de cealaltă, asupra negociatorilor. Guvernul italian nu era liber să acționeze cum ar fi dorit. Era supravegheat îndeaproape. Italia făcuse tot ce îi stătuse în putință — cardinalul Maglione era mai puțin convins de aceasta — pentru a ajunge la o înțelegere cu Franța. Acum era rîndul guvernului francez să ia în mîini negocierile și să le ducă repede la bun sfîrșit. Dar vai, acțiunea miniștrilor francezi părea, și ea, împiedicată de forțe contrare. Ultimele știri erau proaste : în timp ce Roma evita, iar Parisul își amîna deciziile, în Italia urma să sosească dl von Ribbentrop. Vaticanului nu i se părea de bun augur această vizită. Cardinalul m-a rugat să presez prietenii pe care îi puteam avea la Paris : trebuia ca Franța să intervină cît mai grabnic.

*

Aveam să transmit la Paris, în aceeași seară, printr-un curier special, cuvintele auzite la Roma cu privire la negocierile franco-italiene. Nu speram, însă, ca intervenția dorită să se fi putut produce atît de repede. Cum ar fi putut dl Mussolini să se sustragă de la încheierea unui pact de „oțel", dacă îl cerea Hitler ? Vorbise prea mult. Pentru a rămîne la egalitate cu partenerul său, el amenințase și sfidase lumea în aceeași termeni ca Führerul. Numai să fi refuzat acordul pe care acesta i-l propunea și ar fi rămas singur. Hitler putea să învingă fără el, sau să se împace cu occidentul fără el. Ce-ar fi devenit atunci, dacă n-ar mai fi putut profita de teama pe care Germania o inspira lumii ? Și singur cum să facă față mîniei active a Germaniei ?

Prizonier al vorbelor sale, al resentimentelor și al crizelor permanente de orgoliu — prizonier, ca și Hitler, al neliniștii —, conducătorul Italiei nu le mai putea rezista germanilor. Antanta cu Franța era posibilă ; ultimele dificultăți fuseseră depășite ; condițiile de colaborare erau acceptate și de-o parte și de cealaltă. Acordul cu Franța nu se va încheia. Franța și Italia vor rămîne adversare și poate curînd vor deveni dușmane.

„Pactul de oțel" a fost acceptat la Villa d'Este în prima săptămînă a lunii mai, la cîteva zile după plecarea mea, și încheiat solemn la 22 mai. Cu începere din acel moment Italia nu a mai dispus de destinul său. O vreme, ea a mai încercat să-și facă jocul propriu. În ziua în care Hitler, decis pentru război, a cerut aliaților săi să-i respecte angajamentele, Ciano a mințit (la Salzburg, la 12 august 1939) că Italia nu era obligată la o participare militară mai devreme de trei ani. Mussolini a încercat redresarea supremă atunci cînd trupele germane au pătruns în Polonia ; el a propus un armistițiu imediat și noi întrevederi între marile puteri. Era momentul Italiei și pentru acest moment de atunci Mussolini își jucase întreaga sa politică anterioară. Încercarea a dat greș : Mussolini rămînea legat prin „Pactul de oțel". Speranța pe care și-o pusese Ciano în formarea unui bloc de neutri, cu concursul țărilor balcanice și sub egida Italiei, avea de asemenea, să fie spulberată. Germania a chemat Italia la ordine cu asprime. Mersul operațiilor de război a compromis toate speranțele secrete. Prăbușirea Franței a răsturnat toate calculele privind o „pace albă". Tîrît de victoriile germane, Mussolini s-a abandonat fără scrupule forței Axei. El s-a înclinat în fața hegemoniei germane pe continent. A urmat lovitura de pumnal aplicată pe la spate, la 10 iunie 1940 [16] ; în ziua în care Mussolini s-a decis să lovească Franța, el a comis o crimă împotriva propriei sale țări și înfrîngerea sa era un fapt consumat.

Cînd am părăsit Italia, deznodămîntul nu putea fi încă prevăzut. El era cuprins în acte ce păreau o sfidare la adresa rațiunii.

Capitolul VIII ÎNAPOI, SPRE CASĂ

Escală la Belgrad • Prințul Paul și miniștrii săi • „Prudența" regentului Iugoslaviei • Sosirea la București : vizita dlui Potemkin • „Comisarul adjunct" este optimist.

Călătoria mea în Occident s-a încheiat la Roma. La întoarcere, am ținut să trec prin Belgrad.

După profundele tulburări provocate de asasinarea regelui Alexandru, guvernul iugoslav era, dintre toate guvernele dunărene și balcanice, cel mai sensibil la criza europeană. Neliniștea îi inspira o politică șovăielnică, contrară bravurii tradiționale a poporului sîrb. Deosebit de expusă la presiunile Axei, Iugoslavia se lăsase inițial condusă — de președintele Consiliului [de Miniștri], Stojadinovici — pe calea neutralității absolute, ca și cînd ar fi sperat ca atitudinea pasivă pe care o opunea manevrelor germane și italiene să fie în măsură să dezamorseze animozitatea unor vechi adversari. După fiecare lovitură aplicată statelor mici, Iugoslavia oficială căuta la Berlin și la Roma asigurări și o garanție de supraviețuire. Ea reușise să strîngă legăturile cu Germania după dispariția Cehoslovaciei. După ocuparea Albaniei, era pe punctul de a-și consolida relațiile cu Italia. Pozițiile pe care și le asigurase astfel nu erau pur iluzorii : Hitler și acoliții săi pretindeau că stimează poporul sîrb pentru valoarea sa militară și se lăudau că se bucurau de prie-

tenia acestuia. Între Berlin și Roma exista chiar o anumită rivalitate, anume care va exercita o influență mai mare asupra Belgradului. Îl auzisem cîndva pe șiretul Stojadinovici pretinzînd că, prin abilitatea sa, întreținea în favoarea lui o concurență profitabilă între germani și italieni.

Iugoslavia făcea încă parte din Antanta Balcanică. Ea constituia o piesă esențială a acestei înțelegeri, la care partenerii de alianță nu erau deloc dispuși să renunțe. Dacă Iugoslavia ar fi cedat, România ar fi rămas complet izolată de Grecia și de Turcia, iar sistemul balcanic s-ar fi prăbușit. Dacă, dimpotrivă, Iugoslavia rezista, puteam spera ca Bulgaria să ni se alăture. La Belgrad, lupta secretă dintre reprezentanții Axei și reprezentanții țărilor balcanice era acerbă.

Axa a făcut presiuni asupra Ungariei, care comunicase Iugoslaviei că renunță la orice revendicare teritorială; Roma spera să determine pe această cale o apropiere între iugoslavi și unguri. Guvernul de la Belgrad părea să rămînă credincios alianței cu vecinii săi. La Roma avusesem însă sentimentul că italienii nu vor abandona partida. Ciano mă lăsase în cîteva rînduri să întrevăd dorința sa de a substitui Antantei Balcanice un alt sistem avînd drept piloni Budapesta și Belgrad. Eram decis să contracarez acest proiect.

Prințul Paul tocmai se pregătea să plece la Roma; în plus, intenționa să facă o vizită la Berlin în luna următoare. Ministrul său de externe îl devansase în cele două capitale și pregătise cu grijă terenul. Nici regentul și nici ministrul său nu intenționau să extindă investigațiile lor diplomatice mai departe spre Occident.

Dînd curs sugestiilor ce-i parveneau de la Berlin și de la Roma, prințul Paul făcea orice numai o politică sentimentală nu.

Regentul Iugoslaviei nu îndrăgea cel de-al III-lea Reich și era neîncrezător în Italia fascistă. Crescut în Anglia, apreciat și răsfățat de societatea engleză, el avea sentimente net probritanice. Acest nobil delicat și neliniștit, amator de artă, suferea însă în politică influența forțelor brutale și dominatoare. Teama pe care i-o inspi-

rau violența și excesele țărilor totalitare îi marcau acțiunile și atitudinea. El surîdea unor persoane pe care nu le iubea. Ridicînd prudența la rangul de artă, el reușise, într-o epocă agitată și plină de brutalități, să treacă drept prințul cel mai „neutru" și cel mai abil.

De altfel, prudența sa nu ținea numai de temperament. La moartea vărului său, el primise în păstrare o coroană amenințată, pe care trebuia să o păstreze intactă. Faptul că exercita numai o conducere temporară îi sporea grijile, obligîndu-l să-și multiplice precauțiile. Nu se înșelase însă niciodată asupra propriei sale politici și nu împărtășea optimismul unora dintre colaboratorii săi. El cunoștea caracterul exact al scopurilor germane și italiene. Atunci cînd avea încredere în interlocutori, exprima cu finețe bănuielile și neliniștile sale profunde. Știa că vizita sa la Roma, imediat după ocuparea Albaniei, nu era populară în Serbia. El simțea că poporul sîrb nu-i agrea politica ; nici lui nu-i plăcea această politică. O făcea din convingerea că, orice altă acțiune ar fi întreprins, ar fi împins Iugoslavia în prăpastia în care dispăruse Cehoslovacia și în care era gata să se prăbușească Polonia.

Ungurii nu-i inspirau nici un pic de încredere ; în ciuda cuvintelor frumoase, ei nu-și uitau resentimentele. Prințul avea necaz în special pe regele bulgarilor, la adresa căruia lansa săgețile cele mai ascuțite, care încerca să fie mai abil decît el. Antanta Balcanică, în schimb, îi plăcea ; ea reprezenta în ochii săi singura politică decentă. Grație acestei Antante mai puteam risca să aruncăm o privire indirectă către marile țări din Occident. Prințul înțelegea să rămînă fidel aliaților săi, dar trebuia să calmeze suspiciunile Axei. Și trebuia să fie atent la Uniunea Sovietică ! Prințul mi-a vorbit despre Rusia cu o intuiție remarcabilă, pe care o datora, fără doar și poate, ascendenței sale rusești. Dintre oamenii de stat pe care îi întîlnisem, el a fost singurul care înțelesese importanța schimbării intervenite la Moscova, cînd dl Molotov [1] îl înlocuise pe dl Litvinov în fruntea Comisariatului pentru Afacerile Străine.

Ascultîndu-l pe regent, mă gîndeam la capriciile politicii, care îl făceau să impună unui popor curajos o atitudine dintre cele mai timorate prin metodele cele mai îndrăznețe. Căci Paul al Iugoslaviei exercita o putere aproape personală. În acea epocă stranie și sumbră excesul de prudență, ca și excesul de putere creau dictatori.

În acest joc prințul Paul avea să se dovedească pe cît de expert, pe atît de tenace. Mi-am amintit că îl văzusem la începutul anului în prezența lui Stojadinovici. Asta era la Palatul Alb din Belgrad, unde prințul și grațioasa lui soție m-au primit cu toate onorurile într-o reședință de cel mai fin gust britanic. În acest mediu foarte civilizat, statura puternică a președintelui Consiliului [de Miniștri] se detașa cu o violență stranie și îngrijorătoare. Dacă între regent și principalul său colaborator s-ar fi produs un șoc (chiar în acele zile circulau zvonuri despre criză și complot), îmi spuneam că erau justificate temerile în legătură cu persoana prințului. Am luat trenul chiar în acea seară, însoțit pînă la gară de hohotele de rîs încrezător ale lui Stojadinovici. Or, înainte de a fi sosit la București, aflasem de producerea crizei, numai că avusese cîștig de cauză complotul prințului. Puternicul Stojadinovici dispăruse ca prin farmec, iar de acum înainte nimic nu-i mai stătea în cale prințului, care putea să ia în mîinile sale delicate prerogativele cele mai largi.

Problemele care mă interesau aveam să le discut cu un om de încredere al prințului, dl Cinkar-Marcovici, fost ministru al Iugoslaviei la Berlin [2].

Dl Cinkar-Marcovici era stăpînit de aceleași temeri ca și prințul. Cel de-al III-lea Reich îi părea cu atît mai periculos cu cît îl considera deja atotputernic. Cîștigat din capul locului de partea unei politici de extremă prudență, el era foarte devotat șefului său. Cum el nu avea nostalgia Angliei, executa cu vioiciune ordinele pe care prințul i le dădea fără nici o plăcere.

Tocmai se întorsese dintr-o călătorie întreprinsă în țările Axei, pe deplin satisfăcut de a fi putut constata că, în ajunul unei crize capitale, Iugoslavia nu era ame-

ninţată. Contele Ciano, pe care îl întîlnise la Veneţia, îi dăduse asigurarea că Italia, după ce ocupase „poziţii defensive" în Albania, înţelegea să respecte integritatea teritoriului iugoslav. La Berlin, dl von Ribbentrop îi făcuse declaraţii dătătoare de încredere. Dl Cinkar-Marcovici aprecia că, dacă Iugoslavia nu comitea nici o greşeală, nu trezea nici o suspiciune, ea putea spera să scape de război. Indiscutabil, iugoslavii ştiau să se bată ! Ultimul război îi costase însă prea scump. Ministrul se gîndea că trebuia, cu orice preţ, să rămînă în afara conflictului, măcar în faza sa de început.

Am dedus din aceste cuvinte că faţă de dl Cinkar-Marcovici conducătorii Axei fuseseră mai expliciţi decît fuseseră faţă de mine. Lui îi vorbiseră deschis despre război. Şi au ştiut să-l convingă de avantajele neutralităţii. Am regăsit aici una din ideile călăuzitoare ale lui Hitler : dacă Führerul ţinea să-i păstreze pe sîrbi în afara războiului, era pentru că nu voia să repete „greşelile" predecesorilor săi ; războiul nu trebuia să înceapă acolo unde izbucnise în 1914.

Am încercat să-l conving pe colegul meu iugoslav de necesitatea de a păstra legături permanente şi strînse cu puterile din Occident ; o politică bazată exclusiv pe dorinţa de a îndepărta ameninţările de război îmi părea de natură a favoriza cele mai periculoase planuri de cucerire. Dl Cinkar-Marcovici nu mai credea în posibilitatea salvgardării păcii ; după părerea sa, fiecare trebuia să se gîndească, înainte de orice, la propria salvare. Nu se punea problema ruperii de Occident ; relaţiile Serbiei cu vechii săi aliaţi erau de aşa natură încît nu puteau ajunge niciodată la o ruptură. Prinţul Paul va putea conta întotdeauna pe înţelegerea şi simpatia cercurilor politice engleze. În ce-i priveşte pe sovietici, nimic nu părea mai nesigur decît atitudinea lor faţă de Germania ; ca şi şeful său, el vedea în schimbarea intervenită cu puţin timp înainte la Moscova indiciul unei posibile înţelegeri între U.R.S.S. şi cel de-al III-lea Reich ; i se părea deci cu atît mai dificil să adopte o poziţie deschisă împotriva politicii Axei. Dl Cinkar-Marcovici considera aşadar că trebuia să avem grijă, să nu fim pri-

mele victime și doar agresorii prezumtivi erau în măsură să dea asigurări efective împotriva pericolului unei agresiuni. Ministrul a fost de acord că Antanta nu-și pierduse nimic din importanță. Iugoslavia va rămîne fidelă vecinilor săi. Ea nu va încheia pact separat cu Ungaria, oricît de atrăgătoare ar fi propunerile ungare. Dar Antanta Balcanică trebuia să-și păstreze „independența" și să nu se amestece în vreun fel în discuțiile dintre marile puteri. Antanta nu trebuia să știrbească poziția internațională a nici unuia dintre membrii săi. Or — așa cum constatase dl Cinkar-Marcovici la Berlin și la Roma —, poziția Iugoslaviei era excelentă !

Optimismul colegului meu iugoslav avea să fie în scurt timp pus la încercare. El l-a însoțit pe prințul Paul la Roma, unde a constatat „o mare schimbare de atitudine" ! Cuprins de o emoție violentă, el mi-a împărtășit, totodată, neliniștile sale.

Ce se petrecuse ? Între timp, Anglia își precizase politica față de Balcani. Așa cum mă informase lordul Halifax, ea purtase negocieri active cu Turcia. Aceste negocieri ajunseseră la 12 mai la un schimb de declarații publice. Cele două guverne se angajau „să încheie un acord definitiv pe termen lung" (acest acord nu a fost încheiat decît la 19 octombrie) și conveneau că *„pînă atunci, Marea Britanie și Turcia sînt gata să coopereze activ și să-și acorde mutual ajutorul și asistența ce le stau în putință, în cazul unei agresiuni care ar conduce la război în regiunea mediteraneană."*

În articolul care se referea la Balcani se spunea : *„cele două guverne recunosc că este, totodată, necesar să se asigure stabilitatea securității în Balcani ; ele se află în consultări pentru atingerea acestui obiectiv cît mai rapid cu putință"*.

Aceste texte îi oferiseră lui Ciano ocazia pe care o căuta pentru a declanșa un atac violent împotriva Antantei Balcanice. Ce însemna jocul Turciei ? Cum își putea ea lua angajamente în contul vecinilor ? Nu însemna aceasta adoptarea, de către toate statele balcanice, a unei poziții generale împotriva Romei și a Berlinului ?

Aceste cuvinte aveau drept scop să pună guvernul iugoslav în situația de *a alege* între Axă și aliații săi balcanici. „Situația este dintre cele mai grave", a spus dl Cinkar-Marcovici.

Am căutat de îndată, împreună cu guvernul turc, o formulă destul de suplă, care să pună în lumină „independența" Antantei Balcanice și să permită Iugoslaviei să respingă atacurile Axei. Criza a fost îndepărtată și Antanta a rezistat. Alarma însă fusese serioasă ; din acel moment dl Cinkar-Markovici avea să se îndoiască de „excelentele" poziții pe care le deținea în raporturile cu Berlinul și cu Roma.

*

Mă întorsesem de două zile și avusesem răgazul de a-mi face raportul către rege și către guvernul român, în care exprimam frămîntările pe care le purtam în suflet, cînd la București a sosit dl [Vladimir P.] Potemkin, comisar adjunct al poporului la Ministerul Afacerilor Străine, membru în guvernul sovietic.

În 1939 Rusia sovietelor încheia o perioadă de izolare severă față de Europa. Moscova pregătea o politică externă națională. Decepțiile suferite de U.R.S.S., conștiința faptului că devenise mai puternică, speranțele pe care le nutrea în ajunul unei mari crize, susceptibile de a provoca numeroase schimbări, totul contribuia la stimularea dorinței guvernului sovietic de a lua parte tot mai activă la politica internațională.

Dacă guvernele statelor limitrofe Rusiei ar fi putut simți puțin din ceea ce se petrecea dincolo de frontiera lor estică, poate ar fi putut evita multe din erorile politice și multe șocuri mortale. Incursiunile diplomatice în interiorul ținuturilor rusești erau dintre cele mai dificile. În lipsa unor asemenea contacte, vecinii Rusiei trebuiau să se mulțumească să schimbe în străinătate, cu reprezentanții Uniunii Sovietice, asigurări pașnice și cuvinte amabile. Iar mesagerii concepției moscovite oficiale, odată aflați dincolo de frontierele misterioase ale țării lor, dobîndeau o abilitate diplomatică care îi făcea adeseori să

spună contrariul cu privire la adevărata stare de spirit a guvernului.

Astfel, în cursul călătoriei pe care a întreprins-o în statele balcanice, dl Potemkin a presărat pe drum cele mai încurajatoare iluzii. Corectitudinea dlui Potemkin ca și fidelitatea sa față de guvernul sovietic erau în afara oricărei îndoieli ; în manierele sale exista însă ceva din vechiul regim și era plăcut să-i faci plăcere acestui om amabil, exprimînd intenții de înțelegere ; îl simțeai foarte fericit la rîndul său de a putea să exprime, într-o franceză aleasă, gîndurile bune pe care le nutrea Uniunea Sovietelor pentru vecinii săi cei mai apropiați.

Cînd a sosit la București, dl Potemkin liniștise astfel trei sferturi din Balcani. La Ankara, unde a fost informat în legătură cu politica pe care voiau s-o promoveze turcii împreună cu Anglia și cu Franța, el transmisese adeziunea Uniunii Sovietice și lăsa gazdei să spere că edificiul avea să fie în curînd completat cu un pact de asistență ruso-turc. La Sofia fusese neliniștit de jocul puterilor Axei ; lansase avertismente și dăduse sfaturi bune ; și îl impresionaseră aclamațiile populare al căror obiect fusese și care păreau că merg împotriva vederilor guvernului.

L-am primit pe dl Potemkin și am petrecut ziua împreună cu el în convorbiri îndelungi și interesante. I-am descris călătoria mea, i-am vorbit despre pericolul de război constatat peste tot, de eforturile unor puteri în vederea rezistenței comune. Dl Potemkin mi-a declarat că în Balcani a găsit dorința de unire în fața amenințărilor lui Hitler ; după părerea sa „frontul de rezistență se cristaliza peste tot [...]". Am recunoscut de îndată, cu precauțiile de uzanță și de formulare, că vorbeam același limbaj. Toate manevrele Axei mi se păreau suspecte ; toate eforturile care tindeau să bareze expansiunea Reich-ului ne erau simpatice. Mesagerul Moscovei vorbea atunci asemenea diplomaților de la Londra, Paris și București.

Dl Potemkin credea în rezultatul fericit al negocierilor dintre Moscova și Occident. „Puterile totalitare au lansat zvonul că Uniunea Sovietică ar fi pe cale să se apropie de Germania și Italia. Este o tactică specială a guvernului

de la Berlin menită să împiedice apropierea Angliei, Franței și Rusiei. Hitler însuși a folosit acest procedeu, lăsîndu-și intimii să creadă că și-a rezervat posibilitatea să reînnoade, la momentul oportun, legături strînse cu U.R.S.S. Toate aceste manevre nu vor cîștiga politica sovietelor. Moscova vrea pace — și înțelege să apere pacea prin mijloace pașnice".

Aceste declarații m-au încurajat să-i expun amănunțit dlui Potemkin politica României. Nu i-am ascuns speranțele pe care le puneam într-un acord între puterile occidentale și Rusia, pentru apărarea securității generale. Dacă noi nu vom participa direct la negocieri, este pentru a nu provoca reacțiile supărătoare ale Germaniei și pentru a nu agrava, prin gestul nostru, o situație internațională și așa destul de încordată. Dar garanțiile pe care le acceptaserăm din partea Angliei și a Franței, neîncrederea pe care acțiunile Axei o inspirau opiniei noastre publice, atitudinea guvernului nostru și, înainte de toate, concentrarea forțelor noastre armate de-a lungul frontierelor occidentale, dovedeau foarte clar din ce parte ne simțeam amenințați și împotriva cui înțelegeam să ne organizăm rezistența. Noi știam că această atitudine era o garanție a securității pentru vecinii noștri din răsărit; măsurile militare pe care le-am fi luat în Transilvania acopereau indirect teritoriile Ucrainei. Întărirea raporturilor noastre de bună vecinătate cu Rusia, pe care o doream, trebuia să sporească și valoarea și posibilitățile rezistenței noastre. Am adăugat că, în cadrul Antantei Balcanice, ne vom strădui să grupăm vecinii noștri într-un organism puternic pus în serviciul păcii. Și noi am fi fericiți să constatăm că, prin intermediul Turciei, am intrat în sistemul de securitate ce urmează să lege Moscova de puterile occidentale.

Dl Potemkin părea foarte satisfăcut. El arăta un interes deosebit pentru proiectele noastre balcanice. Ținea, totuși, să ne pună în gardă față de Bulgaria și estima că nu trebuia să-i facem acestei țări vreo concesie, fără să ne fi asigurat concursul său. Atît timp cît Bulgaria nu dovedea voința de a se elibera de influența nefastă a puterilor Axei, dl Potemkin ne îndemna să fim circumspecți.

Comisarul adjunct a dorit să-mi pună o singură întrebare, cu caracter mai delicat : în legătură cu tratatul de alianță polono-român. Acest tratat urmă să funcționeze doar în cazul unei agresiuni sovietice sau fusese stabilit *erga omnes?* I-am spus adevărul : textul tratatului era conceput în termeni generali, dar convenția militară care îl completa nu prevedea decît ipoteza unui atac sovietic. Nimic nu împiedica, totuși, să fie luate în considerare și alte ipoteze și guvernul român era pregătit să extindă convenția la toate actele previzibile *.

Dl Potemkin a luat act de aceasta, asigurîndu-mă că Uniunea Sovietică avea să dea curînd dovezi evidente ale voinței sale de înțelegere generală. Mi-a mai spus că schimbarea intervenită, în absența lui, la conducerea departamentului afacerilor străine de la Moscova era o chestiune de persoane : dl Molotov va urma exact politica dusă de dl Litvinov. Chiar instrucțiunile primite de el din partea noului său șef erau identice cu cele ce-i fuseseră date înainte de plecare**. La București, ca și la Ankara, dl Potemkin înseninase atmosfera ; se părea că dinspre Moscova se ridica o lumină de speranță. Trecerea dlui Potemkin avea să producă însă cea mai mare minune la Varșovia. Farmecul său liniștitor a avut efect și asupra inabordabilului colonel Beck. Colonelul și-a împărtășit bucuria dlui Noël, ambasadorul Franței : „Pentru prima oară după 1932 am avut cu un reprezentant al Uniunii Sovietice o conversație lipsită de neîncredere. Dl Potemkin a înțeles perfect politica poloneză. El a înțeles că, dacă Polonia refuză să intre cu U.R.S.S. într-un sistem de asigurare oarecare, analog Pactului Oriental, ea o face în mod esențial din motive de prudență, motive care

---

* Cu prilejul vizitei mele la Londra, dădusem același răspuns lordului Halifax, care mă întrebase, și el, care era întinderea reală a alianței polono—române.

** Guvernul sovietic avea să dea aceeași asigurare tuturor guvernelor. Ambasadorul sovietic la Paris i-a declarat dlui Bonnet că „plecarea dlui Litvinov nu trebuie să fie considerată ca o schimbare în politica rusă". Însărcinatul cu afaceri sovietic de la Berlin l-a asigurat pe dl Coulondre că „plecarea dlui Litvinov nu marchează nici o modificare a liniilor esențiale ale politicii externe sovietice".

de altfel sînt valabile în egală măsură și pentru Moscova ; și că Polonia nu se va angaja mai mult într-o asociere în sens contrar".

Dl Potemkin i-a pus dlui Beck întrebarea pe care mi-o pusese și mie cu privire la alianța polono-română. Răspunsul nu a fost identic. Beck nu a acceptat nici o extindere militară a angajamentelor polono-române. El a invocat politica sa de menajamente față de Ungaria și s-a lăudat „că a risipit și la acest punct toate bănuielile sovietice". El a crezut totodată că ajunsese la un acord cu interlocutorul său „în a constata interesul comun pe care îl au Polonia și U.R.S.S. de a păstra țărilor baltice deplina lor independență". Dl Beck era convins că, pentru a da astfel de asigurări, „dl Potemkin primise instrucțiuni precise de la noul său șef".

Satisfacția generală provocată de călătoria dlui Potemkin nu se limitase la interlocutorii săi. Comisarul adjunct al poporului părea să împărtășească bucuria pe care o răspîndise. Astfel, dlui Payart, însărcinatul cu afaceri al Franței la Moscova, el i-a mărturisit „impresia favorabilă pe care i-o lăsase convorbirea cu dl Beck". Acesta din urmă încheiase recunoscînd că, în cazul unui atac german, „Polonia va fi fatal legată de U.R.S.S. și obligată să se sprijine pe aceasta, dacă va fi cazul".

Satisfacția dlui Potemkin îl cucerise și pe dl Molotov, care „se exprimase cu simpatie la adresa discursului dlui Beck și subliniase interesul pentru salvarea independenței poloneze".

Ecouri asemănătoare am primit și în legătură cu impresiile culese de dl Potemkin la București. Diplomatul sovietic îl informase pe ministrul României că lunga întrevedere avută cu mine „l-a satisfăcut pe deplin". A adăugat că *„el constatase pretutindeni pe unde trecuse aceeași dorință de a lucra pentru pace și de a organiza rezistența împotriva unei posibile agresiuni"*. Dl Potemkin mai constatase : „Peste tot se înțelege faptul că, într-o formă sau alta, colaborarea cu U.R.S.S. este necesară". Și mai adăugase : „Pînă și țările cele mai refractare, ca urmare a legăturilor lor anterioare cu Germania — Polonia, de pildă —, înțelege acum aceste adevăruri".

Constatările dlui Potemkin erau perfect valabile. Dintre toate țările limitrofe care simțeau crescînd teribila amenințare exercitată de Germania asupra lor, nici una nu putea avea intenții agresive față de Rusia sovietică. Chiar și Polonia, în pofida „legăturilor sale anterioare cu Germania", va fi obligată să se apere la vest. Frontul rezistenței exista practic, putînd, după spusele dlui Potemkin, „să se cristalizeze pretutindeni".

Acest lucru depindea de negocierile dintre marile puteri. Iar aceste negocieri urmau să creeze cadrul în care să intrăm cu toții.

Anticipau oare cei de la Moscova modul în care aveau să se încheie negocierile ? Nimic nu ne permitea să știm acest lucru. În orice caz, optimismul dlui Potemkin, în această privință, nu era întunecat de nici o umbră de falsitate. În urma comisarului adjunct au înflorit ultimele iluzii pe care aveau să le mai cunoască țările din răsărit înaintea acordului de la Moscova și a războiului.

Capitolul IX CĂLĂTORIE ÎN BALCANI

Ankara: Turcia, placă turnantă a diplomației pacifiste • Bal la Palatul Ankara • Yalova: audiență la președintele Ismet Inönü • Atena: ruinele de pe Acropole • Serată la capul Sunion • Eroismul generalului Metaxas

Am dorit să duc eu însumi prietenilor noștri de la Ankara și de la Atena rodul reflecțiilor mele. Regele a dispus să mi se pună la dispoziție unul dintre acele vapoare albe ale Serviciului Maritim Român care deveniseră celebre servind de peste patruzeci de ani coastele orientale ale Mediteranei. M-am îmbarcat împreună cu soția mea și cîțiva colaboratori, într-o zi frumoasă de vară, pe nava „Dacia". Această ultimă călătorie într-o regiune în care războiul avea să pătrundă în curînd ne-a lăsat amintirea unei mări uimitor de calmă și de albastră, sub un cer fără nori.

Constantinopolul ne-a primit cu o curtenie voioasă, dar nu ne-a reținut. Uimitoarea capitală a vechilor imperii nu mai este, pentru vizitatorul oficial, decît un loc de trecere — o etapă în drum spre podișurile înalte ale Anatoliei, unde și-au fixat reședința conducătorii Republicii Turce. Locurile aride în care se înalță noua capitală, atît de îndepărtată în spațiu și spirit de țărmurile fermecă-

toare ale Bosforului, pot să-ți placă sau nu. Dar este greu să nu fii cucerit de măreția efortului căruia îi stau mărturie lucrări terminate sau în curs de execuție, care tind să integreze în Europa una din regiunile cele mai aspre ale vechii Asii. Energia liniștită, dar nedomolită ce se degaja din aceste locuri era la fel ca a oamenilor, al căror caracter îl apreciam de multă vreme. Eram, așadar, la Ankara, fericit să strîng mîna prietenilor mei.

Ankara părea că se află în centrul eforturilor ce se întreprindeau în lume pentru a se bara calea războiului. Capitala turcă se oferea bucuroasă pentru rolul de „placă turnantă" a diplomației pașnice. Guvernul turc pusese la punct acordurile sale de securitate cu Anglia ; un schimb de declarații cu privire la acest subiect avusese loc la 12 mai ; peste puțin timp urma să aibă loc un schimb de declarații identice cu Franța. Acordurile cu Occidentul nu trebuiau însă încheiate public înainte ca Turcia să fi realizat un pact de asistență cu Rusia. Firele securității europene puteau astfel să fie înnodate la Ankara. Sigură de ajutorul pe care conta să-l primească din partea Moscovei, ca și din partea capitalelor occidentale, Turcia înțelegea să sprijine, la rîndul său, o politică de rezistență în Balcani și spera să poată îndepărta pericolul unei agresiuni din partea Axei în sudul Europei. Această politică hotărîtă nu amenința pe nimeni : Turcia îl înfrunta pe Hitler, dar nu-l provoca ; între Germania și Turcia existau raporturi economice foarte vechi, pe care guvernul de la Berlin dorea să le dezvolte și pe care guvernul turc nu avea intenția să le împiedice.

Raporturile dintre Moscova și Ankara păreau în acel moment bune și bazate pe încredere, așa încît dl Sarageoglu și-a oferit bunele sale oficii pentru a mă ajuta să stabilesc, așa cum doream, un contact mai strîns cu Uniunea Sovietică. S-a convenit ca, pînă la desemnarea unui nou ministru sovietic la București, România să păstreze la Ankara raporturi neîntrerupte cu ambasadorul sovieticilor. Pe de altă parte, România va servi drept punte de legătură între Polonia și Turcia. Guvernul turc spera să atragă de partea sa, asociind-o politicii sale de rezistență,

singura țară din răsăritul Europei care manifesta o reticență încăpățînată față de un sistem general de securitate.

Era limpede că Turcia (care aprecia mai bine decît alții influența determinantă pe care o putea avea Rusia asupra evoluției crizei europene) era ferm convinsă de voința Moscovei de a contribui la pacea generală. Această convingere explica optimismul dlui Sarageoglu și încrederea sa în eforturile pe care le depunea.

Ministrul afacerilor străine nu era, de altfel, singurul care privea viitorul cu încredere. În pofida marilor valuri de deprimare semnalate în Occident, la Ankara barometrul arăta vreme frumoasă și corpul diplomatic străin rivaliza în optimism cu guvernul turc.

Membrii corpului diplomatic străin duceau o existență aparte în capitala Republicii Turcia ; ei erau obligați, în virtutea spațiului restrîns, să se întîlnească zilnic în aceleași locuri. Mi-am putut da seama de acest lucru cu ocazia vizitei noastre la Palatul Ankara. Întrucît ministrul turc al afacerilor străine era în favoarea încheierii unor acorduri pașnice, străluciții șefi de misiuni, de diverse nuanțe, acreditați pe lîngă guvernul turc, se precipitau să lase impresia că-i împărtășesc vederile. Pe lîngă negocierile oficiale existau numeroase reuniuni diplomatice, la care se adăugau recepțiile urmate de dans. Cînd, sub privirea binevoitoare a președintelui Kemal Atatürk [1], al cărui portret ocupa singur un perete întreg, sala de banchet a fost transformată în sală de bal, corifeii politicii orientale și-au făcut solemn intrarea. Dl [Franz von] Papen, înconjurat de statul său major politic și militar, și-a făcut apariția, evoluînd cu o distincție voit ostentativă printre primele perechi ce se formau în sunetele muzicii de jazz. Juca excelent rolul de promotor al păcii, părînd a fi apărătorul cel mai vigilent al securității europene. „Vă felicit — mi-a spus abordîndu-mă — pentru acțiunea pașnică pe care o întreprindeți aici. Spiritele trebuie calmate. Și eu, la rîndul meu, mă străduiesc să fac același lucru, aici și mai ales în țara mea. Noi nu avem nevoie de război. Războiul este nenorocirea pe care aș vrea ca guvernul care conduce în acest moment Germania să o evite". Și dl von Papen a adăugat cu un surîs complice :

„Înțelegeți, fără îndoială, solicitudinea mea față de acest regim. Am mai multe motive decît oricine să doresc ca mica experiență pe care o încearcă țara mea în acest moment să nu provoace prea multe decepții". „Mica experiență" de care ambasadorul celui de-al III-lea Reich se simțea pe bună dreptate răspunzător și pe care o amintea cu atît de bizară dezinvoltură era regimul național-socialist! Dacă dl von Papen își propusese sarcina de a calma spiritele prin astfel de mijloace, trebuie să recunoaștem că avea o sarcină ingrată.

Ambasadorul Franței, dl [René] Massigli, puțin dispus prin fire să amestece grijile misiunii sale cu divertismentele coregrafice, se întreținea cu cîțiva colegi în legătură cu probleme mai serioase. Ambasadorul Maiestății Sale britanice, dimpotrivă, știa să profite de fericita destindere pe care o oferea o serată dansantă. Momentul cafelei, al lichiorurilor și al primului tango, după un dineu bun și discursuri pline de elocință, nu era oare adesea propice unor hotărîri de mare importanță? Sir Hugh Knatchbull-Hugessen urmărea reunirea într-un bloc solid a țărilor din sud-estul european; el era convins, asemenea ilustrului său compatriot dl Winston Churchill, că numai problema teritoriului Dobrogei de sud împiedica Bulgaria să adere la Antanta Balcanică. În consecință, pentru a cîștiga Bulgaria la cauza comună, era nevoie de inițativă din partea mea, de un sacrificiu românesc.

El și amicul meu Sarageoglu m-au invitat să părăsim încăperea în care tineri secretari se grăbeau să invite la dans soțiile ambasadorilor, pentru a ne retrage într-un colț mai liniștit, în care urma să întîlnim un om cu chipul palid și trist, cu privirea aprinsă, dl Kristov, ministrul Bulgariei *.

Dl Kristov era pregătit pentru această întrevedere; el mi-a expus cu căldură și elocvență toate binefacerile ce puteau rezulta pentru Balcani dintr-un acord româno-bulgar; un gest generos din partea României — cedarea Dobrogei de sud — putea, după părerea sa, să pecetluiască pentru totdeauna pacea. I-am răspuns foarte clar

* Dl Kristov avea să moară peste puțin timp, la Moscova, de o boală de plămîni.

că dorisem întotdeauna o înțelegere între țara mea și Bulgaria ; am adăugat, pentru a scruta intențiile reale ale interlocutorului meu, că nici un act nu mi se părea excesiv, dacă avea să asigure într-adevăr pacea balcanică ; dar Bulgaria s-ar mulțumi numai cu Dobrogea de sud ?

Surprins de acest succes neașteptat, ministrul Bulgariei mi-a dezvăluit gîndurile pe care le nutrea. Bulgaria nu se putea mulțumi cu atît de puțin. De altfel, nu era drept ca România să suporte singură cheltuielile reconcilierii. Cum i-am dat a înțelege că-l încurajez din priviri, dl Kristov mi-a expus întregul său program : Iugoslavia trebuia să-i cedeze Țaribrod și o parte a Macedoniei ; Grecia să renunțe la Tracia apuseană... Eram edificat ; nimic nu mă mai împiedica să revin printre dansatori.

— Ei bine, m-a întrebat ambasadorul Angliei, care urmărise convorbirea de la distanță, ați căzut de acord ?

— Dincolo de toate așteptările dumneavoastră, i-am răspuns vesel.

— I-ați permis să spere recîștigarea Dobrogei de sud ?

— Dacă n-ar fi fost decît atît ! I-am cedat tot : Țaribrod, Macedonia, Tracia apuseană...

— Cum ! a exclamat consternat sir Hugh, a cerut din nou toate acestea ?

— Toate. Și asta nu-i decît începutul. Pofta vine mîncînd.

L-am condus pe ambasador spre bufet, unde ne aștepta dl Sarageoglu. S-a convenit să nu mai continui convorbirile mele cu ministrul Bulgariei. Dl Kristov înșelase în mod ofensator speranțele ce fuseseră puse în el, pretinzînd teritorii pe care nici Anglia și nici Turcia nu voiau să le vadă schimbîndu-și proprietarul.

Corpul diplomatic urma să-și reia convorbirile atît de bine începute în alt loc potrivit pentru discutarea problemelor mondiale : gara din Ankara, în ziua plecării noastre. Numărul ambasadorilor veniți acolo pentru a-și lua rămas bun, dintre care unii ofereau dulciuri, iar alții buchete de flori, ar fi putut scoate din minți un călător străin, dacă acesta n-ar fi știut că nimic nu stimulează mai bine schimbul de vederi diplomatice, în Orientul Apropiat, decît peronul unei gări. Plecarea noastră a fost superbă și, întrucît dl Sarageoglu ne însoțea în călătorie,

ăm împărțit cu el onorurile unor ovații extrem de călduroase.

Am fost conduși la Yalova, o frumoasă stațiune balneară pe țărmurile asiatice ale Mării Marmara, unde ne aștepta președintele republicii, dl Ismet Inönü [2], cel care, sub numele de Ismet Pașa, avusese un rol important în eliberarea teritoriului turc ; de la marele său predecesor, Kemal Atatürk, moștenise un stat național ale cărui principii „revoluționare" le respecta fidel, străduindu-se totodată să le împace cu anumite tradiții strămoșești, pe care le cultiva cu distincție. Era o mare favoare aceea de a fi invitat să iei masa cu el și familia sa, de a-l asculta expunîndu-și, cu o voce fermă și calmă, punctele de vedere asupra situației politice.

Președintele spera că pacea va putea fi salvată. Dar o făcea ca un militar, luîndu-și măsuri de precauție și studiind problema politică „pe teren". Desfășurînd harta, el mi-a explicat pe unde ar putea ataca Axa și unde țările balcanice, unite, ar trebui să-și așeze apărarea. Studierea hărții balcanice, alături de Ismet Pașa, m-a inițiat în anumite considerații de ordin militar, pe care pînă atunci nu avusesem ocazia să le aprofundez. Aceasta mi-a permis, totodată, mai bine decît ar fi făcut-o unele declarații diplomatice, să înțeleg concepția politică a președintelui Republicii Turcia. Gazda mea nu credea decît într-o singură agresiune posibilă, cea a Axei. Împotriva ei trebuia să ne apărăm, organizînd rezistența generală. Președintele era convins că această rezistență se putea sprijini pe soviete. Mi-a arătat cu degetul locul unde ar urma să debarce rușii pentru a da ajutorul lor, la care s-ar adăuga cel al armatelor turcești. Evaluînd șansele de reușită ale celor două tabere dușmane, președintele a declarat că era sigur de victoria aliaților.

La o lună după vizita mea la Yalova, la 11 august 1939, iahtul regelui Carol [3], traversînd apele turcești, s-a oprit în fața Palatului Dolmabahçe. Președintele Inönü, primindu-l pe rege, i-a repetat insistent ceea ce îmi spusese mie. Pericolul german era din ce în ce mai amenințător. Președintele a estimat că „interesele Turciei, ale altor state balcanice sînt atît de strîns legate, încît orice pătrundere a Germaniei și a Italiei în această zonă cons-

tituie un pericol de moarte comun". Trebuia ridicată de urgență o „barieră a statelor limitrofe" solid sprijinite de Uniunea Sovietică. Cum regele Carol a exprimat îndoieli cu privire la Rusia, Ismet Inönü și-a oferit bunele sale oficii pentru realizarea destinderii între Rusia și România. Aceasta se petrecea, o repet, la 11 august 1939, cu douăzeci de zile înainte de izbucnirea războiului.

Apare destul de curioasă compararea pozițiilor pe care conducătorii turci le-au păstrat consecvent, pînă în ultima clipă, cu cele apărate cu înverșunare de guvernanții polonezi din același moment. Am arătat că polonezii erau neîncrezători în primul rînd în ruși : războiul nu izbucnea, dacă Polonia se ținea mereu la distanță de Rusia. Turcii nu refuzau nici o alianță și credeau în securitatea colectivă : după ei, rușii puteau și voiau să dea ajutorul decisiv. Cele două politici au fost spulberate de același eveniment : la 23 august 1939 acordul germano-sovietic a pus capăt, simultan, calculelor lui Beck și speranțelor președintelui Inönü.

Acest acord anula dintr-o singură lovitură, în ce privește statele vecine, atît politica bună cît și pe cea rea. Sub presiunea bruscă a evenimentelor, Polonia „independentă" avea să se afunde prima în război. Și Turcia, care se învoise la planurile de asistență, compromițîndu-și neutralitatea în o sută și unu de moduri, avea să-și păstreze neutralitatea dincolo de orice previziuni.

*

Cînd ne-am despărțit de gazdele noastre la Yalova, eram departe de a presupune că strîngerile de mînă optimiste de la plecare aveau să fie, pentru multă vreme, ultimele. „Dacia" a luat direcția Atena. Am intrat în portul Pireu într-un vacarm de strigăte asurzitoare. Totul era împodobit și în sărbătoare, sirenele vapoarelor sunau, marinarii aliniați pe punte fluturau beretele, o mulțime zgomotoasă venise pe chei. Pe un cer inundat de lumină, se detașa, și mai luminos încă si parcă purtat de aripi nevăzute, siluetа Partenonului. În acest cadru, cel mai frumos din lume, unde ne întîmpina atita bucurie de a trăi, atîta revărsare de fericire, am simțit, prin contrast, apropierea catastrofei. Sentimentul tragicului nu s-a aflat

oare mereu în această regiune locuită de zei, în apropierea emoției provocate de spectacolul frumuseții ? Abandonînd formulele diplomatice tradiționale, am încercat să-mi exprim presentimentele, răspunzînd discursului de bun venit rostit de președintele Metaxas astfel :

„Știți, fără îndoială, că de la ultima noastră întrevedere am întreprins o lungă călătorie prin capitalele europene, ca mesager al țării mele. Cînd am văzut astăzi, sub cerul albastru al Atenei, colina sfîntă și coloanele albe ale templului zeiței Înțelepciunii, am înțeles că am ajuns la capătul călătoriei mele. Templul acesta nu exprimă el, prin proporțiile sale perfecte, ideea de unitate a Europei, moștenitoare a celei mai strălucitoare civilizații ce a existat vreodată, și nu dă el, cu ruinele sale mărețe și totuși dureroase, un avertisment solemn tuturor acelora care ar vrea, odată în plus, să distrugă moștenirea comună ?"

Primirea pe care ne-a făcut-o guvernul grec a fost deosebit de călduroasă. În politica externă, între mine și președintele Metaxas nu exista nici o opoziție posibilă : am fost de acord asupra tuturor punctelor acțiunii noastre comune. De la crearea Antantei Balcanice, România și Grecia împărtășiseră aceleași păreri și luaseră aceleași hotărîri. Criza europeană apropiase și mai mult țările noastre. Grecii și românii sesizau în același mod evenimentele, cu aceeași intuiție rapidă.

Pentru a putea confrunta, departe de ceremoniile oficiale, ultimele știri care ne soseau asupra „crizei", președintele m-a dus la capul Sunion, să contemplăm apusul soarelui. La cîțiva pași de ruinele templului [Minervei], unde și-a înscris numele lordul Byron [4], exista un mic han, la care fusese pregătit dineul. Din păcate, nu am putut onora ospitalitatea dlui Metaxas. Am făcut o criză ca cea simulată în fața trimișilor dlui von Ribbentrop, de astă-dată absolut reală. Am fost nevoit să mă întind pe un pat de campanie, într-o încăpere mică a hanului, în care prin fereastra întredeschisă pătrundeau miresmele îmbătătoare ale cîmpiei grecești amestecate cu mirosul de pește prăjit. Bătrînul președinte s-a așezat părintește la căpătîiul meu și, pentru a mă sustrage suferinței, a în-

ceput să depene cu voce coborîtă numeroasele amintiri ale vieții sale politice.

Generalul Metaxas văzuse multe lucruri de-a lungul existenței sale zbuciumate : certuri parlamentare, lupte între partide, conjurații, lovituri de stat ; în urma unei rivalități înverșunate cu un adversar foarte puternic fusese închis, exilat, persecutat și condamnat la moarte în cîteva rînduri, apoi „guvernase", trimițîndu-i la rîndul său pe alții în exil și în închisoare și menținînd ordinea publică cu o mînă de fier. Vocea redutabilului general avea intonații de o uimitoare blîndețe, pentru a menaja auzul unui prieten bolnav, precum și pentru a reda mai bine intensitatea dragostei sale fierbinți de patrie. De cînd se stinseseră pasiunile partizane, această dragoste pusese stăpînire pe el cu desăvîrșire. Singurul țel pe care Metaxas voia să îl mai atingă era acela de a înarma Grecia, spre a fi în măsură să se apere. Dacă ajunsese să nemulțumească atracția sălbatică a poporului său față de libertate, o făcuse, spunea el, pentru a-i permite să păstreze această libertate națională. Căci vremurile ce se anunțau nu mai erau favorabile țărilor mici. „Noua ordine" ataca pretutindeni tot ce era mai scump în concepțiile noastre : în fața tendințelor de unificare prin forță, patriile noastre erau constant în pericol. Ca și cum, din acest moment, națiunile erau inutile. Și, totuși, ce putea fi mai măreț pe lume decît micile noastre patrii ? Președintele a întins brațul spre locul în care ruinele templului Minervei dispăruseră în obscuritate :

„Acolo, acolo a început Europa — a spus el cu o mîndrie simplă. Acolo poate să sfîrșească, dacă nu rămînem într-o permanentă stare de alertă". Apoi, întorcîndu-se către mine, m-a întrebat brusc : „Dacă ajung la voi, sînteți hotărîți să vă bateți ?"

— Sînt convins ; de altfel, întreaga noastră acțiune nu vă indică acest lucru ?

„Sper — mi-a răspuns el — că veți avea posibilitatea să o faceți. În ceea ce ne privește, marea asigură libertatea noastră de acțiune. Ne vom bate, chiar dacă va trebui, din nou, să ne acoperim țara de ruine".

Președintele Metaxas avea să-și țină cuvîntul. În noaptea de 27 spre 28 octombrie 1940, cînd ministrul Italiei,

dîndu-se drept ministrul Franței, a pătrus pe furiș în vila Kifissia și i-a remis nota de amenințare, Metaxas a respins, pe loc, fără să ezite, ordinul dușman. Într-o epocă în care aproape toate națiunile europene cedaseră în fața Axei, acest gest era imens. Ecoul acestui act și al primelor victorii ale armatelor grecești mi-au parvenit la Moscova, unde reprezentam de acum încolo interesele țării mele, umplîndu-mă deopotrivă de teamă și de mîndrie. Grecia răzbuna onoarea Antantei Balcanice. Ziarele au reprodus minunatele cuvinte adresate de Metaxas poporului grec :

„Acum cîteva zile un dușman perfid ne-a atacat fără nici un motiv. Singurul său scop era acela de a ne răpi ce aveam mai scump : independența, libertatea, onoarea. Grecia s-a ridicat ca un singur om ; ea a luat armele ; după lupte înverșunate, victoria i-a surîs ; din Macedonia pînă în Epir, dușmanul a fugit pe toată întinderea frontului. Nu am de adăugat decît un singur lucru : Grecia nu-l uită nici pe Santarosa [5], nici pe Fratti [6], nici pe Garibaldi [7], nici pe mulți alți italieni care și-au vărsat sîngele pentru libertatea noastră. Dacă ei ar trăi astăzi, ar fi oprimați, căci regimul fascist nu suportă oameni liberi. Mussolini ne-a avertizat că Grecia va fi nimicită ; noi îi răspundem că sîntem decișI să nu ne lăsăm nimiciți. Grecia va continua să fie independentă și liberă. În ceea ce privește poporul italian, el va trebui să măsoare consecințele înfrîngerii sale, atunci cînd își va regla conturile cu Mussolini.

Pînă atunci, eleni, să strîngem pumnii și să ne înălțăm sufletele. Să luptăm cu înverșunarea pe care o trezește în noi o agresiune trădătoare. Noi nu luptăm numai pentru cauza noastră. Noi luptăm pentru libertatea popoarelor din Balcani. Noi luptăm pentru un ideal care depășește frontiera țării noastre, fiind al întregii spețe umane".

Cîteva luni mai tîrziu, cînd armatele germane au frînt rezistența eroică a poporului grec, generalul Metaxas a murit în urma unui atac de cord.

Am păstrat amintirea cuvintelor ascultate într-o seară la Cap Sunion. Vechea Europă avea să se sfîrșească odată cu arborarea steagului cu zvastică pe Acropole.

EPILOG

Eforturile diplomatice — constatate cu ocazia călătoriei ce face obiectul relatării de față — s-au intensificat la sfîrșitul primăverii ; alertată, Europa încerca să-și organizeze în pripă apărarea. Începînd din iunie, s-a angajat bătălia hotărîtoare. Nu a fost o criză spectaculoasă, o succesiune precipitată de evenimente senzaționale. Lupta dintre cancelarii se ducea în surdină, ascunsă de ochii lumii, cu o încetineală insuportabilă. Era în joc echilibrul de forțe : unii voiau să-l întărească, pentru a apăra pacea ; ceilalți, să-l distrugă, pentru a putea declanșa războiul. Puternicele presiuni care se exercitau de o parte și de cealaltă, și care puteau să declanșeze brusc conflictul, scăpau muritorilor de rînd ; puțini inițiați le evaluau cu exactitate importanța.

Era atîta dezordine în spirite și atîta incertitudine în raționamente, încît mulți se întrebau dacă pregătirile germane corespundeau într-adevăr sinistrei premeditări a unei crime, sau nu ascundeau decît un nou bluff. Neliniștea alterna cu „optimismul".

În realitate, sfidînd deschis ordinea europeană și întorcînd spatele Occidentului, Hitler se angaja deja într-o demonstrație de forță decisivă. Dacă Europa izbutea să-i opună o rezistență comună, rămînea singur, iar ambiția sa, judecată și condamnată, era sortită neputinței. Dacă, dimpotrivă, Europa nu reușea în aceste eforturi, forțele explozive acumulate în Germania s-ar fi descătușat ; succesul lui Hitler ar fi fost atunci atît de mare, încît nimic n-ar mai fi putut stăvili voința sa de cucerire.

Așadar, negocierile de la Moscova, în care Occidentul și U.R.S.S. se înfruntau în scopul de a găsi mijloacele necesare salvării păcii, erau cele ce aveau să decidă totul în ultimă instanță.

În vreme ce în avanscena politică se derulau evenimentele de la Danzig și din Polonia — certuri între vecini, insurecții ale unor minorități, schimburi de note și focuri de arme —, soarta lumii se decidea în secretul cancelariilor. Acolo, în jurul anumitor formule și a cîtorva detalii de procedură, se decidea cea mai importantă partidă diplomatică a istoriei.

*

Negocierile dintre cabinetele de la Londra, Paris, și Moscova intraseră la 2 iunie într-o nouă fază *. În acea zi, guvernul sovietic formulase un proiect de acord care trezise unele speranțe în capitalele occidentale. Londra era *„fericită de a putea constata că acordul este realizat acum într-o măsură substanțială"*. Acest acord — în opinia Londrei — se referea la următoarele puncte :

„1) Urmează a fi încheiat un tratat între cele trei mari puteri, pe picior de egalitate, fiecare dintre cei trei acceptînd obligații asemănătoare față de celelalte două.

2) Cele trei puteri își vor acorda una alteia asistență imediată,

a. în cazul în care una dintre ele va face obiectul unui atac direct din partea unei puteri europene,

b. în cazul în care una dintre cele trei mari puteri va veni în ajutorul anumitor state pe care s-a angajat să le sprijine împotriva unei agresiuni".

Progresele înregistrate în cursul lunii mai, în urma schimbului continuu de note între cele trei capitale, erau într-adevăr „substanțiale". Englezii acceptaseră principiul acordului tripartit în locul declarațiilor unilaterale avute în vedere inițial. Ei acceptaseră, de asemenea, să prevadă în acest acord cazul „atacului direct", așa cum

* A se vedea Capitolul V, p. 134 și următoarele, și Capitolul VI, p. 154 și următoarele.

doreau rușii. Din partea sa, guvernul sovietic consimțise să participe la protecția statelor limitrofe.

Pentru urgentarea încheierii lui, guvernul britanic a trimis la Moscova pe dl Strang [1] de la Foreign Office. Negocierile pe calea notelor și a contrapropunerilor urmau să fie înlocuite printr-un contact direct și printr-o „procedură de negociere articol cu articol". Occidentalii erau grăbiți. La 6 iunie, Consiliul de Miniștri francez a decis în unanimitate că „încheierea grabnică a acordului prezenta o importanță extremă".

Din nenorocire, în proiectul sovietic din 2 iunie existau cîteva puncte ce aveau să ridice „dificultăți esențiale". Foreign Office a constatat că aceste puncte „deranjau nespus de mult guvernul Maiestății Sale".

Prima dificultate consta în dorința sovieticilor de a adăuga Finlanda, Letonia și Estonia listei statelor pe care se angajau să le asiste. Punctul de vedere rus părea logic : întrucît era vorba să consolideze situația a două state limitrofe (Polonia și România), de ce nu s-ar fi extins protecția la întreaga regiune din est situată între Baltica și Marea Neagră ? Această contrapropunere a trezit însă suspiciuni la Londra, care s-a întrebat ce ascundea insistența sovietică în favoarea statelor baltice, care pînă atunci refuzaseră să accepte garanția marilor puteri. Și cei de la Quai d'Orsay erau la fel de îngrijorați, spunînd că „pactul, așa cum fusese el conceput, era menit să asigure securitatea și independența statelor pașnice, dar că nu trebuia ca U.R.S.S. să poată avea, prin acesta, dreptul de a interveni militar în țările baltice".

Opoziția occidentalilor a trezit bănuielile Moscovei. De ce își limitau Anglia și Franța protecția la Polonia și România, lăsînd o cale deschisă către Rusia prin țările baltice ? Nu se putea înțelege din aceasta că occidentalii țineau la acordul tripartit numai în măsura în care se refereau la acele țări din răsărit în care erau direct interesați ?

Dl Strang s-a izbit de această neîncredere din partea sovieticilor încă de la sosirea sa la Moscova. Dl Molotov i-a transmis că era decepționat de refuzul de a îngloba statele baltice în acord ; el „se aștepta la mai mult din

partea puterilor occidentale". Negocierile directe au început într-o atmosferă lipsită de încredere. Cuvintele folosite nu aveau același sens de o parte și de cealaltă ; existau temeri în legătură cu intențiile intuite, dar și mai multe în legătură cu cele ce nu puteau fi intuite.

Occidentalii au încercat să-și explice buna-credință. Dl Bonnet l-a însărcinat pe ambasadorul său să amintească guvernului sovietic, „pentru a-i risipi neîncrederea", că guvernele englez și francez acordau cea mai înaltă prețuire colaborării efective cu U.R.S.S. Ele au dovedit-o cu prisosință „solicitînd această colaborare și străduindu-se neîncetat, timp de două luni, să se apropie de punctul de vedere sovietic ; nimic nu justifica presupunerea dlui Molotov că cele două guverne ar voi să-și asigure o portiță de scăpare".

Aceste explicații liniștitoare cereau altele de aceeași natură, dar sovieticii rămîneau muți. Pentru a înlesni un compromis în problema statelor baltice, negociatorii englezi și francezi au propus o formulă generală, care urma să înglobeze toate statele „limitrofe" — atît cele de la est, cît și cele de la vest. De îndată ce această idee a fost cunoscută, ea a ridicat o serie de proteste. Nici una dintre țările mici nu voia să figureze pe o listă care s-o fi lăsat pradă furiei germane ; unele dintre aceste țări se temeau de amestecul rus. Guvernul Olandei a făcut cunoscut că „el nu era amestecat în nici un fel în negocierile purtate de marile puteri". Ministerul Afacerilor Străine din Estonia a declarat că statele baltice nu înțelegeau să se supună protecției unei mari puteri care ar vrea să „joace un rol de apărător" în propriul său interes.

Fără a se sinchisi de aceste reacții, guvernul sovietic își urma calea sa. El nu va acorda asistență nici Olandei, nici Elveției, pentru că nu avea relații diplomatice cu aceste țări. Spre deosebire de acestea, statele baltice trebuiau să figureze neapărat în acordul tripartit. Departe de a se gîndi să negocieze asupra acestui punct, Moscova cerea, dimpotrivă, noi precizări. Și occidentalii au cedat ; la 6 iulie punctul de vedere sovietic fusese acceptat în totalitate.

Între timp, guvernul sovietic își sporise pretențiile. Astfel s-a ajuns să se pună faimoasa problemă a *agresiunii indirecte*. În proiectul stabilit de dl Molotov (4 iulie) textul articolului 1 era formulat astfel :

„Anglia, Franța și U.R.S.S. se angajează să își acorde orice asistență imediată și eficace, dacă una dintre cele trei țări se angajează în ostilități cu vreun stat european, ca urmare fie a unei agresiuni îndreptate de către această putere împotriva uneia dintre aceste trei țări, fie a unei agresiuni directe sau indirecte, îndreptată de către această putere împotriva vreunui stat european, în cazul în care una dintre cele trei țări interesate consideră că este obligată să apere independența și neutralitatea acestui stat".

Într-o scrisoare-anexă urma să fie specificat că tratatul se va aplica „în caz de agresiune directă, sau *indirectă, adică al unei lovituri de stat interne sau al schimbării politice favorabile agresorului"*. Prin acest proiect se părea că dl Molotov voia să pună bețe în roate. Pactul de asistență lua aspectul unui act internațional ce autoriza intervenția în afacerile țărilor mici. Pentru a-și justifica pretențiile, U.R.S.S. invoca precedentul Cehoslovaciei, unde regimul Hacha a fost în strînsă corelație cu cucerirea germană. Nu trebuiau oare marile puteri să se apere împotriva unor astfel de procedee ? Dreptul pe care voia să și-l aroge însă U.R.S.S. de a controla „schimbările politice" la vecinii săi deschidea perspective neliniștitoare și justifica temeri din partea puterilor occidentale. Revendicările U.R.S.S. cu privire la statele baltice erau cunoscute ; a-i recunoaște un drept de supraveghere în această regiune însemna, de fapt, a abandona aceste state voinței de putere a sovieticilor.

Primirea noii propuneri sovietice a produs îngrijorare la Paris și Londra. „Foreign Office-ul pare foarte descurajat", transmitea ambasadorul Franței șefului său. La fel era și dl Bonnet. Cuvintele „agresiune indirectă", care apăruseră pentru prima oară într-un text sovietic, păreau să ascundă „echivocuri periculoase". Ministerul considera că „este imposibil ca o schimbare politică internă dintr-un stat să poată antrena automat un conflict general".

Nici Londra și nici Parisul nu intenționau să se respingă pur și simplu „sugestia" dlui Molotov. Dorința de a se ajunge la un acord sporea pe măsură ce creștea agitația în Europa. Resemnîndu-se să folosească termenii noi propuși de comisarul poporului, dl Bonnet a încercat să le dea o definiție limitativă : urma să fie considerat drept agresiune indirectă orice eveniment *„care ar avea ca efect determinarea unei lovituri de stat interne ce ar antrena în mod vădit o înstrăinare sau alterare a suveranității în profitul agresorului"*.

Foreign Office a căutat și el o definiție „pentru a atenua gravele suspiciuni ale țărilor baltice". El a propus următoarea formulă : *„S-a convenit că termenul de agresiune trebuie înțeles ca referindu-se și la o acțiune acceptată de un stat, sub amenințarea cu forța, și care atrage după sine abandonarea independenței sau a neutralității sale"*.

Din partea sa, pentru a îndulci hapul, dl Molotov a propus ambasadorilor francez și englez mențiunea că agresiunea indirectă la care se făcea referire era aceea *„al cărei scop ar fi să utilizeze teritoriul unuia dintre statele indicate, pentru a comite o agresiune împotriva acestuia din urmă sau împotriva uneia dintre puterile contractante"*.

Această definiție, cea mai bună din trei, s-a încrucișat pe drum cu propunerile guvernelor occidentale. Dl Bonnet s-a grăbit să o accepte telegrafic. Prea tîrziu însă. Dl Molotov își însușise „sugestiile" engleze și le „combinase" cu propriul său proiect. Formula la care avea să se oprească era următoarea : „[...] în caz de agresiune indirectă, al cărei scop ar fi să utilizeze, *sub amenințarea cu forța sau fără o astfel de amenințare*, teritoriul unuia dintre statele indicate, pentru a comite o agresiune împotriva acestuia din urmă sau împotriva uneia dintre puterile contractante".

Efortul depus de o parte și de cealaltă pentru a combina formule complexe într-un moment în care războiul bătea la ușă putea părea lipsit de sens. În realitate, el dezvăluia întreaga gravitate a problemelor. U.R.S.S. voia să-și asigure întreaga libertate de acțiune în privința

vecinilor și dorea să rezolve „problema" statelor baltice. Acesta era prețul colaborării sale. Puterile occidentale nu crezuseră că vor fi nevoite să plătească un asemenea preț atunci cînd angajaseră negocierile în est. Nu oferiseră ele Rusiei — țară pe care Reich-ul o amenința în primul rînd — o asistență de valoare cel puțin egală cu cea pe care o putea acorda Rusia ? Dar pe măsură ce Rusia își sporea pretențiile și părea mai puțin grăbită să încheie acordul, în cancelarii se răspîndea o neliniște surdă. Faptul că Moscova se complăcea în prelungirea discuțiilor însemna că U.R.S.S. se temea mai puțin de acțiunile lui Hitler ; de unde venea, așadar, această siguranță ? Posibilitatea unei înțelegeri germano—sovietice făcea într-adevăr *necesară* o reușită promptă a negocierilor *. Anglo-francezii păreau să se împace cu gîndul că trebuiau să cedeze în toate privințele ; lupta în jurul formulelor nu mai prezenta decît dorința de a salva aparențele. Definiția sovietică a agresiunii indirecte, cu tot ce comporta ea, avea să mai facă obiectul unor schimburi de vederi ; de fapt, ea fusese acceptată încă din prima jumătate a lunii iulie.

O nouă condiție pusă de sovietici avea să provoace o agitație și mai mare. Încă de la începutul negocierilor rușii manifestaseră dorința de a încheia un acord militar și naval care să completeze acordul politic. În nota sa din 2 iunie dl Molotov avansase ideea că pactul tripartit nu va fi considerat încheiat decît după semnarea angajamentelor militare. Foreign Office-ul a exprimat de îndată rezerve. El se temea de „efectul pe care l-ar produce, asupra situației europene, amînarea intrării în vigoare a pactului tripartit pînă la încheierea convenției militare". O asemenea convenție îi părea de dorit, dar nu credea ca ea să poată fi încheiată „într-un răstimp suficient de scurt".

---

* Ultimele informații primite nu lăsau totuși să se prevadă o asemenea înțelegere. Astfel, dl Coulondre raporta de la Berlin la 8 iulie : „Însărcinatul cu afaceri al U.R.S.S., pe care l-am văzut ieri seară, mi-a declarat în modul cel mai categoric că nu există nici o negociere politică în curs între Berlin și Moscova [...]. *«Pot să afirm* — mi-a spus el —, *că nu a fost angajată nici o convorbire politică, fie ea și oficioasă, cu Berlinul»*".

Această problemă avea să fie ridicată după ce se mai potolise un pic agitația provocată de „agresiunea indirectă". Ea avea să pună în evidență dimensiunile neîncrederii reciproce. Dl Bonnet, care nu încetase să exercite o acțiune conciliantă, a informat Londra, la 9 iulie, că noua condiție pusă de dl Molotov îi părea inacceptabilă. „Formula sovietică — spunea ministrul —, care condiționează intrarea în vigoare a acordului politic de încheierea aranjamentului militar, riscă să întîrzie, într-o perioadă ce se anunță deosebit de critică, efectul psihologic și aplicarea practică a acestui acord. Guvernul sovietic trebuie să înțeleagă că guvernele francez și englez nu și-ar fi multiplicat de cîteva luni eforturile de conciliere, în vederea ajungerii la o înțelegere, dacă n-ar fi fost hotărîți să-i asigure acesteia, în cel mai scurt timp, întreaga eficacitate. A urma această cale înseamnă să riscăm ca în luna august, cînd situația internațională ar putea fi deosebit de gravă, să ne aflăm în fața următoarei alternative : sau să fim nevoiți să acceptăm din partea guvernului sovietic toate pretențiile militare, adică să-i acordăm un concurs total în vest în schimbul unui concurs limitat în est, sau să fim nevoiți să acceptăm o ruptură a negocierilor militare, ceea ce ar anula atît acordul militar cît și pe cel politic. Jocul acesta împotriva noastră este cu atît mai simplu cu cît, pentru a avea valabilitate în est, acordul militar necesită asentimentul Poloniei și României, care numai cert nu este". Acestea erau suspiciunile dlui Bonnet. Moscova a răspuns printr-o neîncredere la fel de mare. În opinia dlui Molotov, „cîtă vreme nu este încheiată convenția militară, nu poate fi vorba de un tratat". Vorbind despre omul de stat sovietic, ambasadorul Franței spunea : „Obsesia sa pare a fi aceea că noi ne-am mulțumi cu efectul moral al încheierii unui tratat solemn, care ar fi plin de semnificație și de importanță practică fie și-n absența convenției militare. O discuție de două ore n-a reușit să-l determine să renunțe la această poziție". Dl Naggiar[2] a adăugat această observație foarte semnificativă : „Mă tem că o discuție mai insistentă pentru respingerea propunerii sovietice va accentua neîncrederea acelor membri

ai Biroului politic care ne reproșează că mai curînd căutam o declarație comună decît un angajament concret. Propaganda germană acționează deja în acest sens, străduindu-se să demonstreze că Anglia și Franța nu-și vor ține pînă la capăt angajamentele".

Era evident faptul că occidentalii urmăreau (și nu ascundeau deloc acest lucru) un efect psihologic. Ei voiau să creeze o solidaritate între vest și est care să-l împiedice pe Hitler să înceapă războiul. Acest plan era perfect justificat; era firesc ca orice întîrziere produsă în realizarea lui să pară insuportabilă. Punctul de vedere al sovieticilor era în egală măsură justificat: Moscova nu voia să se angajeze cu ușurință. Dacă, în pofida acordului de principiu, războiul izbucnea, efortul german cel mai important ar fi putut fi dirijat împotriva U.R.S.S. Pretinzînd angajamente din ce în ce mai precise, U.R.S.S. își apăra propria cauză; ea a greșit însă afișîndu-și prea mult bănuielile. Anglia, care pînă atunci acceptase totul, s-a simțit ofensată de neîncrederea sovietică. Procedeul sovietic îi părea „absolut anormal". „Faptul că dl Molotov prezintă o asemenea cerere — se aprecia la Londra — dezvăluie bănuielile cele mai ofensatoare la adresa sinceității noastre și a bunei noastre credințe, bănuieli cu atît mai nejustificate cu cît noi sîntem gata să începem negocieri militare imediat după semnare. Procedura firească în materie de acord de asistență mutuală este aceea ca acordul politic să preceadă aranjamentele militare. Insistența cu care guvernul U.R.S.S. cere ca acordul politic să depindă de acordul militar naște bănuiala neplăcută că guvernul U.R.S.S. speră astfel să ne forțeze să acceptăm condiții militare care ar fi contrare vederilor noastre". Se reaminteau numeroasele concesii pe care Anglia le făcuse deja pentru a cîștiga încrederea Moscovei:

„1) Am acceptat cererea guvernului U.R.S.S., care a ținut să înglobeze în acest tratat cazul țărilor baltice.

2) Am renunțat să cerem ca Olanda, Elveția și Luxemburg să fie incluse printre țările la care trebuie să se refere acordul.

3) Am acceptat să ripostăm în cazul unei agresiuni indirecte.

4) Am acceptat, împotriva voinței noastre, să definim acest caz.

5) Sîntem gata să inserăm această definiție în acord [...], dar ajungem într-un punct în care nu mai putem fi de acord cu această metodă, anume de a accepta fiecare nouă cerere avansată de guvernul sovietic".

Se lăsa a înțelege că răbdarea Angliei era „aproape" epuizată și că guvernul Maiestății Sale „s-ar putea vedea nevoit să-și reexamineze poziția sa de ansamblu". Parisul a fost informat la aceeași dată că, dacă guvernul sovietic refuza orice concesie în legătură cu singurul punct pe care îl reținuse guvernul britanic, acesta din urmă estima că „va deveni imposibilă continuarea negocierilor".

Guvernul francez înțelegea perfect cît de întemeiate erau reacția engleză și pericolul ce decurgea din aceasta. Sistarea negocierilor ar fi fost un triumf pentru Hitler. Trecînd peste rezervele pe care le formulase el însuși, dl Bonnet s-a adresat direct lordului Halifax : „Nu trec cu vederea concesiile foarte importante la care am consimțit deja. Dar am ajuns într-un moment decisiv în care ni se pare necesar să nu neglijăm nimic pentru a reuși. Nu trebuie să ascundem efectul dezastruos, nu numai pentru țările noastre, ci și pentru menținerea păcii, pe care l-ar produce eșecul negocierilor în curs. Mă tem chiar ca acesta să nu fie semnalul unei acțiuni germane asupra Danzigului. Aceste negocieri durează de peste patru luni. Opinia publică din toate țările îi acordă cea mai mare importanță. Din această cauză ea a căpătat chiar un caracter simbolic. Dl președinte al consiliului și cu mine apreciem că în aceste împrejurări este de o importanță capitală să se ajungă la încheierea unei negocieri, al cărei succes ne pare a fi astăzi una din condițiile esențiale ale menținerii păcii".

Timp de cîteva zile, Quai d'Orsay a trăit în stare de alarmă. Guvernului englez nu-i trecea iritarea. Londra era de părere că negociatorii sovietici nu fuseseră niciodată sinceri ; ei abuzau de concesiile aliaților pentru a obține de fapt altceva. Se aprecia că trebuia încercată o nouă tactică. Guvernul francez și-a reluat misiunea. El

a demonstrat că o sistare a tratativelor putea să zdruncine întregul dispozitiv de securitate al Europei. „Reușita sau eșecul negocierilor — spunea el —, va exercita o influență hotărîtoare asupra acțiunilor Axei în lunile ce urmează". Și el îndemna guvernul englez să facă o ultimă concesie : „În fața gravității momentului, a consecințelor incalculabile pe care încheierea sau eșecul acordului le ține în suspensie, guvernul francez apreciază că, oricare ar fi alterările suferite de însăși substanța acestui acord, valoarea sa preventivă și politică continuă să fie suficient de valabilă pentru a ne impune să sacrificăm rezervele, oricît de serioase ar fi ele, pe care ni le-au impus unele dintre prevederile sale [...]"

În fine, în jurul datei de 24 iulie Foreign Office-ul s-a lăsat înduplecat. El a consimțit, așa cum anunța o depeșă de la Londra, „să dea mai multă elasticitate instrucțiunilor sale". În urma unui consiliu de cabinet restrîns, guvernul englez s-a decis să cedeze încă o dată. Știrea, comunicată de îndată, a produs la Moscova o reacție dintre cele mai favorabile. Dl Molotov și-a exprimat întreaga satisfacție ; politica sa cîștigase încă un punct. Negociatorii au considerat acordul politic drept *„virtual încheiat"*. Trebuia urgentată trecerea la examinarea problemelor militare. Guvernul sovietic s-a declarat gata să înceapă imediat tratativele. Ambasadorii aliați, temîndu-se de noi complicații, erau de părere că această chestiune trebuia rezolvată cît mai urgent. Ei se îmbătau cu speranța că negocierile luaseră în sfîrșit un curs favorabil. Dl Naggiar aprecia : „Cerînd el însuși începerea neîntîrziată a tratativelor tehnice, avînd grijă să precizeze că clauzele politice sînt inseparabile de cele militare, guvernul sovietic se descoperă în suficientă măsură pentru ca, încă de pe acum, noi să tragem din această atitudine publică profitul pe care îl dorim".

Guvernele occidentale au cedat în fața acestui argument. În momentul în care diplomații încercau să exprime într-un comunicat acordul „provizoriu" ce se stabilise asupra clauzelor politice (acest comunicat, neputînd întruni sufragiul celor trei parteneri, avea să nu fie niciodată publicat), delegațiile militare au plecat spre Rusia.

Primirea ce li s-a rezervat la Moscova ofițerilor aliați a fost dintre cele mai călduroase. Încă de la primele banchete, noii negociatori au apreciat somptuozitatea ospitalității sovietice. Raporturile s-au resimțit ; optimismul era la ordinea zilei, convorbirile păreau angajate sub cele mai bune auspicii.

Dar în noaptea de 14 spre 15 august, cancelariile Franței și Angliei au fost anunțate că se produsese o lovitură de teatru : în cursul unei întrevederi „tehnice" mareșalul Voroșilov [3] pusese întrebarea : *„Vor fi trupele sovietice autorizate, în cazul unei agresiuni îndreptate împotriva Franței și a Angliei, să pătrundă pe teritoriul polonez prin coridorul Wilnei și al Galiției și, de asemenea, pe teritoriul românesc ?"* Această întrebare i se părea mareșalului cu atît mai firească, „cu cît Franța are deja un tratat cu Polonia, iar Anglia a garantat integritatea acestei țări".

Întrucît misiunile aliate invocaseră caracterul politic al chestiunii, mareșalul declarase de îndată că *„delegația sovietică apreciază că, în lipsa unei soluționări a acestei probleme, discuțiile ulterioare sînt sortite unui eșec sigur și că ea nu poate recomanda guvernului său să se angajeze într-o acțiune sortită în mod vădit eșecului..."*.

Această întorsătură neașteptată adusese negocierile la punctul de plecare, după patru luni de eforturi laborioase. Se depuseseră mari străduanii pentru construirea unui sistem care să protejeze țările limitrofe fără a face apel la consimțămîntul lor. Iată că problema care părea să fi primit o soluție politică era din nou pusă pe considerente de ordin militar.

Este puțin probabil ca guvernul sovietic, prin întrebarea lui Voroșilov, să nu fi știut ce agitație avea să provoace aceasta. Este, de asemenea, adevărat că necesitățile discuției cereau ca o asemenea problemă să fie rezolvată. Cum să-ți asumi angajamente exacte de ordin militar fără să prevezi un plan de operațiuni și fără să clarifici poziția țărilor intermediare ? Faptul că întrebarea a avut recul în plan politic era o altă problemă, care nu-l mai privea pe mareșalul Voroșilov. El s-a mărginit să întrebe dacă tratatul militar, pe care era de presupus

că va fi nevoit să-l semneze, putea fi executat și cum anume. Răspunsul la întrebarea sa, așa cum știuse s-o pună, nu mai putea fi evitat : răspunsul trebuia să fie da sau nu. De acest da sau de acest nu avea să depindă direct soarta negocierilor — și pacea lumii.

Trebuia obținut în grabă consimțămîntul țărilor limitrofe. Guvernele occidentale s-au adresat Poloniei.

Quai d'Orsay aprecia că răspunsul guvernului polonez nu putea fi decît favorabil. Nu declarase, chiar recent, dl Beck despre negocierile de la Moscova, de care avea cunoștință, că ar fi satisfăcut dacă ele ar putea reuși și că ar regreta eșecul lor ? Ministrul afacerilor străine al Franței l-a convocat pe dl [Juljusz] Lukasiewicz, ambasadorul Poloniei, și l-a rugat să transmită șefului său întrebarea sovieticilor. Accepta Polonia ca, în cazul unei agresiuni inamice, trupele rusești să traverseze teritoriul polonez prin coridorul Wilnei și al Galiției ? „A răspunde nu — a subliniat Bonnet —, înseamnă ruperea negocierilor, cu toate consecințele sale. S-ar ajunge la catastrofă". Dl Lukasiewicz a răspuns că va transmite mesajul fără comentariu ; în opinia sa, putea spune anticipat că dl Beck va găsi propunerea inacceptabilă. Ambasadorul a adăugat : „Ce-ați zice dacă vi s-ar cere să acceptați ca Alsacia și Lorena să fie protejate de Germania ?"

Dl Bonnet era avertizat ; el i-a cerut urgent dlui Noël, ambasadorul Franței la Varșovia, să acționeze energic asupra guvernului polonez : „Este important să insistați personal pe lîngă dl Beck asupra necesității ca guvernul polonez să accepte ajutor rusesc în condițiile clar limitate în care acesta este propus. Nu omiteți să subliniați cu tărie că o eventuală colaborare ruso-polonеză pe teatrul răsăritean de operațiuni este o *condiție indispensabilă* pentru eficiența rezistenței noastre comune la planul de agresiune al Axei [...]. Nu putem crede că, refuzînd discutarea condițiilor strategice ale unei intervenții rusești, Polonia și-ar asuma responsabilitatea unui eșec al tratativelor militare de la Moscova, cu toate consecințele ce decurg din aceasta".

Prevenit de dl Łukasiewicz, colonelul Beck era pregătit să țină piept ambasadorului Franței : „Intrînd în biroul său — a telegrafiat dl Noël —, am avut impresia că regăsesc în el, în pofida curtoaziei obișnuite, pe interlocutorul cu care am avut, în ultimele luni, explicații adesea aprinse cu privire la subiectele ce opuneau politica poloneză politicii noastre".

Beck și-a rezervat dreptul de a da un răspuns definitiv în zilele următoare ; dar a făcut pe loc următoarele obiecții : i se părea evident că guvernul sovietic manevra astfel încît responsabilitatea eșecului să cadă asupra Poloniei ; dacă Polonia accepta combinația avută în vedere, Germania ar fi fost de îndată informată în legătură cu acest lucru (rușii înșiși ar avea grijă să o prevină) și războiul ar deveni inevitabil ; dacă Polonia accepta ceea ce i se propunea, U.R.S.S. nu și-ar respecta angajamentele militare (nu avea capacitatea materială să o facă), dar și-ar asigura în schimb garanții de ordin politic.

Au reapărut vechile argumente și prejudecăți ale lui Beck : teama față de brutalitatea Germaniei, neîncrederea profundă cu privire la Rusia. Dacă Rusia era slabă din punct de vedere militar, ce rost avea să ne asociem cu ea ? Dacă era puternică, atunci ea nu va părăsi niciodată teritoriile poloneze ocupate. Împotriva acestor aprehensiuni erau inutile cele mai solide argumente. Degeaba argumentase dl Noël că, pentru dejucarea manevrelor sovietice, dacă de manevre era vorba, cel mai bun răspuns din partea Poloniei ar fi să accepte ceea ce i se propunea ; dl Beck era de neînduplecat.

Timpul presa. „Următoarea reuniune — anunța dl Naggiar de la Moscova — a fost fixată pentru ziua de 21, pentru a ne da timp să primim, înainte de această dată, indicații cu privire la problema poloneză. Subliniez că, în lipsa unei soluții favorabile oficiale, oficioase sau chiar tacite, care să ne permită să răspundem afirmativ, negocierile militare vor fi întrerupte".

Dl Bonnet a trimis un nou mesaj la Varșovia : „Oricît de nesatisfăcătoare ar fi prima reacție a colonelului Beck, ea apare a avea un caracter politic și psihologic

mult prea evident pentru a putea să o acceptăm ca definitivă într-o chestiune esențialmente tehnică".

Ministrul l-a însărcinat pe dl Noël să aducă „neîncetat" discuția pe teren militar. „Guvernul polonez trebuie determinat să considere din punct de vedere tehnic problema rusă, ca o parte esențială a problemei generale de organizare a frontului defensiv în Europa răsăriteană. Chestiunea nu poate fi limitată doar la problema raporturilor polono-ruse. Acțiunea militară în curs de pregătire angajează în egală măsură Turcia, România și eventual alte țări. Coordonarea sa trebuie să fie totală". Și dl Bonnet a adăugat : „Dacă guvernul polonez este decis să refuze orice ajutor practic din partea U.R.S.S., este inadmisibil faptul că ne-a lăsat, fără a ne preveni în legătură cu punctul său de vedere, să angajăm tratative politice și că dl Beck v-a spus în cîteva rînduri că dorește sincer ca aceste tratative să se încheie favorabil". În concluzie, el a spus : „Intrăm într-o perioadă decisivă. Duminica viitoare dl Hitler urmează să pronunțe discursul de la Tannenberg. *Succesul sau eșecul negocierilor anglo-franco-ruse depinde de răspunsul polonez.* Îi revine guvernului polonez să aprecieze întreaga amploare a responsabilităților sale, în cazul în care atitudinea sa va conduce la ruperea negocierilor cu U.R.S.S.".

Dl Beck luase o decizie înainte de primirea acestui ultim mesaj. Răspunsul era, categoric și hotărît, nu ! „Pentru noi — i-a declarat el în seara de 19 august dlui Noël —, este o *chestiune de principiu :* nu avem un acord militar cu U.R.S.S., și nici nu vrem să avem unul. Nu admitem ca, sub o formă oarecare, să se pună în discuție posiblitatea utilizării unei părți a teritoriului nostru de către un efectiv de trupe străine. De fapt, nu este nimic nou în aceasta : această doctrină a fost întotdeauna a noastră și v-am expus-o adeseori". Beck răspundea astfel ultimelor argumente ale dlui Bonnet înainte chiar de a fi luat cunoștință de ele. Problema pe care occidentalii o priveau din punct de vedere tehnic era pentru Polonia *o chestiune de principiu.* Dl Beck părea să-i răspundă ministrului francez : de ce ați rătă-

cit voi însivă în negocieri ce aveau să ajungă în acest punct, de vreme ce noi nu v-am ascuns niciodată „doctrina" noastră ?

Generalul [Waclaw] Stakiewicz, șeful statului major polonez, a susținut refuzul lui Beck : „Polonia nu poate accepta ca trupe străine să pătrundă pe teri oriul său".

Guvernul francez s-a decis atunci la o acțiune extremă : în fața iminenței pericolului, dl Naggiar și generalul [Joseph] Doumenc, șeful delegației militare franceze, sugerează la 20 august „să nu fie luate *ad litteram* obiecțiile dlui Beck, care nu dorește poate decît un singur lucru, și anume să ignore această poveste", autorizîndu-i pe negociatori să dea un răspuns afirmativ *de principiu*. Acest răspuns trebuia să specifice că trecerea prevăzută va fi acordată numai după angajarea ostilităților.

La 21 august generalul Doumenc a primit telegrafic instrucțiunile dlui Daladier, care îi acorda puteri depline să semneze, în cele mai bune condiții, acordul militar. Guvernul francez era de acord să nu țină seama de refuzul colonelului Beck.

Prea tîrziu ! În aceeași zi s-a aflat că dl von Ribbentrop pleca la Moscova. Două zile mai tîrziu, la 23 august 1939, era semnat acordul germano—sovietic.

Astfel sfîrșea ultimul efort al Europei de a se sustrage destinului său, care era acela de a înfrunta amenințarea hitleristă. Puteau fi stabilite responsabilitățile acestui deznodămînt fatal ?

Anglia acționase corect, fără grabă exagerată, dar cu dorința evidentă de reușită. I se puteau reproșa ezitările, propunerile vagi și soluțiile complicate ; puteau exista dubii chiar și în privința hotărîrii sale de a interveni cu armele. Îndoiala era neîntemeiată. Anglia avea să declare prima războiul. Ea avea să aibă curajul de a deschide ostilitățile și aceasta pentru a se ține de cuvînt.

Franța se implicase mult mai mult în timpul negocierilor. Ea încercase tot timpul să înlăture dificultățile, din dorința de a atinge țelul. Prevăzînd consecințele catastrofale ale eșecului, ea luptase cu încăpățînare. În

fine, și Franța avea să aibă curajul de a declara războiul, pentru a-și respecta cuvîntul.

Totuși, acțiunea Franței, ca și cea a Angliei, era umbrită de o pată foarte apăsătoare : cea a pactului de la München. În timpul negocierilor, U.R.S.S. nu făcuse caz de pactul de la München. Dar neîncrederea legată de acest trecut persistase, fără îndoială, influențînd înseși negocierile. Pentru a o compensa, negociatorii ar fi trebuit să aibă la activul lor un element nou : adeziunea formală a Poloniei. Și aceasta adeziune le-a lipsit.

Polonezii aruncau vina asupra rușilor. Beck nu a fost deloc impresionat cînd a aflat de călătoria lui von Ribbentrop. El dădea asigurări că, „practic, nu se va schimba mare lucru". În acest eveniment, el vedea o „justificare în plus" a neîncrederii sale față de U.R.S.S. Rusia nu fusese niciodată loială ; acum era „rîndul d-lui Ribbentrop să aprecieze buna-credință sovietică".

Rușii acuzau Polonia. Anunțînd, la 24 august, delegațiile militare că negocierile „tehnice" nu mai aveau obiect, mareșalul Voroșilov a atribuit guvernului polonez întreaga răspundere a eșecului. Dl Molotov a fost la fel de categoric. La 25 august el l-a primit pe ambasadorul Franței, căruia i-a declarat : „Constatînd că, în pofida eforturilor celor trei guverne, *refuzul încăpățînat al Poloniei face imposibil un pact de asistență tripartită, guvernul sovietic a fost nevoit să rezolve problema, în ceea ce-l privește, prin semnarea pactului de neagresiune cu Germania*". „Povara profundelor tulburări pe care le-ar putea antrena tratatul germano-sovietic — a adăugat dl Molotov — *va cădea în exclusivitate asupra guvernului de la Varșovia*". „O țară mare ca U.R.S.S. nu poate merge pînă la a implora Polonia să accepte o asistență pe care ea nu o dorește cu nici un preț".

Guvernului sovietic îi era ușor să-i acuze pe ceilalți. El își jucase cartea cu multă abilitate și părea a nu fi comis nici o greșeală. De la început, singura sa grijă fusese aceea de a preciza natura angajamentelor. El nu se tocmise în privința participării la opera comună, iar dacă trebuise să constate imposbilitatea unei înțelegeri era din cauză că nu i se oferise nici o cale practică de a-și putea îndeplini obligațiile. Simpla oprire a nego-

cierilor putea desigur să provoace războiul și acest război putea să se îndrepte în primul rînd către est ; de aceea, U.R.S.S. și-a luat din timp măsuri de prevedere. In această argumentație riguroasă nu era nici o fisură.

Între altele, rușilor li se putea reproșa excesul de logică. Lipsa de precizie din partea occidentalilor, de care se loviseră, nu schimba cu nimic natura acordului care le fusese propus : era categoric un acord pentru pace. Această lipsă de precizie nu expunea U.R.S.S. la un pericol iminent, știut fiind că Franța și Anglia garantaseră, pe deasupra, țările limitrofe frontierelor sovietice. Preferînd propunerile, categoric mai „precise", ale celui de-al III-lea Reich, Rusia optase pentru Hitler, care voia război. Dacă neîncrederea sovietică s-ar fi manifestat în mod mai judicios, ea ar fi putut „să rezolve problema", cum spunea dl Molotov, într-o manieră care să înlăture, poate, mari nenorociri pentru lume și pentru Rusia.

Deci asupra Poloniei apăsau răspunderile cele mai reale. Dl Beck făcuse totul ca să provoace o nemulțumire generală ; iar actele sale diplomatice avuseseră o valoare negativă deliberată. Asprimea sa, emfaza și mai ales orgoliul îl determinaseră să facă jocul Germaniei, cu o încăpățînare vinovată. Exista, totuși, în spatele acestei neplăcute înfumurări, un sentiment mai profund : un soi de neliniște ce reflecta frămîntările poporului polonez în fața unor perspective dintre cele mai întunecate. Teama de Germania, neîncrederea față de Rusia îl puneau pe colonelul Beck în fața unei alternative în care se simțea influența forțelor tragice care planau asupra destinelor Poloniei. Aceasta amintea de povestea orientală în care un servitor, temîndu-se de moarte, fuge de la țară, de lîngă stăpînul său, pentru a se ascunde în oraș ; Moartea, întîlnindu-l pe stăpînul acestuia, îi spune că trebuie să se ducă în grabă la oraș pentru a-l lua pe servitor. Beck putea să se străduiască, prin întorsături pe care le credea subtile, să dejoace intențiile lui Hitler, dar războiul îl viza și va sfîrși prin a-l răpune.

„Greșeala" Poloniei nu poate fi apreciată decît în cadrul raporturilor existente în acea perioadă între oc-

cident și estul sovietic. Situată pe linia de demarcație dintre două lumi esențialmente străine una de cealaltă, Polonia știa, dintr-o tristă experiență, cît de greu este să le reunești. Se înșela Polonia asupra neînțelegerii care despărțea occidentul de Rusia? Chiar pe această neînțelegere și-a construit Hitler politica. El s-a infiltrat între popoarele dezbinate, dornice totuși să se sustragă nenorocirii unui conflict, și a impus războiul, care a sfîrșit prin a-i cuprinde pe toți.

În ceea ce privește România, ea n-a fost amestecată în ultima fază a dramei. Puterile occidentale nu o informaseră despre ultimele negocieri; nu i-a fost comunicată întrebarea pusă de mareșalul Voroșilov. Guvernul român n-a fost sesizat de nici o cerere și n-a avut de luat nici o hotărîre. La Londra și la Paris, se apreciase oare — în urma convorbirilor pe care le avusesem — că s-ar fi putut conta pe un răspuns afirmativ din partea României la momentul decisiv? Oricum, *României nu-i revine nici o responsabilitate în eșecul negocierilor.*

*

Nimeni în Europa nu s-a putut înșela asupra semnificației tratatului de la Moscova. Marea coaliție preventivă murise. Tot atunci aveau să dispară asociațiile mai mici. Politica Antantei Balcanice, politica Turciei au fost paralizate dintr-o lovitură. Estul european s-a trezit rupt de occident.

Începea războiul lui Hitler. Deasupra imensului cataclism în care aveau să se prăbușească nenumărate popoare s-au înălțat doi bărbați, care aveau să-și dispute cu destinul conducerea evenimentelor.

Unul era cîștigătorul bătăliei diplomatice. Totul îi reușise lui Hitler. Divizase și învrăjbise lumea pentru a o aduce la discreția sa. „Într-un fel sau altul", pentru a uza una din formulele sale, totul cedase în fața lui. Hitler a ales războiul pe care îl voia și cum îl voia. El s-a gîndit să limiteze de la început numărul inamicilor săi; mai întîi va zdrobi Polonia. Disprețul său față de oameni și națiuni era atît de mare, încît nu se îndoia de imo-

bilitatea puterilor occidentale. În discursul său din 1 septembrie 1939, proclamînd agresiunea, el minimaliza gravitatea faptelor : „Iată scopurile noastre. Sînt hotărît : în primul rînd să rezolv problema Danzigului ; în al doilea rînd, să lichidez problema coridorului ; în al treilea rînd, să fac astfel încît în raporturile Germaniei cu Polonia să intervină o schimbare care să garanteze o fera unei situații de etern război civil. Vreau ca la frontierele Germaniei elementul de nesiguranță și atmosfera unei situații de extern război civil. Vreau ca la frontiera noastră de răsărit să fac să domnească aceeași pace ca la celelalte frontiere ale noastre".

Se știe că Hitler nu a putut dispune de război așa cum putuse să dispună de o pace defectuoasă. Războiul a ieșit încă din prima zi din cadrele pe care el le inventase ; și așa cum, în Polonia, declarase război lumii, lumea întreagă avea să-i declare război lui.

Al doilea bărbat a fost Winston Churchill. Dl Churchill a devenit prim-ministru al Marii Britanii în momentul primelor eșecuri engleze și al prăbușirii militare a Franței. De două ori se prăbușiseră sub ochii săi edificiile de securitate pe care se înverșunase să le construiască. Unul cîte unul, statele pe care el contase se detașaseră din grupul puterilor occidentale. Rusia dispărea în ceața acordului de la Moscova ; și această ceață cuprindea țările limitrofe. Churchill nu mai găsea în est nici o Europă prietenă. Primele bătălii aveau să desăvîrșească opera de dezintegrare europeană. Chiar aliații Angliei erau despărțiți de ea prin forță. Marea Britanie părea condamnată la izolare și la înfrîngere. Dl Churchill, care consumase atîta energie pentru a uni lumea întreagă împotriva războiului, avea să fie nevoit să lupte singur. Încrederea însă nu l-a părăsit ; acest apărător înverșunat al securității colective avea să găsească cele mai nobile cuvinte pentru a exalta singurătatea patriei sale : „De acum înainte sîntem singurii campioni sub arme chemați să apere cauza lumii. Vom face cum vom putea mai bine pentru a fi demni de această onoare. Ne vom apăra insula și, împreună cu Imperiul britanic, vom continua, invincibili, lupta, pînă cînd nenorocirea adusă

de Hitler nu va mai întuneca frunțile oamenilor. Sîntem siguri că în cele din urmă totul va fi bine".

Războiul a reușit ceea ce nu izbutise diplomația. El l-a izolat pe cuceritor și a înfăptuit ideea lui Winston Churchill, constrîngînd națiunile să se unească în vederea victoriei.

Această unire a aliaților, produs al unei necesități și nu al unui acord, va impune o consacrare mai precisă. Acordul nu va putea fi eludat. Negocierile întrerupte din cauza lui Hitler vor fi reluate după dispariția sa ; de închiderea lor fericită vor depinde sensul și valoarea victoriei comune.

Învinșii au capitulat necondiționat ; pentru a putea asigura pacea, rămîne să fie puse de acord condițiile învingătorilor.

Anexe

I

Teza conform căreia împărțirea Europei trebuie să ducă infailibil la război a fost expusă în articolul următor (publicat în „Journal de Genève" din 25 iulie 1945)

TĂCEREA DE LA POTSDAM [1]

Conflictul dintre două principii

Înainte de declararea războiului, Hitler se apăra că nu vrea să distrugă Imperiul britanic. „În cursul întregii mele activități politice — declara el în discursul din 28 aprilie 1939 —, eu n-am încetat să pledez în favoarea unei prietenii și a unei colaborări între Germania și Anglia".

Această invitație la „colaborare", care conținea, după cum pretindea el, dorința sa cea mai fierbinte, Hitler o adresase de mai multe ori englezilor, punîndu-le întrebarea: „Vreți să împărțiți lumea cu noi?" Și englezii răspunseseră: „Nu".

Acest *nu* încăpățînat și implacabil îl umpluse de furie pe Hitler. Am avut ocazia, în cursul vizitei oficiale pe care am făcut-o la Cancelaria Reich-ului (sfîrșitul lunii aprilie 1939), să asist la una dintre acele faimoase crize de mînie. În injuriile lui Hitler la adresa „neînțelegerii și a încăpățînării oarbe a conducătorilor englezi" se distingea un soi de speranță secretă că împărțirea atît de mult dorită va sfîrși totuși prin a se realiza.

După trei zile de la această audiență, continuîndu-mi călătoria oficială, m-am aflat la Londra, unde am avut onoarea să fiu prezentat dlui Churchill cu prilejul unui dineu la legația României.

Cînd i-am comunicat cuvintele rostite în fața mea de cancelarul german cu privire la Anglia, dl Churchill a exclamat:

„Știu prea bine că sînt gata să se înțeleagă cu noi! Dar cu ce preț? Și împotriva cui?" Și dl Churchill s-a referit la un discurs pe care îl ținuse cu un an înainte, la 9 mai 1938: „Sîntem sfătuiți să nu purtăm de grijă tuturor țărilor din Europa centrală, să nu ne dăm osteneala de a respecta Pactul Societății Națiunilor, să recunoaștem că aceasta nu este decît nebunie și vanitate, pentru a încheia un pact de prietenie special cu Germania [...]. Dar cer să știu ce ar reprezenta acest pact și pe seama cui ar fi făcut? Bineînțeles, guvernul nostru ar putea ajunge la un acord cu Germania; de acest lucru nu mă îndoiesc o clipă. Ar fi suficient [...] să dăm mînă liberă lui Hitler, autorizîndu-l să extindă, cît de departe va voi în Europa centrală, sistemul de dominație nazistă. După părerea mea acest pact ar fi rușinos și dezastruos. În primul rînd, aceasta ne-ar conduce direct la război. Regimul nazist, sigur de acest triumf și de acum liber și fără piedici și-ar continua nestingherit planurile sale ambițioase. În ceea ce ne privește, neputincioși, liniștiți, cu călușul în gură, am asista ca simpli spectatori la ororile care ar copleși din ce în ce mai mult Europa centrală".

Dl Churchill avea să reia în fața mea acest raționament: „Ce puteam noi să împărțim cu Germania? a exclamat el. Lumea? Dar această lume nu este a noastră. Și dacă, din eroare, ar urma să-i cedăm lui Hitler tot ceea ce nu ne aparține, mîine n-am mai putea să apărăm, împotriva lui, ceea ce ne aparține. Dl Hitler ne reproșează că luăm de bun ceea ce scrie el însuși în cartea sa. De ce nu l-am lua în serios atunci cînd este vorba de securitatea și chiar de existența imperiului nostru?"

Între principiul împărțirii și cel al echilibrului nu exista posibilitatea unui compromis.

Opoziția dintre cele două principii era atît de violentă și de ireductibilă încît ea avea să ducă în mod fatal la război. Țara, de care avea nevoie Hitler pentru a împărți cu ea lumea în părți egale, nu exista în realitate, ea nu exista decît în închipuirea cancelarului german. Anglia, așa cum era ea în realitate, trebuia în mod necesar să se opună unor ambiții care tindeau să răstoarne echilibrul și ordinea europeană, zdruncinînd astfel temeliile pe care se sprijineau măreția, securitatea, însăși existența poporului englez. Imposibilitatea partajului la care visa Hitler nu putea decît să-l exaspereze și să-l angajeze și mai mult pe calea catastrofei.

Războiul a făcut ravagii timp de șase ani. Europa și lumea au fost tulburate pînă în temelii. Un imperiu vinovat s-a prăbușit. Dar cele două principii contrare stau încă în picioare. Și opoziția lor ireductibilă, care a provocat dezastrul, umărește astăzi încoronarea păcii.

Este adevărat că această poziție este mai puțin evidentă, iar caracterul său politic mai puțin pronunțat. Căci cele trei mari puteri care decid astăzi soarta păcii sînt unanime în a respinge, în principiu, împărțirea lumii în zone de influență. Uniunea Sovietică, în special, condamnă cu severitate ideea îm-

părțirii. Inspirîndu-se din politica Moscovei, „L'Humanité" scria în noiembrie trecut (în momentul în care se punea problema creării unui bloc occidental) : „Un asemenea bloc n-ar fi decît o primă angajare într-un angrenaj înspăimîntător, antrenînd un al treilea război mondial, mai teribil decît cel actual. Ar separa lumea în zone închise, obligatoriu ostile. Acest lucru nu poate să se întîmple și nici nu se va întîmpla. Blocurile vor fi distruse, ca să trăiască uniunea pașnică a popoarelor libere și democratice".

Ziarul comunist a exprimat pe scurt ideea europeană pentru care intrase în război Anglia. Dar astăzi există situații de fapt care par să contrazică teoria. Zonele închise există. Nu ar trebui să fie așa, dar există. Și atît timp cît vor exista, popoarele nu vor fi nici democratice, nici libere, iar uniunea lor va părea o himeră.

Această situație s-ar putea să nu fie decît o consecință a războiului ; prelungirea sa, totuși, ar fi periculoasă, căci vedem apărînd din nou principiul împărțirii, el cîștigă teren chiar în Anglia. Se intenționează, în anumite cercuri, formarea unor „blocuri" nu cu pretenția de a realiza o politică de echitate, ci în speranța de a reuși să opună faptelor împlinite și unei ordini a lucrurilor din ce în ce mai invadatoare o limită protectoare și contraponderi utile.

Nimic nu ne pare mai zadarnic decît o asemenea speranță. Împărțirea înseamnă război, oricare ar fi motivul care ar inspira-o. Dl Churchill constatase acest lucru în 1938. „L'Humanité" îl constată în zilele noastre. Și aceste constatări repetate sînt și vor rămîne adevărate ; împărțirea lumii în zone de influență trezește gelozii, stimulează ambiții, întreține interese contrare și împinge la conflict. Istoria Europei constituie o mărturie vie.

Desigur, nu este ușor să faci pacea. Ideea de ordine diferă de la o mare putere la alta ; pretutindeni această idee suferă influențe politice și sociale. Și fiecare dintre aceste concepții diferite tinde, în mod firesc, să asigure dominația într-o regiune cît mai întinsă posibil ; ea ocupă un teritoriu și se leagă de el. În aceste condiții, este tentant să se tragă o linie de demarcație între diferitele spații ideologice. Dar nu trebuie să ne înșelăm : o asemenea linie, învăluită de mister și de liniște, nu indică o frontieră a păcii, ci un front de luptă.

Adevărata pace necesită un imens efort de inteligență ; este vorba de a avea curajul să-ți duci ideile pînă la capăt, de a nu te opri pe drum la soluții tranzacționale care ar părea comode ; nu trebuie să se tragă cortina între două lumi, care s-ar resemna să rămînă străine una față de cealaltă, ci să se caute a se impune cîteva principii comune, susceptibile de a determina o ordine generală. Este vorba, pe scurt, de a traduce în fapte generoasele dispoziții pe care le-au manifestat public întotdeauna cei „Trei Mari". Iată de ce tăcerea de la Potsdam întreține un interes pătimaș la toate popoarele dornice de a vedea spectrul războiului condamnat pe veci.

Cu precădere în Europa se simte îngrijorarea de a şti dacă la întrunirea celor „Mari" va cîştiga soluţia ordinii sau cea a împărţirii. Dacă Europa rămîne împărţită, ea va fi cîmpul închis în care se vor da mereu lupte între ideologii şi puternice forţe contrare. Dacă, prin aplicarea cinstită a regulilor comune, Europa, în ansamblu va fi pusă sub protecţia dreptului, vechiul continent va fi puntea de unire şi un element de împăcare reală între puterile care domină astăzi lumea.

În ziua în care vor fi luate deciziile care vor determina sensul şi valoarea victoriei, este bine să ne aducem aminte de cauzele care au provocat conflictul.

Lumea a dus un război îndelungat pentru a distruge ideea împărţirii. Pentru a avea o pace adevărată, trebuie să o ucidem a doua oară.

G[RIGORE] G[AFENCU]

„Journal de Genève", 25 iulie 1945

II

Cu privire la rolul care revine Franţei în opera de restabilire a unei ordini de drept, „Journal de Genève" a ublicat la 5 februarie 1945 următorul articol :

DREPTUL ŞI CONVENIENŢELE

Ţarul Alexandru[2] i-a spus lui Talleyrand[3], la Congresul de la Viena, că el se aştepta ca problemele Europei să fie reglementate de aşa manieră încît „fiecare să-şi găsească aici convenienţele". „Şi fiecare drepturile sale", i-a răspuns plenipotenţiarul francez. „Da, desigur — a reluat ţarul —, dar dacă nu vreţi cu nici un chip ca fiecare să-şi găsească convenienţele, ce pretindeţi ?" — „Eu pun dreptul întîi şi convenienţele după", a replicat Talleyrand.

Punînd dreptul înaintea oricărei altei consideraţii, marele diplomat a urmărit un dublu scop. El considera că acesta era cel mai bun mijloc — şi cel mai simplu — de a rezolva problemele care frămîntau Europa în urma războaielor napoleoniene. În acest sens i-a făcut el atunci lui Castlereagh[5] (cel care încerca să-l convingă că anumite chestiuni privind curtea Franţei ar fi putut fi aranjate spre satisfacţia sa) următoarele declaraţii : „Nu este vorba acum despre cutare sau cutare obiecte particulare, ci de dreptul care trebuie să servească la reglementarea tuturor.

Dacă o dată firul este rupt, cum să-l mai reînnodăm ? Noi trebuie să răspundem dorințelor Europei. Ce am face pentru ea, dacă nu am repune la loc de cinste preceptele a căror uitare a provocat atîta rău ? Epoca actuală este una dintre acelea ce cu greu se întîlnesc o dată la mai multe sute de ani. Nu ni s-ar putea oferi o ocazie mai frumoasă. De ce să nu ne punem într-o poziție care să-i răspundă ?" „Pentru că — a spus Castlereagh —, sînt dificultăți pe care nu le cunoașteți", „Nu, nu le cunosc, a strigat Talleyrand, cu tonul omului care nu avea nici o curiozitate să le cunoască.

Dar reprezentantul Franței avea și un alt gînd atunci cînd lăuda virtuțile dreptului, într-o vreme în care, așa cum constatase Benjamin Constant[6], „oamenii, după ce au fost jucăriile nebuniei, au conceput entuziasmul bunului simț și al justiției".

Ei voiau să-și servească țara și să repună Franța, pe care unii doreau s-o țină la distanță de sălile de consiliu, pe primul loc în rîndul marilor puteri. Franța fusese învinsă, ocupată și dezarmată. Ea nu avea puterea să forțeze intrarea la reuniunile intime ale „Marilor". Învingătorii voiau să rămînă singuri, între ei, pentru a lua ultimele hotărîri. Ei disprețuiau, desigur, dreptul, în numele căruia purtaseră un război greu și lung, și dorința lor mărturisită era de a pune capăt, penru totdeauna, regimului arbitrar care, de atîția ani, tulbura bătrîna Europă. Dar nu exista regim arbitrar care să cadă fără să lase forței care l-a doborît, oricît de inspirată ar fi ea de cele mai bune intenții, puțin din caracterul său pătimaș ; și sînt rari învingătorii capabili să domine în așa măsură victoria, încît să nu se gîndească, în momentul deciziilor, la aceste „conveniențe", la care făcuse aluzie Alexandrul I. A vorbi, în acest moment, despre drept — nu în formule vagi, ci în sensul exact al valorii termenilor și al importanței lor —, a îndrăzni să definești interesul general și a plasa ideea Europei deasupra convenienței particulare, nu înseamnă să îndeplinești o misiune indispensabilă, în care nimeni să nu poată împiedica sau restrînge contribuția decisivă la elaborarea păcii ?

Talleyrand a înțeles că Franța putea și trebuia să îndeplinească această misiune. El s-a străduit să favorizeze pătrunderea în consiliul învingătorilor a principiilor și a unui întreg sistem de filozofie politică, mergînd pînă la a pretinde să se menționeze expres că ședințele congresului trebuiau să se țină conform principiilor de drept public. Lucrul acesta nu s-a realizat fără opoziții gălăgioase, a căror amintire este redată de diplomatul francez în *Corespondență inedită*[7]. „Dl de Hardenberg[8], în picioare, cu pumnii pe masă, aproape amenințător, a proferat aceste cuvinte întretăiate : «Nu, domnule ; dreptul public ? Este inutil, De ce să se spună că vom acționa conform dreptului public ? Asta se înțelege de la sine»". Talleyrand a explicat că dacă acest lucru se înțelegea de la sine fără să se spună, el va înțelege și mai bine dacă va fi spus. Dl de Humboldt[9] a strigat :

„Ce amestec are aici dreptul public?" La care dl Talleyrand a răspuns : „Datorită lui vă aflaţi aici".

Dreptul public a sfîrşit prin a se impune congresului, căruia i s-a impus şi Franţa. În mare parte, influenţei sale preponderente îi datorăm — influenţei şi metodei sale — faptul că tratatul de la Viena, în ciuda imperfecţiunilor sale, a rămas timp de un secol harta Europei.

Situaţia de mare putere pe care Franţa şi-o recîştigase astfel a obligat-o de atunci încoace să facă eforturi constante, adesea dintre cele mai anevoioase, pentru a-şi păstra poziţiile şi a-şi apăra interesele. Totuşi, ea nu a abdicat niciodată, în toate împrejurările decisive, de la rolul pe care se angajase să-l îndeplinească : ea a apărat dreptul cu o rigoare dezinteresată şi a răspîndit în jurul ei, cu o generoasă înflăcărare, ideile de justiţie care aveau să elibereze naţiunile şi să le unească. Sprijinul constant pe care l-a acordat popoarelor mai slabe nu era rezultatul nici unui calcul ; ea şi-a oferit ajutorul în mod spontan — fără angajamente prealabile şi fără convenţii scrise — pentru că, în concepţia sa de ordine şi de civilizaţie, justiţia avea o valoare în sine şi pentru că, datorită caracterului său, ea repeta neîncetat afirmaţii referitoare la solidaritatea umană.

Franţa a cîştigat astfel nu numai afecţiunea popoarelor, ci, mai mult, încrederea lor ; pretutindeni, mai cu seamă în estul Europei, în America Latină, în ţinuturile orientale, vocea sa era ascultată, sfaturile sale erau urmate şi judecata sa acceptată ; măreţia puterii sale era determinată de strălucirea geniului său mai mult decît de mărimea forţelor sale. Astfel, locul pe care îl ocupa în comunitatea umană i-a rămas rezervat : chiar în culmea nenorocirilor sale. Franţa a rămas, în disperarea ei, la fel de universală precum fusese în momentele sale de glorie.

Un exemplu, între multe altele, m-a făcut să înţeleg ce semnifica prăbuşirea Franţei.

S-a întîmplat la Moscova, în luna mai 1941 ; amabasada Germaniei primise ordin să proiecteze în saloanele sale faimosul film *Victorie în vest*. Printre invitaţii de seamă se aflau cîţiva înalţi funcţionari sovietici şi membrii misiunilor străine din toate ţările care nu erau în război cu Reich-ul. Erau mulţi ambasadori şi miniştri, militari şi economişti, europeni şi asiatici. Filmul era remarcabil din multe puncte de vedere : dădea o imagine impresionantă a războiului-fulger aşa cum fusese conceput şi executat de statul major german. În el se putea urmări înaintarea fulgerătoare a armatelor, eroismul artileriştilor şi al pionerilor, atacurile avioanelor „Stuka", iureşul carelor de asalt printre ruinele fumegînde şi drumurile aglomerate ale Franţei, spre Paris [...].

Filmul trebuia să fie un mare succes ; a fost o catastrofă. Niciodată n-am simţit o tăcere mai apăsătoare, mai plină de nelinişte şi mai dureroasă decît cea care a cuprins asistenţa în timp ce rula *Victorie în vest*. De cum s-a stins lumina, în sală n-au mai existat neutri. O ostilitate surdă împotriva invadatorilor

cîştiga, rînd după rînd, de la locurile dunărenilor şi ale balcanicilor, pînă la cele ale turcilor, persanilor şi afganilor. Nenorocirea Franţei trezea în fiecare o neliniştе raportată la propria sa securitate fizică şi morală ; fiecare se simţea lovit în patrimoniul său — în spiritul său, în inima sa, în drepturile sale. Liniştea, glaciară şi mustrătoare, s-a prelungit după sfîrşitul spectacolului. Ea exprima fondul gîndirii acestor diplomaţi, obişnuiţi altfel să-şi ascundă sentimentele, care nu se puteau împiedica să considere triumful cuceritorului, datorat puterii sale, ca un fenomen accidental şi „regional", în timp ce înfrîngerea Franţei căpăta pentru ei proporţiile unei nenorociri generale şi nelimitate...

*

Aceste rînduri nu au pretenţia să apere o cauză dinainte cîştigată. Dacă problema participării Franţei la lucrările consiliului celor mari se pune din nou, nu este desigur decît pentru a se ajunge la un acord perfecţionat asupra sensului păcii şi asupra importanţei misiunii care-i revine astăzi Franţei. Căci, oricare ar fi meritul puterilor ale căror eforturi, sacrificii şi rezistenţă eroică au contribuit cel mai mult la succesul comun (merit pe care nimeni nu va putea să li-l conteste), ar fi dificil astăzi să refuzăm Franţei aliate ceea ce nu i s-a refuzat niciînd întru salvarea Europei, după înfrîngerea sa din 1914.

Pentru ca pacea să fie dreaptă, conform unor date şi principii ce nu vor putea fi improvizate, pentru ca ea să fie acceptată cu încredere de numeroasele popoare care vor beneficia de ea, pentru ca Europa să-şi regăsească valorile necesare ordinii şi armoniei sale, este nu numai echitabil, ci şi util în cel mai înalt grad să lăsăm Franţa să vorbească. Ea se va strădui, cum lasă să se înţeleagă şeful actual al destinelor sale, „să facă să înflorească din nou, printre popoarele Terrei, influenţa caracterului uman şi universal ce a fost, din toate timpurile, caracterul Franţei".

Astfel, ea va şti, fără îndoială, să găsească limbajul potrivit în consiliile supreme şi să plaseze, pentru ea ca şi pentru ceilalţi, dreptul înaintea convenienţelor.

G[RIGORE] G[AFENCU]

„Journal de Genève", 5 februarie 1945

NOTE

PREFAȚĂ

[1] *Jozef Beck* (1894-1944), colonel, om politic polonez. Ministru de externe (1932-1939). A promovat o politică de apropiere de Germania. După ocuparea Poloniei de către trupele germane și sovietice, s-a refugiat în România, unde a și murit.

[2] *Joachim von Ribbentrop* (1893—1946), om politic și diplomat german. Ambasador la Londra (1936-1938), ministru de externe (1938-1945). Unul din responsabilii declanșării celui de-al doilea război mondial. Judecat și condamnat la moarte de tribunalul internațional de la Nürenberg.

[3] *Hermann Goering* (1893-1946), militar și om politic german. Ministru al aerului și comandant al aviației militare (1933-1945); ministru al economiei germane (1940). Judecat și condamnat la moarte de tribunalul internațional de la Nürenberg; s-a sinucis înainte de executarea sentinței.

[4] *Boris al III-lea* (1894-1943), rege al Bulgariei între anii 1918-1943. În timpul domniei sale, Bulgaria a aderat la alianța germano—italiano—japoneză (Axa Roma—Berlin—Tokyo). A autorizat pătrunderea trupelor germane pe teritoriul Bulgariei (1941).

[5] *Paul Karagheorghevici* (1893-1976), principe, regent al Iugoslaviei (1934-1941) după asasinarea regelui Alexandru I. Sub conducerea sa s-a instaurat dictatura în Iugoslavia. A dat o nouă organizare federală a statului iugoslav. Vrînd să adere la Axă, a fost înlăturat de la putere.

[6] *Carol al II-lea* (1893-1953), rege al României (1930-1940). Adept al conducerii autoritare, a instaurat în 1938 dictatura personală, cu un partid unic, Frontul Renașterii Naționale. A abdicat, după ce l-a adus în fruntea guvernului pe generalul Ion Antonescu, în favoarea fiului său Mihai I (1940-1947).

[7] *Leopold al III-lea* (n. 1901), rege al Belgiei (1934-1951). În timpul celui de-al doilea război mondial a condus personal operațiile militare ale trupelor belgiene împotriva celor germane (1940). După capitularea Belgiei, a rămas în țară, refuzînd însă

orice colaborare cu ocupanții. A abdicat în 1951 în favoarea fiului său Baudouin.

[8] *Arthur Neville Chamberlain* (1869-1940), om politic britanic. Ministru al sănătății (1924-1929), cancelar (1931-1937), prim-ministru (1937-1940). A dus o politică de compromis cu Germania, pentru a evita izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

[9] *Ioannis Metaxas* (1871-1941), om politic grec. Prim-ministru (1936-1941); a instaurat dictatura. În politica externă a dus o politică de apropiere de Germania, dar, după ocuparea Albaniei de către Italia (1939), s-a raliat Marii Britanii și a opus rezistență atacului trupelor italiene (1940).

[10] *Emil Hacha* (1872-1945), jurist și om politic cehoslovac. Președinte ale Cehoslovaciei (1938-1939), apoi al Protectoratului german al Cehiei și Moraviei (1939-1945). Arestat în 1945, după eliberarea Cehoslovaciei, a murit în închisoare.

[11] *Galeazzo Ciano*, conte de Cortellazzo (1903-1944), om politic și diplomat italian. Ginerele lui Benito Mussolini. Ministru al presei și propagandei (1934-1936), ministru de externe (1936-1942). A vrut să semneze pacea cu aliații și a cerut demisia lui Mussolini. Arestat în 1943 și judecat din ordinul acestuia, a fost condamnat la moarte și executat.

[12] *Benito Amilcare Andrea Mussolini* (1883-1945), om politic italian. Creatorul partidului fascist italian. În 1922 regele Victor Emmanuel al III-lea i-a încredințat funcția de prim-ministru. Demis în 1943, în urma unei lovituri de palat, a format sub ocrotirea lui Adolf Hitler, un guvern în exil. Cu două săptămîni înaintea încheierii celui de-al doilea război mondial, încercînd să revină în Italia, a fost arestat de partizanii italieni comuniști și executat la 28 aprilie 1945.

[13] *Achille Starace* (1889-1945), om politic italian. Unul din cei mai activi organizatori ai partidului fascist. Vicesecretar al partidului (1921-1923, 1926-1931), secretar al partidului (1931-1939), locotenent general al miliției fasciste (1924-1926). Arestat în 1942, a fost închis la Veneția. Executat de partizani la Milano, la 28 aprilie 1945.

[14] *Adolf Hitler* (1889-1945), om politic german. A creat, în 1920, Partidul Național-Socialist. La începutul anilor '20 a scris lucrarea *Mein Kampf*, în care își expune ideile cu privire la crearea unei „noi ordini" în Europa. Cancelar al Germaniei (1933-1945), a promovat o politică revizionistă, ocupînd Austria (1938) și Cehoslovacia (1938-1939). A atacat Polonia (1 septembrie 1939), declanșînd cel de-al doilea război mondial. Cu cîteva zile înainte de capitularea Germaniei, la 30 aprilie 1945, s-a sinucis.

[15] *Carl Gustav Jung* (1875-1961), psiholog și psihiatru elvețian.

[16] La 20 martie 1939 guvernul britanic a propus guvernelor francez, sovietic și polonez încheierea unui tratat de asistență mutuală. Polonia însă nu s-a arătat dispusă să participe. Trata-

tivele s-au desfăşurat la Moscova în lunile martie-august 1939 şi au fost întrerupte de încheierea tratatului de neagresiune sovieto—german la 23 august 1939.

[17] Este vorba despre lucrările Conferinţei de pace de la Paris, desfăşurate în intervalul 29 iulie—15 octombrie 1946, între puterile învingătoare în cel de-al doilea război mondial şi Bulgaria, Finlanda, Italia, România şi Ungaria, foste aliate ale Germaniei. Pacea a fost încheiată la 10 februarie 1947.

[18] *Pierre Jean Jouve* (1887-1976), poet francez.

INTRODUCERE

1. Acordul de la München. Conferinţă internaţională întrunită la 29-30 septembrie 1938 cu participarea Germaniei, Italiei, Franţei şi Marii Britanii. Ca urmare a acestui acord, Cehoslovacia a fost obligată să cedeze Germaniei nord-vestul teritoriului său (zona Munţilor Sudeţi).

2. *Cassandra*, fiica lui Priam, regele Troiei, soră a lui Hector şi Paris. Înzestrată de zeul Apollo cu darul profeţiei, însă osîndită de acelaşi să nu fie crezută de nimeni.

3. *Maxim Maximovici Litvinov*, pe adevăratul său nume Meir Walach (1876—1951), diplomat şi om politic sovietic. Reprezentant diplomatic la Londra (1917—1918), ministru adjunct de externe (1921—1930, 1943—1946), ministru de externe (1930—1939), ambasador la Washington (1941—1943).

4. În mai 1938 guvernul român, în pofida dezinteresului puterilor occidentale şi a presiunilor germane, a sprijinit Cehoslovacia, permiţînd tranzitarea pe deasupra teritoriului naţional a avioanelor cedate de U.R.S.S. guvernului de la Praga. Totodată, oficialităţile de la Bucureşti s-au arătat dispuse, în condiţiile unor garanţii franco—sovietice, care includeau respectarea integrităţii teritoriale româneşti, să permită trecerea forţelor militare sovietice spre Cehoslovacia.

5. La Locarno, localitate în Elveţia, s-a hotărît în cadrul unei conferinţe desfăşurate în intervalul 5—16 octombrie 1925, la care au participat reprezentanţii Marii Britanii, Franţei, Belgiei, Italiei, Cehoslovaciei şi Poloniei, menţinerea statu quo-ului teritorial hotărît prin pacea de la Versailles în 1919. În cazul unor dispute teritoriale, urma să se recurgă la arbitrajul internaţional. Germania a fost admisă în Societatea Naţiunilor. Aceste acorduri şi convenţii au fost semnate la 1 decembrie 1925 la Londra.

6. „Pactul celor patru" s-a semnat la Roma, la 15 iulie 1933.

7. Printr-un arbitraj al Germaniei şi Italiei, care a avut loc la Viena la 2 noiembrie 1938, cunoscut şi sub numele de „primul arbitraj de la Viena", Cehoslovacia a fost obligată să cedeze Ungariei 12 000 km^2 din teritoriul său (regiunile de sud

ale Ucrainei Subcarpatice și Slovaciei) cu o populație de 1 milion de locuitori.

8. Tratatul de neagresiune sovieto—german de la Moscova din 23 august 1939. Cunoscut și sub numele de „Pactul Ribbentrop—Molotov", el a stabilit împărțirea sferelor de influență între Germania și U.R.S.S. în centrul și estul Europei. Conform lui, țările baltice, Lituania, Estonia și Letonia, precum și estul României — teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) — erau cedate U.R.S.S.

9. Declarația de neagresiune germano—britanică a fost semnată la 30 septembrie 1938.

10. Declarația de neagresiune germano—franceză a fost semnată la 6 decembrie 1938.

11. *Mein Kampf* (Lupta mea), carte scrisă de Adolf Hitler în anul 1924, în care acesta își expunea concepțiile sale despre om și lume. După 1933, ea a devenit cartea de căpătîi a național-socialismului ajuns la putere în Germania.

12. *Societatea Națiunilor* (Liga Națiunilor), organizație internațională ce a urmărit în timpul existenței sale, 10 ianuarie 1920—18 aprilie 1946, dezvoltarea colaborării între state, garantarea păcii și a securității internaționale.

13. Reședință a lui Adolf Hitler, în apropiere de Berchtesgaden, stațiune turistică montană din Bavaria, pe unul din versanții muntelui Obersalzburg. Supranumită „cuibul de vultur" sau Berghof. La 4 mai 1945 reședința a fost ocupată de trupele Diviziei 4 franceze, comandată de generalul Philippe Leclerc.

14. Vezi nota 1 din *Introducere*.

15. La 19 octombrie 1938 Jozef Beck a sosit pe neașteptate la Galați, unde regele asista la manevrele anuale ale armatei. Cu acest prilej el a sugerat ca guvernul de la București să pretindă anexarea cîtorva sate românești de pe teritoriul Cehoslovaciei, aflate în zona ocupată pe 2—3 octombrie 1938, după dezmembrarea Cehoslovaciei, cu acordul Germaniei. Carol al II-lea și miniștri săi au refuzat această ofertă.

16. Vizita regelui Carol al II-lea în Marea Britanie a avut loc în zilele de 15—18 noiembrie 1938. Ea a avut un caracter oficial. A solicitat într-o întrevedere cu primul-ministru Neville Chamberlain și ministrul de externe Edward Halifax sprijinul Marii Britanii pentru înlăturarea presiunilor Germaniei și Ungariei.

17. Vizita regelui Carol al II-lea în Franța a avut loc între 19—21 noiembrie 1938. În întrevederea avută cu Edouard Daladier suveranul român a solicitat sprijinul eficient al Franței pentru înlăturarea presiunilor Germaniei și Ungariei.

18. Întîlnirea dintre cancelarul Adolf Hitler și regele Carol al II-lea, aflat în vizită neoficială în Germania, a avut loc pe 24 noiembrie 1938 la Berghof, reședința cancelarului german.

Hitler a cerut regelui României ruperea legăturilor cu Marea Britanie și Franța și încheierea unui tratat economic, politic și militar cu Germania. Totodată, el a cerut aducerea la putere a Gărzii de Fier. Contrar acestor cereri, Carol al II-lea, odată revenit în țară, a ordonat, la 30 noiembrie 1938, ca Zelea Codreanu și asasinii lui I. Gh. Duca și Mihai Stelescu, în total 11 persoane, să fie executați.

19. *Corneliu Zelea Codreanu* (1899—1938), om politic român. Șeful Gărzii de Fier, organizație de extremă dreapta.

20. Grigore Gafencu a fost numit ministru de externe la 21 decembrie 1938.

21. Germania a invadat Cehoslovacia pe 15 martie 1938. La 16 martie a fost creat Protectoratul german al Cehiei și Moraviei (1939—1945), care includea și Boemia.

22. La 31 martie 1939 au fost oferite garanții unilaterale nu numai de Marea Britanie, ci și de Franța.

CAPITOLUL I

1. *Józef Pilsudski* (1867—1935), mareșal și om politic polonez. Fondatorul Partidului Socialist Polonez. După 1904, s-a ocupat cu organizarea militară a mișcării. Astfel au luat naștere legiunile poloneze care, din 1914, au luptat alături de Puterile Centrale împotriva Rusiei. În 1918, la Varșovia, a fost investit cu puteri dictatoriale (1918—1922). Mareșal din 1920. A comandat armata poloneză în războiul polono—sovietic (1920). Prim-ministru și ministru de război între 1926—1935.

2. Trupele germane au ocupat Praga la 15 martie 1939, iar Memelul (orașul lituanian Klaipeda) la 22 martie 1939.

3. *Danzig* (azi Gdansk), fosta capitală a Prusiei Occidentale. În Evul Mediu a aparținut Poloniei. Din 1919, în urma tratatului de la Versailles, a devenit oraș liber, legat de Polonia printr-o uniune vamală, sub controlul Societății Națiunilor. Revendicat de Germania, a fost ocupat în 1939 de trupele germane. Din 1945 a revenit în componența statului polonez.

4. Tratatul de neagresiune polono—sovietic a fost semnat la Moscova la 25 iulie 1932.

5. La Geneva își avea sediul Liga Națiunilor (Societatea Națiunilor), înființată la 10 ianuarie 1920. În cadrul acestei organizații au fost semnate diverse tratate internaționale, printre care și cele cu privire la refacerea economică a Europei centrale și răsăritene (1922), interzicerea folosirii substanțelor toxice de luptă (1926), la dezarmare (1932—1935), ș.a.

6. Tratatele de alianță semnate de Polonia au fost: cu Franța, încheiat la Paris la 19 februarie 1921, și cu România, încheiat la București la 3 martie 1921. Polonia a mai încheiat

tratate de neagresiune cu U.R.S.S. (25 iulie 1932) și cu Germania (26 ianuarie 1934).

7. Tratatul de la Rapallo, în Italia, încheiat între Germania și U.R.S.S. (16 aprilie 1922), prevedea reluarea relațiilor diplomatice și economice între cele două state. Ele renunțau, totodată, la toate reparațiile de război pe care le datorau sau care le erau datorate.

8. *„Pactul anti-comintern"*, îndreptat împotriva Internaționalei a III-a comuniste, a fost semnat la 25 noiembrie 1936 între Germania și Japonia. La el a aderat, la 6 noiembrie 1937, Italia, creîndu-se așa-numita Axă Berlin-Roma-Tokyo.

9. *Internaționala a III-a comunistă* (Comintern), fondată de V. I. Lenin în martie 1919 și desființată de I. V. Stalin la 15 mai 1943. A reunit partidele comuniste din întreaga lume. Fiind dominată de partidul comunist sovietic, care o finanța, acțiunile sale au fost subordonate politicii externe sovietice.

10. *Iosif Vissarionovici Stalin* (pe numele său adevărat Djugașvili) (1879—1953), om politic sovietic, de origine gruzină. Secretar general al C.C. al P.C.U.S. (1922—1953), președinte al Comitetului de Stat al Apărării și comandant suprem al armatei (1941—1945). Pentru eliminarea adversarilor politici, a dus, între anii 1936—1938, o campanie de epurări în partid ce s-a soldat cu aproximativ 10 milioane de victime, morți și arestați.

11. *Reichswehr*, denumire purtată, între 1919—1935, de armata germană, atît cît a fost autorizată să fiinteze în baza tratatului de pace de la Versailles. În 1935 cancelarul Adolf Hitler a reintrodus serviciul militar obligatoriu, schimbînd totodată și denumirea armatei în cea de Wehrmacht.

12. *Kurt von Schleicher* (1882—1934), general și om politic german. Ministru al apărării (1932), cancelar al Germaniei (1932—1933). Constrîns să demisioneze în favoarea lui Adolf Hitler.

13. *Gustav Stresemann* (1878—1929), om politic german. Cancelar al Germaniei (1923), ministru de externe (1923—1929). A luptat pentru reconcilierea Germaniei cu Franța și pentru intrarea Germaniei în Liga Națiunilor (1926).

14. *Edward Rydz-Smigly* (1886—1940), mareșal polonez. A comandat prima brigadă a Legiunii poloneze în primul război mondial. Inspector general al armatei (1935), mareșal (1936). A comandat armata poloneză în 1939. Refugiat în România, a trecut în 1940 clandestin în Polonia, unde și-a găsit moartea.

15. *Teschen* (azi Cieszyn), localitate poloneză situată la frontiera polono—cehoslovacă, în Silezia Superioară, voiveodatul Katowice. După 1919, disputat de Polonia și Cehoslovacia, el a fost împărțit între cele două state în 1920. La 2—3 octombrie 1938 trupele poloneze au ocupat întreaga regiune cu acest nume.

16. *Gentlemen's agreement*, înțelegere nescrisă între state care păstrează neștirbită valoarea obligațiilor asumate de părțile contractante.

17. *Edvard Beneș* (1884—1948), om politic cehoslovac. Ministru de externe (1918—1935), prim-ministru (1921—1922), membru în Consiliul Ligii Națiunilor (1923—1927), președinte al Cehoslovaciei (1935—1938). După ocuparea Cehoslovaciei, s-a exilat în S.U.A. Președinte al guvernului cehoslovac în exil (1941—1945). Președinte al Cehoslovaciei (1945—1948).

18. Austria a fost ocupată de trupele germane la 11 martie 1938. La 13 martie 1938, parlamentul a votat o lege privind anexarea Austriei la Germania.

19. *Munții Sudeți*, în extremitatea nord-estică a cadrilaterului Boemiei, locuiți la începutul secolului al XX-lea de 3,2 milioane de germani. După 1919, zona a devenit obiect de dispută între Germania și Cehoslovacia. La conferința de la München (29—30 septembrie 1938), Adolf Hitler a obținut ca Germania să anexeze acest teritoriu. El a revenit în componența Cehoslovaciei în 1945, însă cu o populație germană mult diminuată, de cca 160 000 locuitori.

20. *Gdynia*, port polonez la Marea Baltică, aflat la extremitatea culoarului Danzigului, amenajat după primul război mondial pe locul unui mic sat de pescari. A concurat, ca trafic comercial, portul Danzig.

21. *Wilhelmstrasse*, bulevard în estul Berlinului, unde s-a aflat pînă în 1945 ministerul de externe al celui de-al III-lea Reich. Prin extensie, diplomația germană pînă în 1945.

22. *Winston Leonard Spencer Churchill* (1874—1965), om politic britanic. Secretar de stat la Ministerul Coloniilor (1906), ministru al comerțului (1908), ministru de interne (1910), secretar al Amiralității (1911—1915), ministrul muniților (1917—1919), ministru de război (1919—1922), prim lord al Amiralității (1939—1940), prim-ministru (1940—1945, 1951—1955).

23. *Edward Frederick Lindley, viconte de Halifax* (1881-1959), om politic britanic. Viceregе al Indiei (1925—1931), ministru de externe (1938—1940).

CAPITOLUL II

1. Grigore Gafencu a sosit în Germania la 17 aprilie 1939. Vizita sa a durat pînă la 20 aprilie 1939.

2. *Siegfried*, erou în mitologia germană. Personaj principal în epopeea eroică *Cîntecul Nibelungilor*, una din capodoperele literaturii medievale (secolul al XIII-lea).

3. *Hohenstaufen*, dinastie germană, cu suverani în Germania (1138—1254), și în Sicilia (1194—1268).

4. Tratatul de asistență mutuală anglo—polonez a fost semnat la 25 august 1939.

5. *Fraklin Delano Roosevelt* (1882—1945), cel de-al 32-lea președinte al Statelor Unite ale Americii (1933—1945). Adept al luptei împotriva statelor totalitare din Europa și al sprijinirii Franței și Marii Britanii. După atacul japonez de la Pearl Harbour (decembrie 1941), S.U.A. a intrat în război de partea coaliției antihitleriste.

6. *Tripolitania,* regiune în nord-estul Libiei. Ocupată de Italia în urma războiului cu Turcia din 1911, a constituit nucleul viitoarei colonii italiene a Libiei. Ocupată în 1943 de trupele britanice, a rămas sub administrație engleză pînă în 1951, cînd a fost trecută în componența regatului independent al Libiei.

7. *Italo Balbo* (1896—1940), mareșal și om politic italian. Unul dintre adepții lui Benito Mussolini. Ministru al aerului. Numit guvernator al Libiei, a murit la începutul războiului, avionul său fiind doborît din eroare de artileria antiaeriană italiană.

8. *Csáky Istvan,* conte, ministru de externe al Ungariei.

9. *Horthy Miklos de Nagybanya* (1869—1957), amiral și om politic ungar. Aghiotant al împăratului Franz Joseph (1909). Avansat contra-amiral, a fost numit comandant al flotei austro-ungare (1918). După primul război mondial, a luptat împotriva guvernului comunist al lui Kun Béla. În 1931 și-a impus dictatura. A dus o politică de apropiere față de Italia și Germania, urmărind revizuirea păcii de la Versailles. În 1944 a fost arestat de germani și deportat în Germania. În 1949 s-a refugiat în Portugalia, unde a și murit.

10. *Imrédy Béla* (1891—1946), om politic ungar. Ministru de finanțe (1922—1936), președinte al Consiliului de Miniștri (1938—1939).

11. *Leopold von Berchtold* (1863—1942), om politic austriac, ministru de externe al Austro-Ungariei între anii 1912—1915.

12. *Tisza Istvan* (1861—1918), om politic ungar. Prim-ministru al Ungariei în anii 1903—1905 și 1913—1917.

13. Vezi nota 6 de la *Introducere.*

14. *Wilhelm al II-lea* (1859—1941), împărat al Germaniei în anii 1888—1918. Unul din responsabilii declanșării primului război mondial.

15. *Sir Joseph Austen Chamberlain* (1863—1937), om politic britanic. Ministru de externe în anii 1924—1929. A participat la elaborarea pactului de la Locarno (1925) privind păstrarea statu quo-ului european după primul război mondial. Eforturile sale au fost recompensate prin acordarea premiului Nobel pentru pace în 1925.

16. *Eduard al VIII-lea* (1894—1972), rege al Marii Britanii și Irlandei de Nord (ianuarie-decembrie 1936). În urma unei că-

sătorii morganatice, a abdicat în favoarea fratelui său, George al VI-lea.

17. *Josef Tiso* (1887—1947), om politic slovac. Lider al Partidului Populist din Slovacia, partid pronazist, a fost numit președinte al statului slovac, constituit sub protecția Germaniei (1939—1945). După război a fost judecat și condamnat la moarte.

CAPITOLUL IV

1. *Filip al II-lea* (1527—1598), rege al Spaniei între 1556-1598. A sprijinit lupta catolicismului împotriva protestantismului din Țările de Jos. Deoarece Anglia s-a opus acestei politici, în 1588 a trimis împotriva ei o puternică flotă, supranumită *Invincibila Armada*; această flotă a fost distrusă, pînă să ajungă în apropierea țărmurilor britanice, de furtuni puternice și de atacuri ale flotei engleze. Acest dezastru a marcat sfîrșitul supremației maritime spaniole.

2. *Albion*, nume celt dat Marii Britanii datorită culorii deschise a falezelor țărmurilor sale.

3. Palatul *Buckingham*, reședința londoneză a suveranilor Marii Britanii. Construit în anul 1705 în parcul Saint James pentru ducele de Buckingham. Cumpărat în 1761 de regele George al III-lea, el a devenit, începînd din 1837, reședință regală.

4. În 1939 rege al Marii Britanii și Irlandei de Nord era George al VI-lea(1895—1952). El a domnit între anii 1936—1952. Era căsătorit cu Elisabeth Bowers Lyon (n. 1910), descendentă a unei vechi familii nobiliare scoțiene. Fosta regină, octogenară, trăiește.

5. *Marea Cartă* (Magna Cartha), redactată în 1215, garanta drepturile feudale, libertatea bisericii și a orașelor împotriva abuzurilor regale, dădea garanții judiciare. Ea a devenit simbolul luptei împotriva puterii absolutiste. *Petiția Drepturilor* (Petition of Rights), prezentată în 1628 de Parlamentul englez regelui Carol I ca o ripostă la măsurile absolutiste ale acestuia. *Habeas Corpus Act*, votat în 1679 de parlamentul englez, a instituit oficial garantarea libertății individuale formulată în *Petiția Drepturilor*. Limita arestările și detențiile ilegale.

6. *Mica Înțelegere* (Mica Antantă), organizație de securitate regională alcătuită din România, Iugoslavia și Cehoslovacia prin alianțe bilaterale între Cehoslovacia și Iugoslavia (14 august 1920), România și Cehoslovacia (23 aprilie 1921) și România și Iugoslavia (7 iunie 1921). S-a destrămat după ocuparea Cehoslovaciei de către Germania (15 martie 1939).

7. *Antanta Balcanică* (Înțelegerea Balcanică), pact regional semnat la 9 februarie 1934 la Atena de miniștrii de externe ai

României, Iugoslaviei, Greciei și Turciei. Prevedea, printre altele, garantarea reciprocă a frontierelor balcanice.

8. *Dobrogea de sud* (Cadrilaterul), teritoriu intrat în 1913 în componența României în urma păcii de la București, încheiată după cel de-al doilea război balcanic.

CAPITOLUL V

1. *Edouard Daladier* (1884—1970), om politic francez. Începînd din 1924 de mai multe ori ministru. Prim-ministru în intervalul ianuarie-octombrie 1933, ianuarie-februarie 1934, în anii 1938—1940. Arestat în 1940, deportat în Germania (1943—1945). După război, deputat radical (1946—1958).

2. *Wilhelmshaven*, port în Germania, la Marea Nordului. Important port militar pînă în 1945 ; după război a fost dezafectat.

3. *Axa* (Axa Roma-Berlin), denumire dată în 1936 de Mussolini tratatului de colaborare germano—italian semnat la 25 octombrie 1936.

4. La 7 aprilie 1939 Albania a fost ocupată de trupele armatei italiene.

5. *Sükrü Sarageoglu* (1887—1953), om politic turc. Ca ministru de finanțe, a fondat Banca Centrală de Stat și a stabilizat moneda națională. Ministru de justiție (1933), ministru de externe (1938—1942). Prim-ministru (1942—1946).

6. *Quai d'Orsay*, arteră a Parisului unde se află sediul ministerului de externe francez. Prin extensie, diplomația franceză.

7. *Georges Bonnet* (1889—1973), om politic francez. Ministru de externe al Franței în anii 1938—1939. În anul 1940 s-a retras din viața politică. Reales deputat în 1956.

8. *Downing Street*, stradă în Londra unde se află sediul ministerului de externe britanic (Foreign Office), iar la nr. 10, reședința primului-ministru al Marii Britanii.

CAPITOLUL VI

1. *Westminster*, unul din cele mai vechi cartiere ale Londrei. Printre alte monumente celebre ale orașului, aici se află Palatul Westminister, sediul parlamentului britanic, și Westminster Hall, palatul de justiție britanic.

2. *Alexandru I Karagheorghevici* (1888—1934), rege al Iugoslaviei în perioada 1921—1934. Căsătorit cu prințesa Marioara a României. În 1929 a instaurat dictatura personală, ducînd o politică naționalistă ce-i favoriza pe sîrbi. A fost asasinat la Marsilia, împreună cu ministrul de externe al Franței, Louis Barthou, de naționaliști croați.

3. *Lucius Quinctius Cincinnatus* (sec. 5 î.e.n.), om politic și militar roman. Consul în 460 î.e.n. Numit dictator în anii 458—439 î.e.n., în timpul războaielor cu aequii și volscii. După îndepărtarea pericolului, a renunțat la demnități, revenind la o viață simplă, cu moravuri austere.

4. *André Goulin*, membru al Misiunii militare franceze sosită în Romăria în octombrie 1916. A fost membru al misiunii aeronautice, cu gradul de locotenent, participînd la luptele aeriene din anii 1916—1917. Avansat căpitan, a fost comandantul Escadrilei „Farman VII".

5. *Reichstag*, parlamentul german. La 25 februarie 1934 clădirea sa a fost distrusă de un puternic incendiu.

6. *Erostrate*, grecul care, pentru a deveni celebru, a incendiat în anul 356 î.e.n. templul zeiței Artemis din Efes. A fost condamnat la moarte și executat.

7. Acordul naval încheiat la 18 iunie 1935 între Marea Britanie și Germania stabilea ca tonajul flotei militare germane să reprezinte 35% din cel al flotei militare engleze.

8. *Petru I cel Mare* (1672—1725), țar (1682—1721) și împărat (1721—1725) al Rusiei. Adept al reformelor politice, economice, militare, ce vor transforma Rusia în putere europeană. În vremea sa Rusia a început politica de cuceriri teritoriale.

9. *Ecaterina a II-a cea Mare* (1729—1796), împărăteasă a Rusiei (1762—1796). Adeptă a unei despoții luminate, a inițiat importante reforme administrative și legislative. Pe plan extern a promovat o politică de susținute cuceriri teritoriale.

10. *Frederic al II-lea cel Mare* (1712—1786), rege al Prusiei în anii 1740—1786. A dus o politică internă de reforme și de întărire a armatei. Pe plan extern, a reușit să consolideze poziția internațională a Prusiei. A mărit teritoriul regatului prin anexarea Sileziei și a unei părți din Polonia (1772).

11. *Narkomindel*, prescurtare de la Ministerstvo Inostrannîh Del S.S.S.R. (Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S.).

CAPITOLUL VII

1. *Ecleziastul*, carte a Bibliei, în 12 capitole, a cărei redactare finală datează de la sfîrșitul secolului al IV-lea. În ebraică titlul sau este „Qohéléth", ceea ce s-ar putea traduce prin *ecleziast* (cel care ia cuvîntul într-o adunare populară), dar poate fi și nume propriu. Tradiția îl identifică cu Ecleziastul pe Solomon.

2. *Polycrat*, tiran de Samos (535—522 î.e.n.). Sub conducerea sa insula a cunoscut apogeul și a dominat Marea Egee. Atras într-o capcană de sarzi, a fost prins și ucis prin crucificare.

3. Palatul *Chigi*. Construit de familia de bancheri Chigi în piața Colonna din Roma. În timpurile moderne a devenit sediul ministerului de externe al Italiei.

4. La Palatul *Venezia* se află sediul șefului guvernului italian.

5. În timpul războiului civil din Spania din 1936—1939, cele două tabere aflate în conflict au primit sprijin internațional. Republicanii au primit în sprijin brigăzile internaționale formate din voluntari străini și ajutorul U.R.S.S., iar franchiștii — sprijinul Italiei și Germaniei. Spania s-a transformat într-un adevărat poligon de încercare a armamentului german, italian și sovietic.

6. *Caius Marius* (157—86 î.e.n.), general și om politic roman. A realizat o importantă reformă militară, creînd o armată alcătuită din soldați de profesie. Tribun (119 î.e.n.), pretor (116 î.e.n.), consul (107 ; 104—100, 86 î.e.n.). A înfrînt pe Iugurta (111—105 î.e.n.), pe teutoni (102 î.e.n.) și pe cimbri (101 î.e.n.). În timpul războiului civil din Roma a fost șeful partidului popularilor, adversarul partidului optimaților (aristocraților), în frunte cu Sylla.

7. *Cimbrii,* popor germanic, stabilit în peninsula Jutland, care au emigrat spre sud în 120 î.e.n., antrenîndu-i și pe teutoni. Au invadat Spania și Galia, dar au fost învinși de Caius Marius în 101 î.e.n., cînd au încercat să pătrundă în Italia.

8. *Teutonii,* popor germanic sau celt, care s-au alăturat cimbrilor pentru a invada Galia și au fost învinși de Caius Marius în 102 î.e.n.

9. *„Pactul de oțel"*, alianță cu caracter ofensiv semnată între Italia și Germania la 22 mai 1939, ce a venit în completarea pactului de alianță germano-italian din 1936 (Axa Roma-Berlin).

10. *Milan Stojadinovici* (1888—1961), om politic iugoslav, prim-ministru și ministru de externe (1935—1939). A promovat o politică de apropiere de Germania.

11. *Victor-Emmanuel al III-lea* (1869—1947), rege al Italiei în anii 1900—1946. A jucat un rol politic șters, dar a favorizat în 1922 venirea la putere a lui Benito Mussolini. Împărat al Etiopiei (1936) și rege al Albaniei (1939). A sprijinit arestarea lui Mussolini în 1943.

12. Palatul *Quirinal,* construit pe colina cu același nume în sec. al XVI-lea, a fost reședința de vară a papilor pînă în anul 1870, cînd a devenit reședința regilor Italiei. Actualmente este reședința președintelui Republicii Italiene.

13. *Casa de Savoia,* familie care a domnit în Savoia și Piemont (începînd din sec. al XI-lea), Sicilia și Sardinia (începînd cu sec. al XVIII-lea) și în Italia între 1861—1946.

14 *Pius al XII-lea* (1876—1958), al 258-lea papă (1939—1958) din istoria Sfîntului Scaun. Pe numele său Eugenio Pacelli. A adoptat o politică de condamnare a fascismului și nazismului. A protestat împotriva soartei catolicilor din țările comuniste apărute după război. A condamnat marxismul.

15. *Borgia,* familie italiană originară din Spania, care a dat mai mulți papi, Calist al III-lea (1455—1458), Alexandru al VI-lea

(1492—1503), militari ca Giovanni Borgia, Cesare Borgia (1475—1507). Membrii familiei Borgia au avut un rol important în istoria Italiei. Cesare Borgia, politician abil, fără scrupule, bun militar, a urmărit crearea unui principat în centrul Italiei. L-a inspirat pe Niccolo Machiavelli în lucrarea sa *Principele*.

16. La 10 iunie 1940 Italia a declarat război Marii Britanii și Franței.

CAPITOLUL VIII

1. *Veaceslav Mihailovici Molotov*, pe adevăratul său nume Skriabin (1890—1989), om politic sovietic. Președinte al Consiliului Comisarilor Poporului, funcție echivalentă cu aceea de prim-ministru (1930—1941), ministru de externe (1939—1949, 1953—1956), vicepreședinte al Comitetului de Stat al Apărării, din iunie 1944. Ministru al comerțului de stat (1956—1957), ambasador în Mongolia (1957—1961), reprezentant permanent al Agenției Internaționale a Energiei Atomice de la Viena (1960—1961). În 1964 a fost exclus din partidul comunist.

2. *Alexandr Cinkar-Marcovici*, ministru de externe al Iugoslaviei.

CAPITOLUL IX

1. *Mustafa Kemal* (Mustăfa Kemal Pașa), numit Kemal Atatürk (1881—1938), mareșal și om politic turc. Avansat mareșal în 1921. În noiembrie 1922 a proclamat republica. A fost primul președinte al Turciei (1923—1938). A dus o politică de adînci reforme administrative, economice, religioase.

2. *Ismet Inönü* (1884—1973), militar și om politic turc. Ministru de externe (1922—1923), prim-ministru (1923—1937, 1961—1965). Ales președinte al Turciei după moartea lui Mustafa Kemal Atatürk (1938—1949). S-a retras din viața politică în 1972, la vîrsta de 88 ani.

3. Carol al II-lea a plecat în această călătorie cu iahtul „Luceafărul".

4. *George Gordon Noël Byron* (1788—1824), poet englez. Ales în 1823 în Comitetul de eliberare al Greciei de sub dominația otomană, a participat la războiul turco—grec din 1821—1829. A murit la Missolonghi.

5. *Santorre Annibale de Rossi di Pomarolo*, conte de Santarosa (1783—1825), militar italian. Ministru de război al guvernului revoluționar din Piemont (1821). Voluntar în armata greacă (1824—1825) în războiul turco—grec din 1821—1829.

6. *Antonio Fratti* (1849—1897), militar italian. A luptat alături de Giuseppe Garibaldi pentru unificarea Italiei. Voluntar în legiunea italiană, comandată de Ricciotti Garibaldi, fiul lui

Giuseppe Garibaldi, din armata greacă în timpul războiului greco—turc din 1897.

7. *Ricciotti Garibaldi* (1847—1924), fiul lui Giuseppe Garibaldi. A luptat alături de greci împotriva turcilor (1897). În 1914 a format Legiunea garibaldistă care a luptat în Franța. După primul război mondial s-a raliat lui Benito Mussolini.

EPILOG

1. *William Strang,* la acea dată era șeful Departamentului Europa Centrală din ministerul de externe britanic.

2. *Paul Emile Naggiar,* diplomat, negociator din partea Franței la tratativele anglo—franco—sovietice de la Moscova (martie-august 1939).

3. *Kliment Efremovici Voroșilov* (1881—1969), mareșal sovietic. Comisar al poporului (ministru) la marină (1925—1934), apoi comisar al poporului (ministru) la apărare (1934—1940). Avansat mareșal în 1935. În timpul celui de-al doilea război mondial a comandat Frontul de Nord (1941). Vicepreședinte al Consiliului de miniștri (1946—1953). Președinte al prezidiului Sovietului Suprem (1953—1960).

ANEXE

1. La Conferința de la Potsdam (17 iulie — 2 august 1945) au participat I. V. Stalin (U.R.S.S.), președintele Harry S. Truman (S.U.A.) și primul ministru Winston Churchill (Marea Britanie). Această conferință a precizat dispozițiile luate la Ialta în februarie 1945.

2. *Alexandru I Romanov* (1777—1825), împărat al Rusiei (1801—1825).

3. *Charles Maurice de Talleyrand-Périgord* (1754—1838), diplomat și om politic francez. Ministru de externe în timpul lui Napoleon (1793—1807) și al lui Ludovic al XVIII-lea (1814—1815). A facilitat revenirea la tron a regelui Ludovic al XVIII-lea. Prim-ministru (1815), ambasador la Londra (1830—1831). A reprezentat Franța la Congresul de la Viena (1815).

4. *Congresul de la Viena* (septembrie 1814—iunie 1815), desfășurat după înfrângerea armatelor napoleoniene, a urmărit o nouă împărțire a Europei în favoarea marilor puteri. Au asistat împăratul Francisc I (Austria), regele Frederic—Wilhelm al III-lea (Prusia) și țarul Alexandru I (Rusia). Cu acest prilej a fost recunoscută ocuparea Basarabiei de către Rusia.

5. *Henry Robert Stewart,* viconte de Castlereagh (1769—1822), om politic britanic. Ministru de război (1805—1806, 1807—1809). Ministru de externe (1812—1819). În această ultimă calitate a reprezentat Marea Britanie la Congresul de la Viena (1815).

6. *Benjamin Constant de Rebeque* (1767—1830), om politic și scriitor francez. Antibonapartist. Șef al partidului liberal sub Restaurație.

7. Vezi *Correspondance inédite du prince de Talleyrand et du roi Louis XVIII pendant le Congrès de Vienne*, édition G. Pallain, Paris, Plon, 1881.

8. *Karl August von Hardenburg* (1750—1822), om politic prusian. Prim-ministru (1804), ministru de externe (1804—1806, 1807), cancelar din 1810. În această ultimă calitate a reprezentat Prusia la Congresul de la Viena (1815).

9. *Wilhelm Humboldt* (1767—1835), erudit filolog, filosof și diplomat german. Ambasador al Prusiei la Roma, Viena, Londra. Fondator al Universității din Berlin (1810). Ministru de externe (1818—1819).

CUPRINS

Despre autor 5
Notă asupra ediției 17
Prefață 19
Introducere 27

Capitolul I. ÎN VAGON CU COLONELUL BECK . . 37

Istoricul relațiilor germano—polone • Acordul de neagresiune din 27 ianuarie 1934 • „Principiile" colonelului Beck • Asigurările oferite de Hitler • Criza (21 ianuarie 1939) • Marea iluzie a conducătorilor polonezi : mesajul adresat de Beck lui Hitler.

Capitolul II. HITLER ÎȘI PREGĂTEȘTE ARMELE . . . 63

Berlinul în ajunul aniversării lui Hitler • Un „tur de orizont" cu von Ribbentrop • Întrevedere cu Goering • Audiență la cancelaria Reich-ului : Führerul își expune politica • Parada militară din 20 aprilie 1939

Capitolul III. TEMERILE REGELUI LEOPOLD AL III-LEA 92

Țările mici după acordul de la München • Audiență la regele Belgiei • Regii și problema securității

Capitolul IV. TRĂINICIA ANGLIEI 102

Traversarea Canalului Mînecii • Londra : curtea, guvernul, opinia publică • Dl Winston Churchill la ora trabucului : opoziția sa morală și politică față de național-socialism ; planurile sale cu privire la „Marea Coaliție" (discursurile din 9 mai 1938, 5 octombrie 1938 și 13 aprilie 1939)

Capitolul V. POLITICA FOREIGN OFFICE-ULUI . 117

Convertirea dlui Neville Chamberlain • Schimb de vederi cu lordul Halifax : Anglia îi rezistă lui Hitler şi îşi asumă responsabilităţi pe continent ; ea oferă „garanţii", tratează cu Turcia şi începe negocieri cu U.R.S.S. • Recrutarea generală

Capitolul VI. NELINIŞTEA FRANŢEI 139

Criza internă şi repercusiunile sale asupra politicii externe • Guvernul : dl Daladier, politica de pace a dlui Georges Bonnet • Discursul lui Hitler din 28 aprilie 1939 • Negocierile franco-anglo-sovietice • Franţa şi Italia

Capitolul VII. ITALIA SEMNEAZĂ „PACTUL DE OŢEL" 162

Dineu la vila „Madama" • Cuplul Mussolini-Ciano • Expozeul politic al Ducelui, comentariile lui Ciano • Audienţă la Quirinal : „opoziţia" regelui Victor-Emmanuel • Vizită la Vatican : nobila figură a Papei Pius al XII-lea • Italia şi Franţa

Capitolul VIII. ÎNAPOI, SPRE CASĂ . . . 181

Escală la Belgrad • Prinţul Paul şi miniştrii săi • „Prudenţa" regentului Iugoslaviei • Sosirea la Bucureşti : vizita d-lui Potemkin • „Comisarul adjunct" este optimist

Capitolul IX. CĂLĂTORIE ÎN BALCANI 193

Ankara : Turcia, placa turnantă a diplomaţiei pacifiste • Bal la Palatul Ankara • Yalova : audienţă la preşedintele Ismet Inönü • Atena : ruinele de pe Acropole • Serată la capul Sunion • Eroismul generalului Metaxas

Epilog 203
Anexe 224
Note 231

Tehnoredactor : D. ANDREI

Bun de tipar 27.01.1992. Apărut 1992.
Coli de tipar 15,5. B 10591.

Tiparul executat sub comanda nr. 517 la I. P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri nr. 9—11, București
România

EDITURA MILITARĂ

Personalitate de prim rang a vieţii politice româneşti, Grigore Gafencu a fost ministrul de externe al României într-unul din momentele cruciale ale istoriei noastre (1938-1940). Volumul de faţă — publicat pentru prima dată la Paris, în limba franceză — se constituie într-o frescă a vieţii politice din epocă, cititorul aflînd multe "dedesubturi" ale contactelor diplomatice din primăvara anului 1939, respectiv din ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, cînd, cu prilejul întrevederilor avute cu Hitler, Mussolini, Ciano, Ribbentrop ş.a., Grigore Gafencu a sondat cancelariile apusene pentru a se edifica asupra viabilităţii politicii externe româneşti.

ISBN 973-32-0301-7

Lei 150